

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

МИЛАН П. МАРКОВИЋ

**УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ
СЕКТОРА У ПОВЕЋАЊУ ИЗВОЗА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

- докторска дисертација -

Ниш, 2017. година

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ

МИЛАН П. МАРКОВИЋ

**УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ
СЕКТОРА У ПОВЕЋАЊУ ИЗВОЗА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

- докторска дисертација -

Ниш, 2017. година

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF ECONOMICS

MILAN P. MARKOVIĆ

**THE ROLE OF THE AGRI-FOOD SECTOR IN
EXPORT INCREASE OF THE REPUBLIC OF
SERBIA**

- Doctoral dissertation -

Niš, 2017

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације

Ментор:

**Др Владислав Марјановић, ванредни професор
Економског факултета Универзитета у Нишу**

Чланови комисије:

Датум одбране:

**ИЗЈАВА МЕНТОРА О САГЛАСНОСТИ ЗА ПРЕДАЈУ
УРАЂЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Овим изјављујем да сам сагласан да кандидат **Милан Марковић** може да преда Реферату за последипломско образовање Факултета урађену докторску дисертацију под називом **Улога пољопривредно-прехрамбеног сектора у повећању извоза Републике Србије**, ради организације њене оцене и одбране.

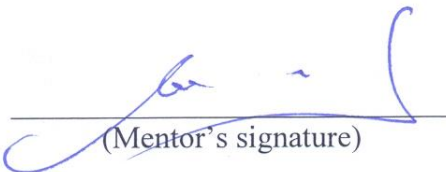
Ниш, 17. 11. 2017. године

(Потпис ментора)

**THE STATEMENT OF THE MENTOR'S CONSENT FOR THE SUBMISSION OF
THE COMPLETED DOCTORAL DISSERTATION**

Hereby, I declare that I agree that the candidate **Milan Marković**, can submit the completed doctoral dissertation entitled **The role of the agri-food sector in export increase of the Republic of Serbia** to the officer for doctoral studies at the Faculty, for the purpose of its evaluation and defense.

Niš, 17. 11. 2017.

(Mentor's signature)

Захваљујем се:

Свом ментору, проф. др Владиславу Марјановићу, на корисним саветима и сугестијама током истраживања, као и

Министарству просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на финансијским средствима која су значајним делом допринела изради ове докторске дисертације.

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Др Владислав Марјановић, ванредни професор, Универзитет у Нишу, Економски факултет

Наслов:

Улога пољопривредно-прехранбеног сектора у повећању извоза Републике Србије

Резиме:

Циљ докторске дисертације јесте испитивање улоге пољопривредно-прехранбеног сектора у повећању извоза Републике Србије. Значај теме произилази из чињенице да је дефицит робног биланса хронични проблем српске привреде.

Приступ који је употребљен ослања се на мерење компаративних предности извоза овог сектора (и припадајућих одсека) у циљу сагледавања извозних потенцијала, при чему доминантно место има *RCA* индекс (оригинални и модификовани), а од осталих издвајају се покривеност увоза извозом и *Grubel-Lloyd*-ов индекс. Поред тога, представљене су и главне производне могућности. Основу анализе чине секундарни подаци (расположиве базе података) домаћих и међународних институција за период од 2005. до 2016. године.

Истраживање показује да Република Србија нема избора у погледу основе за повећање извоза којом се редукује дефицит и постиже макроекономска равнотежа. Пољопривредно-прехранбени сектор представља „разменљив“ и високо извозно оријентисан сектор. Иако је допринос повећању извоза мањи у односу на остале секторе, пољопривредно-прехранбени сектор убедљиво највише доприноси укупном салду својим нето извозом. Резултати показују да су доминантни ценовни фактори конкурентности; да је највиши степен трговинске интеграције са Европском унијом; највиши *RCA* индекс у робној структури код житарица а географски у трговини са земљама *CEFTA*; док производи са највишом јединичном ценом извоза углавном иду

ка тржишту Руске Федерације где је забележена и највиша компаративна предност у односу на укупну привреду.

Да би се остварио још бољи учинак неопходно је побољшати производну структуру јер ће то омогућити развој производње, интензификацију извоза и веће девизне приходе. Зато се мора фаворизовати сточарска, органска и производња прехранбених производа, као сегменти који могу да остваре вишу додату вредност.

Научна област:

Економија

Научна
дисциплина:

Национална економија, Аграрна политика

Кључне речи:

Пољопривредно-прехранбени сектор, извоз, дефицит робног биланса, конкурентност, извозно оријентисан развој, структурне промене, економска политика, аграрна политика.

УДК:

664:339.564(497.11)(043.3)

CERIF
класификација:

S 180 – Економија, економетрија, економска теорија, економски системи, економска политика

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

CC BY-NC-ND

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral
Supervisor:

Ph.D. Vladislav Marjanović, University of Niš, Faculty of Economics

Title:

The role of the agri-food sector in export increase of the Republic of Serbia

Abstract:

The goal of the doctoral dissertation is to examine the role of the agri-food sector in increasing the export of the Republic of Serbia. The importance of the topic stems from the fact that the trade balance deficit is a chronic problem of the Serbian economy.

The approach used relies on measuring the comparative advantages of exports of this sector (and related segments) in order to look at export potentials, where the dominant place has RCA index (original and modified) and, among others, the coverage of imports by exports and Grubel-Lloyd index. In addition, the main production possibilities are presented. The research base consists of secondary data (available databases) of domestic and international institutions for the period from 2005 to 2016.

The survey shows that the Republic of Serbia has no choice as to the basis for an increase in exports that reduces the deficit and achieves a macroeconomic balance. The agri-food sector is a "tradable" and highly export-oriented sector. Although the contribution to the increase in exports is lower than in other sectors, the agri-food sector most strongly contributes to the total balance by net exports. The results show that price competitiveness factors are dominant; the highest level of trade integration is with the European Union; the highest RCA index in the commodity structure in cereals and geographically in trade with CEFTA countries; while products with the highest unit export price mostly go towards the Russian Federation market where the highest comparative advantage over the total economy is recorded.

In order to achieve even better performance, it is necessary to

improve the production structure as this will enable the development of production, intensification of exports and higher foreign exchange income. Therefore, livestock, organic and food production should be favored, as segments that can achieve higher added value.

Scientific
Field:

Economics

Scientific
Discipline:

National economy, Agrarian policy

Key Words:

agri-food sector, export, trade balance deficit, competitiveness, export oriented growth, structural changes, economic policy, agrarian policy.

UDC:

664:339.564(497.11)(043.3)

CERIF
Classification:

S 180 Economics, econometrics, economic theory, economic systems, economic policy

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC-ND

ПОПИС ТАБЕЛА

Број	Назив табеле	Стр
1.1	Просечне површине обрадивог земљишта по становнику Републике Србије и земаља у окружењу	10
1.2	Коришћено пољопривредно земљиште Републике Србије по категоријама за 2014. годину	11
1.3	Учешће пољопривредног земљишта у укупним земљишним површинама за одабране земље	12
1.4	Бруто додата вредност по делатностима пољопривреде и прехранбене индустрије у Републици Србији (у %)	15
1.5	Учешће привредних сектора у бруто додатој вредности у Републици Србији	16
1.6	Структура запослених по секторима у Републици Србији за 2014. годину	17
1.7	Просечно учешће посматраних сектора у просечном укупном извозу Републике Србије, као и њихов нето извоз (разлика између извоза и увоза), у хиљадама УСД (просек за период од 2012. до 2016. године)	20
1.8	Нето извоз по секторима Републике Србије према Стандардној међународној трговинској класификацији	23
2.1	Кретање основних макроекономских индикатора у Републици Србији од 2005. до 2016. године	32
2.2	Степен отворености економије Републике Србије за период од 2005. до 2016. године (у %)	42
3.1	Структура извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије	58
3.2	Кретање нето извоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије	62
3.3	Најважнији увозни производи аграрног порекла у 2016. години у Републици Србији	64
3.4	Најважнији извозни производи аграрног порекла Републике Србије у 2016. години	65

3.5	Ранг пољопривредно-прехранбених производа према вредности извоза међу првих 20 најзначајнијих извозних производа по годинама у Републици Србији	67
3.6	Регионална дистрибуција извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије за 2016. годину	71
3.7	Покривеност увоза извозом сектора и одсека пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије за одабране периоде	80
3.8	Интра-аграрна покривеност увоза извозом сектора и одсека пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије	82
3.9	Вредности индекса нето извоза по секторима у Републици Србији у одабраним годинама	86
3.10	Индекс отворених компаративних предности по одсецима пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије за одабране године	90
3.11	RCA индекс сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије према одређеним карактеристикама	91
3.12	Индекс отворених компаративних предности по одсецима сектора пољопривредно-прехранбених производа и по најважнијим извозним тржиштима Републике Србије за 2016. годину	93
3.13	Модификовани индекс откривених компаративних предности по одсецима сектора пољопривредно-прехранбених производа и по најважнијим извозним тржиштима Републике Србије за 2016. годину	96
3.14	<i>Grubel-Lloyd</i> -ов индекс по одсецима сектора и по најважнијим извозним тржиштима Републике Србије (просек за период од 2012. до 2016. године, у процентима)	102
3.15	Јединичне цене извоза и увоза пољопривредно-прехранбених одсека Републике Србије (у хиљадама УСД по тони)	109
3.16	Фактори конкурентности одсека пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије	110
3.17	Приказ одсека сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије према факторима конкурентности	114
3.18	Просечна јединична цена извоза одсека пољопривредно-прехранбеног	115

	сектора Републике Србије по најзначајнијим извозним тржиштима (у хиљадама УСД по тони)	
4.1	SWOT анализа пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије	123
4.2	Продуктивност пољопривреде у одабраним земљама у УСД (додата вредност по раднику)	126
4.3	Производња пољопривредних добара, текуће цене, Република Србија (у мил. РСД)	132
4.4	Структура вредности биљне производње за одабране године, текуће цене, Република Србија, милиони РСД	135
4.5	Структура вредности сточарске производње за одабране године, текуће цене, Република Србија, милиони РСД	138
4.6	Укупне површине под органском производњом у Републици Србији	141
4.7	Извоз органских производа Републике Србије по земљама у 2015. години	145
4.8	Вредност извоза органских производа Републике Србије (у милионима ЕУР)	145
4.9	Извоз органских производа Републике Србије по групама производа у 2015. години	146
4.10	Структура пољопривредних газдинстава према површини коришћеног пољопривредног земљишта (према Попису пољопривреде из 2012. године) у Републици Србији	153
4.11	Упоредни приказ структуре пољопривредних поседа у Србији, Луксембургу, Холандији, Данској, Француској и Великој Британији	153
4.12	Упоредни приказ величине просечног поседа у Републици Србији и земљама окружења	154
4.13	Стране директне инвестиције у сектор пољопривреде Републике Србије од 2005. до 2012. године	160
4.14	Стране директне инвестиције у сектор прехранбене индустрије Републике Србије од 2005. до 2012. године	161

ПОПИС СЛИКА

Број	Назив слике (графикона, шеме)	Стр.
1.1	Компарација стопа промене укупног извоза и извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије за период од 2005. до 2016. године (ланчани индекси)	21
1.2	Приказ стопа раста укупног извоза и извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије	22
1.3	Просечно учешће извоза сектора у укупном извозу Републике Србије за период од 2005. до 2016. године	24
1.4	Кретање извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије за период од 2005. до 2016. године (у милионима УСД)	25
1.5	Кретање вредности коефицијента извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије за анализирани период	26
1.6	Процентуално учешће пољопривредно-прехранбених производа у укупној спољној трговини Републике Србије	27
1.7	Покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбеним производима у Републици Србији (у %)	28
1.8	Приказ вредности извоза, увоза, као и салда (суфицита) пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије (у хиљадама УСД) за период од 2005. до 2016. године	29
2.1	Нето стране директне инвестиције у привреди Републике Србије, у милионима ЕУР	34
2.2	Механизам преноса светске кризе на националну економију	44
2.3	Утицај повећања агрегатне тражње (експанзивне фискалне политике) на платни биланс	46
2.4	Утицај смањења каматне стопе на инвестиције у периоду кризе	49
2.5	Међузависност стопе инфлације и стопе депресијације динара према евр у Републици Србији (ланчани индекси)	52
2.6	Стопе промене реалног ефективног девизног курса и извоза у Републици Србији	54

3.1	Структура извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (просек за период од 2005. до 2016. године)	59
3.2	Структура извоза највећег сектора пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије (просек за период од 2005. до 2016. године)	60
3.3	Структура извоза сектора пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије за одабране године	61
3.4	Трговина пољопривредно-прехрамбеним производима Републике Србије по дестинацијама извоза за 2006, 2011. и 2016. годину	69
3.5	Кретање нето извоза пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије по најзначајнијим извозним тржиштима	70
3.6	Кретање вредности извоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије у земље Европске уније	73
3.7	Кретање вредности извоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије у земље подручја СЕФТА	74
3.8	Кретање вредности извоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије у Руску Федерацију	75
3.9	Коефицијенти интра-аграрне покривености увоза извозом Републике Србије	83
3.10	Кретање RCA индекса сектора пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије	87
3.11	Кретање RCA индекса за укупну привреду и пољопривредно-прехрамбени сектор Републике Србије	88
3.12	Кретање индекса отворених компаративних предности по најзначајнијим извозним тржиштима за сектор пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије	92
3.13	Кретање модификованог RCA индекса од 2012. до 2016. године по најзначајнијим извозним тржиштима пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије	97
3.14	Вредности модификованих индекса отворених компаративних предности за секторе и укупан пољопривредно-прехрамбени сектор Републике Србије	98
3.15	Кретање RCA индекса на тржишту Европске уније	99

3.16	Кретање RCA индекса на тржишту земаља СЕФТА	99
3.17	Кретање RCA индекса на тржишту Руске Федерације	100
3.18	Кретања вредности <i>Grubel-Lloyd</i> -овог индекса по главним трговинским партнерима Републике Србије	103
3.19	Приказ кретања <i>Grubel-Lloyd</i> -овог индекса по секторима пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије у трговини са земљама Европске уније	104
3.20	Приказ кретања <i>Grubel-Lloyd</i> -овог индекса по секторима пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије у трговини са земљама СЕФТА	105
3.21	Приказ кретања <i>Grubel-Lloyd</i> -овог индекса по секторима пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије у трговини са Руском Федерацијом	106
3.22	Кретање јединичних цена извоза целокупног сектора пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије за период од 2005. до 2016. године	108
3.23	Број одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора по сегментима и по врсти конкурентности које остварују у 2016. години	112
3.24	Вредност нето извоза одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора по анализираним сегментима за 2016. годину	113
3.25	Кретање јединичних цена извоза пољопривредно-прехрамбених производа по најзначајнијим извозним тржиштима Републике Србије за период од 2012. до 2016. године	117
4.1	Процент учешћа аграрног у укупном буџету Републике Србије	125
4.2	Средства која се опредељују за сектор пољопривреде у Републици Србији	125
4.3	Наводњаване површине у Републици Србији	127
4.4	Структура аутопута пољопривреде Републике Србије у 2015. години (у милионима РСД)	131
4.5	Стопе промене вредности биљне, сточарске и производње пољопривредних добара у Републици Србији	133

4.6	Структура сточарске производње Републике Србије у 2015. години	137
4.7	Површине под органском производњом у земљама Европе, 2015 (у %)	142
4.8	Структура органске биљне производње у Републици Србији (2014)	143
4.9	Органска биљна производња у Републици Србији (у хектарима, обрадиве површине, 2015)	143
4.10	Органска сточарска производња у 2015. години у Републици Србији	144
4.11	Кретање базних индекса прехранбене индустрије Републике Србије по делатностима од 2005. до 2016. године	149
4.12	Структура вредности производње пољопривредних добара у Републици Србији од 2007. до 2015. године	151
4.13	Структура пољопривредних газдинстава према величини коришћеног земљишта у Републици Србији	155
4.14	Просечна величина обрадивог коришћеног пољопривредног земљишта у Републици Србији по регионима	155

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
ПОГЛАВЉЕ 1: ЗНАЧАЈ СЕКТОРА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА У ПРИВРЕДИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	6
1. Место пољопривреде као привредне делатности у привредној структури.....	6
2. Производни потенцијали пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије.....	9
3. Макроекономски значај пољопривредно-прехранбеног сектора у Републици Србији.....	12
3.1. Учешће пољопривредно-прехранбеног сектора у бруто додатој вредности Републике Србије.....	14
3.2. Удео пољопривредног сектора у укупној запослености Републике Србије.....	17
3.3. Утицај цена пољопривредно-прехранбених производа на инфлацију у Републици Србији.....	18
3.4. Место пољопривредно-прехранбених производа у спољнотрговинској размени Републике Србије.....	18
ПОГЛАВЉЕ 2: ПОВЕЋАЊЕ ИЗВОЗА – БИТНО СТРАТЕШКО ПИТАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	30
1. Дефицит платног биланса као економски проблем Републике Србије.....	30
1.1. Преглед макроекономских резултата Републике Србије у периоду од 2005. до 2016. године.....	30
1.2. Начини финансирања дефицита текућег биланса	33
2. Повећање извоза као кључни стратешки циљ српске привреде	36
3. Нужност извозно оријентисаног развоја.....	40
4. Улога економске политике у стимулисању извоза у периоду кризе.....	43
4.1. Ефикасност експанзивне фискалне политике	45
4.2. Улога монетарне политике	47

4.2.1. Ефикасност експанзивне монетарне политике у кризном периоду	48
4.2.2. Ценовна стабилност као предуслов за очување ценовне конкурентности извоза.....	50
4.2.3. Политика девизног курса у функцији пораста извоза Републике Србије	51

ПОГЛАВЉЕ 3: СТРУКТУРА И КОНКУРЕНТНОСТ ИЗВОЗА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....56

1. Анализа секторске структуре и динамике извоза пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије	56
1.1. Робна структура извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије.....	63
1.2. <i>Herfindahl</i> -ов индекс специјализације извоза пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије	67
1.3. Географска структура и динамика извоза и нето извоза пољопривредно- прехрамбеног сектора Републике Србије	69
1.3.1. Динамика извоза и нето извоза у Европску унију	72
1.3.2. Динамика извоза и нето извоза у земље СЕФТА споразума.....	73
1.3.3. Динамика извоза и нето извоза у Руску Федерацију.....	74
2. Мерење конкурентности у циљу сагледавања извозних потенцијала пољопривредно- прехрамбеног сектора Републике Србије	75
2.1. Компаративне vs. конкурентске предности.....	75
2.2. Покривеност увоза извозом за пољопривредно-прехрамбени сектор Републике Србије.....	78
2.3. Коефицијент интра-аграрне покривености увоза извозом Републике Србије..	81
2.4. Индекси компаративних предности извоза сектора пољопривредно- прехрамбених производа Републике Србије	83
2.4.1. <i>RCA</i> индекс отворених компаративних предности.....	84
2.4.2. Модификовани <i>RCA</i> индекс отворених компаративних предности	94
2.4.3. <i>Grubel-Lloyd</i> -ов индекс.....	100
3. Фактори конкурентности и структурна прилагођавања извоза пољопривредно- прехрамбеног сектора Републике Србије	106

ПОГЛАВЉЕ 4: СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ЦИЉУ ПОВЕЋАЊА ИЗВОЗА	121
1. Развој пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије у циљу повећања производње	121
1.1. SWOT анализа пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије	122
1.2. Анализа производне структуре пољопривредно-прехранбене производње Републике Србије.....	130
1.2.1. Биљна производња	134
1.2.2. Сточарска производња	136
1.2.3. Органска производња	139
1.2.4. Прехрамбена индустрија	147
1.3. Структурне промене у пољопривредно-прехранбеном сектору Републике Србије.....	150
1.4. Мере аграрне политике у функцији развоја српске пољопривреде и прехранбене индустрије.....	157
2. Стратешки правци и политика унапређења извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије	162
3. Изазови сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије на путу ка Европској унији.....	169
ЗАКЉУЧАК.....	174
ЛИТЕРАТУРА.....	183
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	195
ИЗЈАВЕ АУТОРА	

УВОД

Предмет научног истраживања које ће бити спроведено у оквиру докторске дисертације јесте оцена улоге, значаја и могућности пољопривредно-прехранбеног сектора у извозној експанзији Републике Србије. Сектор пољопривредно-прехранбених производа има важно место у спољној трговини и привредном развоју Републике Србије. Позитивни резултати, који се већ целу претходну деценију остварују у овом сектору, утичу на побољшање стања у трговинском билансу, чиме се обезбеђује стабилизација економских трендова у земљи и пораст производње. Осим економске стабилности, сектор пољопривредно-прехранбених производа може деловати и као стабилизатор социјалног и укупног друштвеног развоја.

Развој пољопривреде јесте у директној корелацији са развојем прехранбене индустрије. Често постоји и ефекат мултипликације, зато што раст пољопривредне производње има за резултат могуће вишеструко повећање вредности производње прехранбене индустрије (производња сточне хране, кондиторска индустрија, производња шећера, млинско-пекарска индустрија, прерада биљних уља, производња и прерада меса итд.). Због свега овога, као и велике узајамне повезаности на вертикалном нивоу и доприноса пољопривреде прехранбеној индустрији, ови делови привреде најчешће се не могу посматрати и анализирати изоловано, већ се њихова улога испитује кроз јединствени пољопривредно-прехранбени сектор.

Проблем истраживања постављен је на тај начин да је сагледан превасходно са макро нивоа. Дефинисане су примарне смернице будућег развоја производње и извоза пољопривредно-прехранбеног сектора и то са стратешког аспекта, што је у складу са следећим циљем (циљевима) научне студије.

Основни циљ докторске дисертације јесте да покаже улогу сектора пољопривредно-прехранбених производа у повећању извоза, као једном од главних стратешких економских циљева српске привреде.

Разрадом основног циља истичу се следећи посебни циљеви истраживања:

- Истицање значаја повећања извоза за српску економију и разматрање улоге фискалне, монетарне и девизне политике у функцији повећања конкурентности и извоза;

- Сагледавање места сектора пољопривредно-прехранбених производа у спољној трговини Републике Србије;

- Мерење извозних компаративних предности сектора и одсека у оквиру секторске структуре пољопривредно-прехранбених производа, како би се идентификовали они најзначајнији са становишта повећања укупног извоза и, у том смислу, усмериле мере економске политике и извршила специјализација производње;

- Спецификација примарних фактора развоја и конкурентности пољопривредног сектора и мера аграрне политике за стимулисање техничко-технолошког прогреса и структурних реформи;

- Доћи до сазнања у ком правцу мењати производно-извозну структуру пољопривредно-прехранбених производа у циљу повећања вредности производње и извоза;

- Анализа потенцијала, ограничења и стратешких праваца извозно оријентисаног развоја пољопривредно-прехранбеног сектора и на основу тога израда предлога економских решења за динамизирање извоза.

Хипотезе од којих ће се поћи у научном истраживању, у складу са описаним предметом истраживања, јесу следеће:

- Повећање извоза представља кључно дугорочно решење за остварење макроекономске стабилности Републике Србије;

- Сектор пољопривредно-прехранбених производа има значајну улогу у расту извоза и смањењу дефицита робног биланса српске привреде;

- Већина одсека у оквиру сектора пољопривредно-прехранбених производа остварује компаративну предност на иностраном тржишту;

- Просечна јединична цена извоза је далеко мања од просечне цене увоза пољопривредно-прехранбеног сектора, што овај сектор квалификује као произвођача и извозника сировина;

- Унапређење производне структуре пољопривредно-прехранбеног сектора јесте нужан услов за развој производње, пораст извоза и остварење већих и стабилнијих девизних прихода.

Тестирањем ових хипотеза требало би да се дође до недостајућих информација, као и информација које ће употпунити досадашња истраживања у овој области. У дисертацији су коришћени секундарни подаци теоријских и емпиријских истраживања

и базе података релевантних домаћих и међународних организација и институција углавном за временски период од 2005. до 2016. године или краће, у зависности од доступности података и циљева конкретне анализе. Резултати квалитативно-квантитативне анализе приказати се табеларно и графички, како би се постигла економичност и прегледност, а у анализи ће бити примењене стандардне математичко-статистичке методе и метод компарације.

Поред увода и закључка, докторска дисертација подељена је на четири међусобно повезана дела, која се прожимају и логички произилазе један из другог.

Циљ истраживања у првом делу дисертације који носи наслов „*Значај сектора пољопривредно-прехрамбених производа у привреди Републике Србије*“, биће сагледавање места и макроекономског значаја сектора пољопривредно-прехрамбених производа у привредној структури Србије. Овај сектор обухвата пољопривредни сектор, као примарни, и прехрамбену индустрију као део прерађивачке индустрије. Српска пољопривреда располаже огромним количинама ресурса, како природним, тако и људским. Њиховим искоришћењем може се обезбедити већа производња од садашње, али и од потреба домаћег тржишта у будућем периоду. Зато је од изузетне важности постојање и развој извозне оријентације овог сектора. Улога и значај пољопривредно-прехрамбеног сектора у извозу детерминисани су учешћем у укупном извозу и још важније, оствареним салдом нето извоза. Индустријски сектор доприноси више укупном извозу, али постоји и друга страна медаље. Ради се о томе да су највећи индустријски извозници уједно и највећи увозници материјала и опреме.

Друго поглавље дисертације под насловом „*Повећање извоза – битно стратешко питање Републике Србије*“ објасниће зашто се повећање извоза сматра кључним циљем српске привреде. Постоје научна схватања о томе да привреда по основу извоза остварује једини „здрав“ девизни прилив којим се покрива дефицит текућег биланса и обезбеђује равнотежа националне економије, као и да се тиме паралелно решавају оба проблема: унутрашња неравнотежа (инфлација), као и екстерна неравнотежа. Зато ће се у овом делу разматрати и начини финансирања дефицита текућег биланса, значај извозно оријентисане стратегије развоја за остварење фундаменталних економских (и развојних) циљева и могућности основних сегмената економске политике у подстицању извоза. Истраживање ће пружити одговор на питање, да ли је оправдано водити експанзивну фискалну и монетарну политику у

периоду кризе, као и то каква политика девизног курса би највише одговарала српској економији са становишта експанзије извоза и смањења дефицита.

У трећем делу – „*Структура и конкурентност извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије*“, приказане се извоз целокупног сектора са структурног, просторног и временског аспекта, од 2005. до 2016. године. Ова анализа је од нарочитог значаја код сагледавања предности и недостатака у различитим моделима развоја пољопривредно-прехранбеног сектора. На тај начин ствара се добра основа за формулисање предлога креаторима економско-развојних политика за повећање конкурентности. Национална конкурентност показује степен успешности националне економије у „борби“ са конкурентским земљама. Раст конкурентности свакако јесте услов пораста извоза, док вредност нето извоза и структура извоза представљају базичне елементе од којих се полази у анализи конкурентности привредних сектора. Приступ који је употребљен у овом случају темељи се на следећим индикаторима конкурентске предности који ће се користити: коефицијенти покривености увоза извозом (коефицијенти укупне и интрааграрне покривености), RCA (енгл. *Revealed Comparative Advantage*) индекс отворених (откривених) компаративних предности (оригинални и модификовани) и *Grubel-Lloyd*-ов индекс. На тај начин, одредиће се ближе значај појединих одсека овог сектора за повећање извоза Републике Србије. При томе, главну улогу имаће индекс отворених компаративних предности, који највећу примену на секторском нивоу (у сагледавању извозне конкурентности) остварује управо у пољопривредно-прехранбеном сектору. Извршиће се анализа динамике извоза и нето извоза на најважнијим извозним тржиштима (Европска унија, земље СЕФТА споразума, Руска Федерација) и истражити могућности за реструктурирање и унапређење (конкурентности) извоза овог сектора. За одрживи (дугорочни) раст извоза потребно је ставити посебан нагласак на факторе конкурентности. Због тога ће се, на крају овог поглавља, разматрати неопходна структурна прилагођавања, као и кључне детерминанте конкурентности извоза пољопривредно-прехранбеног сектора. Ово због тога што је повећање конкурентности најбитнији услов извозне експанзије.

Такође, доста тога зависи и од производне структуре, јер се она аутоматски рефлектује на извозну понуду. Зато, најбитнији задатак четвртог поглавља, са насловом „*Стратегија развоја пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије у циљу повећања извоза*“, јесте да представи основне стратешке правце пораста

и обликовања структуре пољопривредно-прехранбене производње. Промене у производно-извозној структури јесу преко потребне како Србија не би остала (и у крајњем случају постала) сировинска база односно, извозник ресурсних и радноинтензивних производа. Интенција овог поглавља јесте да се пошаље јасна порука да је дугорочна производња сировина неодржива са становишта развоја аграрног и прерађивачког сектора, али и укупне привреде. Зато истраживање у овом делу ставља акценат на могућности раста производње, идентификујући истовремено проблеме са којима се суочавају произвођачи и прерађивачи. SWOT (*енгл. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats*) анализом извршиће се преглед основних могућности, ограничења, шанси и опасности развоја сектора пољопривредно-прехранбених производа, као веома битне извозно-развојне шансе српске привреде. Од изузетног значаја је дефинисање развојних приоритета базираних на извозној стратегији. У овом делу биће разматране најважније мере аграрне политике у функцији подстицања производње, као и мере економске политике у циљу унапређења извоза овог сектора. Такође, даће се преглед најважнијих стратешких праваца и политика у функцији стимулисања извоза пољопривредно-прехранбених производа. На крају, биће речи и о изазовима српске агропривреде на путу ка Европској унији, а истовремено ће се извршити и анализа тог прилагођавања. Крајњи циљ економске политике у овој области јесте изградња одрживог сектора, који ће бити својеврстан економско-социјални стабилизатор, али и обезбеђење високог степена конкурентности ових производа на светском тржишту како би се решио проблем мањка извоза у односу на укупан увоз привреде Србије.

ПОГЛАВЉЕ 1: ЗНАЧАЈ СЕКТОРА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНИХ ПРОИЗВОДА У ПРИВРЕДИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Место пољопривреде као привредне делатности у привредној структури

Пољопривреда, као део пољопривредно-прехрамбеног сектора, несумњиво је најстарија привредна делатност. Њен нарочити значај истицали су представници физиократске школе економске мисли (најуглађенији међу њима - *Francois Quesnay* и *Anne Robert Jacques Turgot*), а економске идеје потицале су још из земаља старог истока, као што је Индија, у којој је производња зачина била веома цењена. Слично, *Aristotel* је посебно ценио пољопривреду, за разлику од нпр. трговине, за коју су постојале веома негативна мишљења и предрасуде.

Средином 20. века структуралистичка схватања привредног раста истичу све већи значај терцијарног сектора (Марјановић, 2015), имајући у виду широко распрострањену и прихваћену поделу привреде на примарни, секундарни и терцијарни сектор (тросекторски модел). Ова класификацију је међу првима увео грађански економиста *Colin Clark* (1940). Примарни сектор у производњи директно употребљава природне ресурсе и ствара производе који се одмах могу користити као храна или који могу бити прерађени. Ту спадају пољопривреда, шумарство, лов, рибарство итд. Секундарни сектор обухвата делатности које стварају готов производ на основу производа примарног сектора (пре свега индустрију), док терцијарни за производ има неопипљиви производ, односно услуге (туристичке, финансијске, здравствене, шпедитерске итд.). Према *Fisher*-у се услужни сектор (који се по правилу поклапа са терцијарним) чак не помиње као производни сектор, премда се не оспорава чињеница да је од изузетног значаја за привредни раст савремених економија. У растућим економијама се радна снага помера ка оним секторима са вишом продуктивношћу, где спада и сектор услуга.

Као једна од основних привредних делатности, пољопривреда је представљала базу за развој осталих, у првом реду индустрије. Зато је и била предмет заштите разним увозним баријерама (протекционистичка политика), посебно у економским политикама растућих економија. У прошлости, примарни привредни сектор био је основа за развој секундарног сектора, јер се путем политике цена (феномен „маказе цена“), кредитне и царинске политике итд. извлачио доходак из аграра и усмеравао за индустријски и укупни друштвено-економски развој (услуге школства, здравства и сл.). Индустрија, путем овог преливања капитала, у могућности је да много више допринесе привредном развоју у односу на пољопривреду, али и да омогући развој саме пољопривредне производње, снабдевајући је неопходним пољопривредним машинама и другим средствима за рад, репродукционим материјалом (минерална ђубрива, средства за заштиту биља), енергентима, индустријски произведеном сточном храном и другим инпутима (улазним елементима).

Пољопривреда има не само непосредан, већ и индиректан утицај (кроз развој других привредних делатности) на степен привредног развоја земље (Томић, Томић, 2011, стр. 7). Посредан утицај огледа се у развоју туризма, трговине, као и прерађивачке индустрије. Одрживи развој пољопривреде ствара погодну климу за индустријски и свеукупни економски развој земаља, а тиме се истовремено решавају и многобројне неравномерности у регионалном развоју.

Државни интервенционизам и значајно ангажовање у овој области веома је битно, јер је велики утицај климе и других природних фактора који имају непосредне ефекте на смањивање робних фондова и појаву несташица хране на домаћем тржишту. Дуг производни циклус у производњи пољопривредних производа и значај у обезбеђењу самодовољности у храни, такође захтева посебно ангажовање државе када је у питању ова делатност.

Развој пољопривреде је само први корак ка развоју осталих сектора привреде. У првобитној фази развоја привреде, доминантан је примарни сектор. У следећој фази, овај сектор и даље највише доприноси бруто домаћем производу, али се секундарни сектор полако „буди“. У средишњој фази привредног развоја, долази до раста терцијарног сектора и наглог пораста секундарног. У тзв. зрелој фази развоја, примарни сектор остварује чак и испод 10% учешћа у бруто домаћем производу, док терцијарни полако почиње да се приближава индустријском. Најзад, последњу фазу

карактерише то да се учешће примарног преполовило у односу на претходну фазу, док је терцијарни коначно надмашио секундарни сектор.

На основу тога, јасно је да пољопривреда остварује одређени утицај на економски раст, нарочито у земљама у развоју, док са развојем економије она има све мањи релативан значај. Са друге стране, достигнути степен развоја привреде у многоне опредељује структуру производње и спољне трговине. Са повећањем степена економског развоја, удео примарних грана опада, а услужни сектор бива доминантан фактор бруто домаћег производа. Међутим, то никако не значи да високо развијене земље имају неразвијену производњу пољопривредно-прехрамбених производа. Чак напротив, захваљујући високој технологији и инвестицијама ове земље имају много веће могућности за развој примарног сектора за разлику од неразвијених, односно оних у развоју.

Са повећањем привредне развијености, удео овог сектора се смањује у основним макроекономским показатељима (пре свега, релативни секторски удео у стварању бруто домаћег производа), али у апсолутним вредностима и даље расте. Осим тога, у неким привредно развијеним земљама Европе, као што је Данска, пољопривредно-прехрамбени производи у укупном извозу учествују чак око 15% (Eurostat, 2017). Ради се о земљама које поседују квалитетне и огромне природне ресурсе, имају добре могућности њихове валоризације, као и иновирања метода производње, што се у коначном огледа кроз производни и извозни раст пољопривредно-прехрамбеног сектора. У савременим условима привређивања развијене земље, због већих могућности улагања, често више воде рачуна о овом сектору, тако да остварују многе користи од ове ситуације кроз међународну трговину.

Колики значај примарни сектор има у савременим условима, доказује се чињеницом да поред неразвијених земаља, чији опстанак зависи од овог сектора, и развијене земље веома воде рачуна о овом стратешком сектору, који временом постаје модернији и савршенији и због тога све конкурентнији примарном сектору земаља у развоју, које у светској трговинској размени све лошије пролазе због овакве ситуације (Марјановић, 2015, стр. 25).

У временима кризе пољопривреда може компензовати пад бруто домаћег производа по основу ниже производње у индустрији и пада прихода од туризма. Имајући у виду расположиве природне и друштвене ресурсе, представља важан

потенцијал развоја Републике Србије. Такође, сектор аграра представља битан фактор укупног друштвено-економског развоја имајући у виду социјални и демографски аспект.

Пољопривредно-прехранбени сектор чине тзв. фармерски и постфармерски сектор (Ђекић, 2010). Фармерски сектор укључује пољопривреду (ратарство, воћарство, виноградарство и сточарство) и рибарство¹, а постфармерски производњу прехранбених производа, индустрију пића, сточне хране, дувана. Овај други јесте сектор прехранбене индустрије (агроиндустрије), као део прерађивачке индустрије који обухвата прераду пољопривредних производа (индустрија прехранбених производа, пића и дуванских производа). Конкретно, прехранбена индустрија обухвата млевење и љуштење житарица, производњу хлеба и пецива, тестенина, скроба и зачина, шећера, кондиторских и пекарских производа, биљних уља и масти, као и прераду и конзервирање воћа, поврћа, меса и производа од меса, рибе и млечних производа (Ђекић, 2010, стр. 28). Због међусобне повезаности, у литератури која се бави овом проблематиком пољопривреда и прехранбена индустрија сврставају се у јединствени пољопривредно-прехранбени сектор, што одступа од претходно поменутог традиционалног тросекторског модела.

2. Производни потенцијали пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије

Стратегија развоја пољопривреде (и прехранбене индустрије) јесте доминантна стратегија развоја мање развијених земаља. Ове земље кроз развој пољопривреде виде шансу за смањење увозне зависности, повећање извоза и стопе привредног раста (Марковић, 2016, стр. 407). У самој стратегији укупног привредног развоја Републике Србије, пољопривреда се представља важним потенцијалом имајући у виду квалитет и квантитет расположивих ресурса, па тако има изузетну улогу и позицију у укупном друштвено-економском развоју Републике Србије. Чињеница је и да традиција, расположивост природних ресурса и географска позиција Србије фаворизују пољопривредну производњу (Марковић, 2010, стр. 273).

¹ То је оно што се назива примарним привредним сектором.

Табела 1.1 – Просечне површине обрадивог земљишта по становнику Републике Србије и земаља у окружењу

Земља	Просечна површина по становнику
Србија	0,56
Црна Гора	0,30
Македонија	0,26
Хрватска	0,33
Босна и Херцеговина	0,40
Румунија	0,43
Бугарска	0,46

Извор: Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014.

У односу на земље у окружењу, Србија има знатно већу компаративну предност посматрајући просечну површину обрадивог земљишта по становнику (0,56 хектара по глави становника), што се приказује табелом 1.1.

Република Србија располаже са 5,06 милиона хектара пољопривредног земљишта, од чега је коришћено земљиште скоро 70%, површине 3,5 милиона хектара. У наставку је дат преглед површина и учешћа земљишта по категоријама у укупном коришћеном пољопривредном земљишту за 2014. годину. Оранице и баште доминирају са 74,31% (а у оквиру њих жита са учешћем од 51,9% у укупном коришћеном пољопривредном земљишту), затим сталне травнате површине са 20,34%, а на крају је категорија стални засади са свега 5,35% учешћа. Општа је оцена да су постојећи засади највећим делом екстензивни, будући да је велики део воћњака и винограда старости преко 20 година, односно у зениту експлоатационог периода (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014).

Табела 1.2 – Коришћено пољопривредно земљиште Републике Србије по категоријама
за 2014. годину

Категорије коришћеног пољопривредног земљишта	Површина у хектарима	Учешће (у %)
Коришћено пољопривредно земљиште	3.506.830	100
Оранице и баште (жита, махунарке, кромпир, шећерна репа, индустријско биље, поврће, цвеће, крмно биље, остали усеви, угари)	2.606.073	74,31
Сталне травнате површине (ливаде и пашњаци)	713.242	20,34
Стални засади (воћњаци, виногради, расадници, остали стални засади)	187.515	5,35

Извор: Републички завод за статистику, 2015.

Према истом извору у структури ораничних површина, према подацима из 2014. године, доминантну позицију заузимају површине под житом (69,81%, односно 1.819.188 хектара), док се на другом и трећем месту налазе индустријско биље (13,30%, односно 346.524 хектара) и крмно биље (9,29%, односно 242.041 хектара). На основу ових података види се да ови сегменти чине гро површина које спадају у оранице и баште.

Висок степен учешћа обрадивог земљишта у укупном пољопривредном земљишту чини основу да се потенцијали развоја Републике Србије огледају у аграрном сектору (Бугар, Благојевић-Папић, 2009, стр. 44). У табели 1.3 приказаће се учешће пољопривредног земљишта у укупној површини земљишта за Србију, земље региона и светски просек. Србија, заједно са Румунијом и Мађарском, има највиши проценат пољопривредног земљишта, а самим тим и одличне могућности када је у питању овај сектор. Ради се о далеко већем учешћу у односу на европски и светски просек.

Табела 1.3 – Учешће пољопривредног земљишта у укупним земљишним површинама
за одабране земље

Земља	Учешће пољопривредног у укупном земљишту (у %)
Албанија	43
Босна и Херцеговина	42
Бугарска	46
Хрватска	23
Мађарска	59
Македонија	50
Црна Гора	17
Румунија	60
Србија	58
ЕВРОПА И ЦЕНТРАЛНА АЗИЈА	30
СВЕТ	38

Извор: World Bank, 2017.

3. Макроекономски значај пољопривредно-прехранбеног сектора у Републици Србији

Пољопривреда се може оквалификовати као специфичан сектор који представља важну карику у остваривању стратешке визије развоја привреде Србије (Петровић-Рањеловић, Марјановић, 2010, стр. 1). Аграрни сектор, заједно са прехранбеном индустријом, у стратегији привредног развоја Републике Србије истичу се као стратешки потенцијали српске привреде. Пољопривреда Србије поседује компаративне предности на којима би требало у значајној мери заснивати привредни раст и развој земље (Стошић, Домазет, 2014, стр. 503). Те предности углавном се односе на повољне климатске услове за производњу и квалитетне природне (рељеф,

клима, састав земљишта – педолошки покривач) и остале ресурсе (превасходно људске).

Иако је савремена светска тражња све више окренута ка секундарним добрима, храна јесте нужна за живот људи и својим квалитетом утиче на здравствено стање становништва које представља битну компоненту људског капитала као фактора привредног развоја. Пољопривреда је важна са становишта исхране становништва (задовољење есенцијалних људских потреба) које расте по геометријској прогресији и тежи да достигне ону границу која ће бити неиздржива за нашу планету. Каже се да је храна постала светски (глобални) проблем због чињенице да је неравномерно распоређена. У развијеним деловима света постоји вишак који се баца, док неразвијене земље Африке имају огроман дефицит.

Међутим, пољопривредна производња за Србију представља далеко више од сектора привреде који обезбеђује прехранбену сигурност грађана земље и сировинску основу за прехранбену индустрију (Драгин, Милошевић, Стегић, Миловановић, Ивков, 2010, стр. 11). Пољопривреда директно доприноси развоју прерађивачке прехранбене индустрије, али и неким делатностима као што су туризам и трговина, у првом реду. Она утиче на смањење неравнотеже робног биланса уколико успе да се афирмише и добро позиционира у светским оквирима, доприноси руралном развоју, као и економској и еколошкој равнотежи. Од неекономских ефеката издваја се заустављање негативних демографских тенденција и девастације руралних подручја, активирање младих, незапослених лица, производња здраве хране чије добијање не угрожава животну средину. Дакле, пољопривреда поседује мултифункционални карактер, а ово научно истраживање је усмерено само на уски економски допринос и то у домену анализе њене улоге и значаја за повећање укупног извоза Републике Србије.

Република Србија бележи виши удео пољопривреде у основним макроекономским агрегатима у односу на друге земље, што се објашњава како богатим природним ресурсима и повољним климатским условима за пољопривредну производњу, тако и споријем процесу структурног реформисања остатка привреде и застојима у том процесу (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014). То између осталог говори и о високом степену зависности земље од традиционалних сектора. Требало би истаћи да у укупном

економском развоју непољопривредни сектори имају знатно већу улогу јер је могућност њиховог развоја, као и могући евентуални допринос, веома већи.

3.1. Учешће пољопривредно-прехранбеног сектора у бруто додатој вредности Републике Србије

Као што је већ речено, сектор пољопривредно-прехранбених производа представља битну компоненту укупне привреде Републике Србије. То сведочи високо учешће овог сектора у многим макроекономским показатељима (бруто додата вредност, запосленост, извоз), као и утицај на формирање индекса општег нивоа цена, односно стопе инфлације. Пољопривреда и прехранбена индустрија креирају близу 12% бруто домаћег производа и учествују са око 20% у укупној запослености, што српску привреду снажно квалификује као пољопривредну. У односу на просечну запосленост у Европи и Централној Азији последњих година, од 2012. до 2014. године, од 8,3% (World Bank, 2017a), Република Србија бележи знатно више стопе. Једина земља у окружењу са вишом стопом запослености у пољопривреди јесте Румунија, са стопом од близу 30%. Што се тиче извоза, у периоду од 2005. до 2016. године учешће извоза пољопривреде и прехранбене индустрије у укупном извозу креће се у распону од 17,83% у 2008. до 24,11% у 2012. години.

У табели 1.4 приказано је кретање бруто додате вредности у Републици Србији по делатностима, које се сврставају у пољопривредно-прехранбени сектор. При томе, бруто додата вредност представља разлику између укупне вредности производње и међуфазне потрошње (Републички завод за статистику, 2017). Посматрано по делатностима, у стварању бруто додате вредности предњачи пољопривреда са 6,8% у последњој години истраживања, док прехранбена индустрија (производња прехранбених производа, пића и дувана) остварује 4,2%. Ипак, за разлику од осталих анализираних делатности, очито је константно опадање бруто додате вредности пољопривреде. У односу на 2005. годину постоји пад за 3,2 процентна поена. Међутим, бруто домаћи производ пољопривреде је и даље већи од оног у прехранбеној индустрији, што говори о претежном извозу сировина, као и недовољној преради у домаћој прехранбеној индустрији (Марковић, 2016, стр. 411). Иако се тај однос смањује у корист прехранбене индустрије, још увек је неповољна ситуација, јер све

суседне земље имају мањи допринос примарне пољопривредне производње од прехранбене.

Табела 1.4 – Бруто додата вредност по делатностима пољопривреде и прехранбене индустрије у Републици Србији (у %)

Год.	Пољопривреда, шумарство и рибарство	Производња прехранбених производа	Производња пића	Производња дуванских производа	УКУПНО ЗА СЕКТОР
2005.	10,0	3,5	0,7	0,2	14,4
2006.	9,5	3,0	0,7	0,4	13,6
2007.	8,3	3,1	0,9	0,3	12,6
2008.	8,7	3,0	0,9	0,3	12,9
2009.	8,0	3,3	0,9	0,2	12,4
2010.	8,5	3,1	0,9	0,2	12,7
2011.	9,0	3,2	0,8	0,1	13,1
2012.	7,5	3,4	0,8	0,1	11,8
2013.	7,9	3,5	0,8	0,1	12,3
2014.	7,7	3,3	0,8	0,1	11,9
2015.	6,8	3,2	0,9	0,1	11,0

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

У табели 1.5 показано је учешће привредних сектора Србије и неких земаља у окружењу у бруто додатој вредности имајући у виду поделу привреде на четири сектора: пољопривреду, индустрију, грађевинарство и услуге.

Што се тиче Републике Србије, евидентно је да се удео сектора услуга, као најзначајнијег по доприносу бруто додатој вредности, повећава, док је допринос пољопривреде значајно опао 2013. у односу на 2001. годину. То је иначе карактеристично за све земље у окружењу. Ово опадање последица је структурних промена у привреди Републике Србије на путу њеног просперитета, као и бржег раста активности у осталим секторима, а пре свега у трговинском. И поред тога, Србија има убедљиво највеће учешће пољопривреде у овом показатељу у односу на анализиране

земље. Приметно је још да је сектор услуга доминантан и у свим земљама у окружењу и да је структура учешћа у бруто додатој вредности слична другим анализираним земљама, с тим да сектор пољопривреде предњачи у односу на те земље. Поређења ради, према подацима *UNCTAD*-а за 2012. годину, пољопривреда развијених земаља Европе у бруто домаћем производу учествује са свега 1,7%, док код неких земаља као што су Луксембург, Белгија или Немачка, тај удео не премашује ни 1% (*UNCTAD*, 2014). Према истом извору, Бугарска и Румунија јесу земље Европске уније које су по овом показатељу „најаграрније“, што је типично за категорију земаља у транзицији.

Табела 1.5 – Учешће привредних сектора у бруто додатој вредности у Републици Србији

Сектори–производни принцип Земље	Пољопривреда		Индустрија		Грађевинарство		Услуге	
	2001.	2013.	2001.	2013.	2001.	2013.	2001.	2013.
Бугарска	10,5	4,7	18,9	19,9	4,5	4,1	66,1	71,3
Чешка	3,0	2,3	28,7	27,9	5,6	5,0	62,7	64,8
Хрватска	5,3	3,6	19,4	17,9	4,6	4,5	70,7	74,0
Мађарска	4,9	3,7	22,5	22,1	4,7	3,3	67,9	70,9
Република Србија	17,8	7,9	25,0	22,4	4,3	4,3	52,9	65,4
Словачка	4,5	3,7	25,8	22,6	5,7	7,8	64,0	65,9
Словенија	2,6	1,8	25,2	23,1	5,4	4,6	66,5	70,5

Извор: Мићић, 2015, стр. 20, на основу података Евростата, Републичког завода за статистику и *UNECE (United Nations Economic Commission for Europe)*.

Приказана табела говори само о релативним односима. Посматрајући вредности производње у апсолутним бројевима, производња примарног сектора је свакако већа него у претходним фазама развоја.

Савремени развој света снажно је обележен процесом индустријализације, у коме и пољопривреда има истакнуто место (Савић, 2010, стр. 321). Пољопривреда и индустрија представљају базичне стубове сваке привреде. Ове две привредне

делатности обезбеђују храну и технологију, а без чијег одговарајућег развоја не би било ни развоја сектора услуга.

3.2. Удео пољопривредног сектора у укупној запослености Републике Србије

Што се тиче запослености по привредним секторима (пољопривреда, индустрија, грађевинарство и услуге), највећи број запослених је у сектору услуга, док се коначно број запослених у пољопривреди смањило у односу на индустријски сектор. Према последњим публикованим подацима Републичког завода за статистику (2017) за 2014. годину, пољопривреда (укључујући и шумарство и рибарство) бележи учешће од 19,85% у укупној запослености, што је знатно више у односу на европски просек (ова класификација не познаје прехранбену индустрију као део сектора индустрије). Релативно високо учешће пољопривреде у бруто додатној вредности и запослености последица је спорог реструктурирања остатка привреде, укупно ниске инвестиционе активности и самим тим, ниске могућности запошљавања у непољопривредним секторима (Богданов, Родић, 2015, Према: Van Berkum, Bogdanov, 2012).

Табела 1.6 – Структура запослених по секторима у Републици Србији за 2014. годину

Сектори	Процент запослених
Пољопривреда	19,85%
Индустрија	20,17%
Грађевинарство	4,50%
Услуге	55,47%

Извор: Републички завод за статистику, 2017.

3.3. Утицај цена пољопривредно-прехрамбених производа на инфлацију у Републици Србији

Имајући у виду да пољопривредно-прехрамбени производи чине скоро четвртину укупног извоза, као и чињеницу да цене ових производа у великој мери утичу на општи ниво цена, може се слободно рећи да је економска стабилност овог сектора у директној корелацији са укупном макроекономском стабилношћу. У структури индекса потрошачких цена, преко кога се исказује (мери) инфлација, ови производи заузимају једну трећину, док са друге стране постоји висока нестабилност њихових цена. Због тога цене и кретање цена ових производа значајно опредељују ниво општег нивоа цена. Гоџа и Феџер (2011) наглашавају да је у земљама у развоју један од главних проблема негативни утицај пораста цена хране на економску стабилност. Ради се тзв. „*food price inflation*“ (енгл.). Примарни ефекти раста цена пољопривредно-прехрамбених производа огледају се у директном утицају на пораст општег нивоа цена и трошковном ефекту (јер се користе као улазни елементи у производњи индустријских прехрамбених производа) (Радукић, Марковић, Радовић, 2015, стр. 29). Секундарни ефекат подразумева пораст инфлације услед захтева за повећањем зарада и инфлаторних очекивања који би се појавили услед раста цена хране. То је још један доказ који потврђује важност овог сектора у привреди Србије и то са гледишта стабилизације инфлације и укупне економске стабилности.

3.4. Место пољопривредно-прехрамбених производа у спољнотрговинској размени Републике Србије

Пољопривредно-прехрамбени сектор јесте развојни импулс српске економије, посебно са становишта повећања извоза и побољшања стања у платном билансу. Иако није најзначајнија карика у привредном развоју, постоје потенцијали чијом валоризацијом би се могли постићи значајни економски ефекти, у првом реду нето девизни ефекат. Аграрна спољна трговина Србије, чинећи једну четвртину укупног извоза, са врло високом покривеношћу увоза извозом и позитивним салдом који чини око једну десетину целокупног извоза, уз врло динамично повећавање вредности извоза неких значајних робних група, несумњиво представља озбиљан потенцијал

раста, билансних уравнотежења и укупне макроекономске и социјалне стабилности (Милановић, Стевановић, Вићентијевић, 2013, стр. 304).

Сектор пољопривредно-прехрамбених производа остварује битну улогу у структури укупне размене са иностранством Републике Србије. Зато је од изузетне важности да се остваре што повољнији резултати у овом сектору, како би се побољшало стање у робном билансу. То потом обезбеђује и остварење укупне равнотеже националне економије, имајући у виду претходно објашњену везу између унутрашње и спољне (макроекономске) равнотеже на примеру српске привреде и чињеницу да пораст укупног извоза утиче на стабилност националне валуте и општег нивоа цена.

Интензиван развој пољопривредно-прехрамбеног сектора нарочито је значајан са становишта унапређења спољнотрговинске размене и на тај начин представља стратешку основу за покретање привреде у целини (Стефановић, Броћић, 2012, Према: Јевтић, Станковић, Вучковић, 2007). То уједно јесте основ за повећање извоза пољопривредно-прехрамбених производа. На тај начин обезбеђују се преко потребна средства за сервисирање дугова и увоз недостајуће опреме и технологије неопходне за привредни развој.

Иако извоз технички сложенијих (индустријских) производа може бити значајнији са становишта кључних детерминанти раста извоза Републике Србије, њихов девизни ефекат је умањен чињеницом да не постоје потребни домаћи супститути. Наиме, повећање њиховог извоза истовремено изискује и раст увоза неопходних производних компоненти (Марковић, Веселиновић, 2015, стр. 266).

Повећање извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора генерише унапређење и стварање вредности у другим привредним секторима, што у глобалу утиче на раст укупне привредне активности. Иако тренутно заузима преко 20% извоза, потенцијали постоје, али још увек нису валоризовани у потпуности. Често се истиче податак да Србија има веома малу вредност извоза у односу на обрадиво земљиште (916 УСД извоза по хектару). Зато развој ове делатности представља једно од алтернативних решења за даље повећање укупног извоза.

Табела 1.7 – Просечно учешће посматраних сектора у просечном укупном извозу Републике Србије, као и њихов нето извоз (разлика између извоза и увоза), у хиљадама УСД
(просек за период од 2012. до 2016. године)

Анализирани сектори	Учешће сектора у укупном извозу	Нето извоз
Пољопривредно-прехрамбени сектор	21,28%	1.356.880
Хемијски и слични производи	8,40%	-1.804.701,1
Израђени производи сврстани по материјалу	21,05%	-568.769,3
Машине и транспортни уређаји	28,78%	-1.191.673,4
Разни готови производи	13,15%	355.511,6

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Сектор пољопривредно-прехрамбених производа, према последњим подацима за 2016. годину, чини преко 21,58% укупног извоза (апсолутно изражено нешто преко 3,2 милијарде УСД), што је скоро на нивоу просека из последњих 5 година, од 2012. до 2016. године (21,28%), тако да у великој мери профилише укупан извоз и, још важније, салдо спољнотрговинског биланса. Из приказане табеле 1.7 јасно се види да је ово сектор који остварује и те како позитиван нето извоз. Уз то, реч је о високој вредности нето извоза у просечном износу од скоро 1,4 милијарди УСД за анализирани период. Нето извоз у последњој години истраживања износи чак 1,8 милијарди УСД. Сви остали анализирани сектори могу се сврстати у сектор индустрије. Јасно је да он заузима највеће место у укупном извозу, али услед високе увозне зависности остварује не тако мали негативан нето извоз. То је посебно изражено код (појединачно посматрано највећег) сектора – „Машине и транспортни уређаји“, који чини скоро 30% укупног извоза, са негативним нето извозом од скоро 1,2 милијарду УСД у просеку за период од 2012. до 2016. године.

Слика 1.1 – Компарација стопа промене укупног извоза и извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије за период од 2005. до 2016. године (ланчани индекси)

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Кључна чињеница на основу анализе претходне слике 1.1 јесте да кретање укупног извоза углавном прати кретање извоза пољопривредно-прехранбеног сектора, с тим да су мање осцилације код извоза другог. Такође, приметно је да у 2009. години, када је укупан извоз бележио огроман пад услед светске економске кризе, то није био случај са извозом пољопривредно-прехранбених производа. Дакле, изводи се оцена да је укупан извоз знатно осетљивији на екстерне, али и интерне шокове. Стопа раста укупног извоза (кумулатив) нешто је већа код целокупног сектора и то за близу 20 процентна поена и за период 2005-2016. године износи 174,35%.

Слика 1.2 у наставку има за циљ да прикаже поређење стопа промене укупног извоза и увоза пољопривредно-прехранбеног сектора. За највећи број година изражена је позитивна (директна) корелација између ових посматраних величина. Просечна годишња стопа раста извоза далеко је већа и износила је за анализирани период 12,99%, за разлику од просечне годишње стопе раста увоза од свега 5,18%.

Слика 1.2 – Приказ стопа раста укупног извоза и извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Основна класификација у статистици спољне трговине је Стандардна међународна трговинска класификација – СМТК (енгл. *Standard International Trade Classification – SITC*). Највиши ниво агрегирања чине *сектори* (десет, кодирани једноцифреним бројевима од 0 до 9), који се деле на *одсеке* (кодирани са две цифре од којих прва означава сектор коме одсек припада) чији садржај чине *робне групе* (три цифре) које се деле на *подгрупе* (четири цифре) и *позиције* (пет цифара) (Републички завод за статистику, 2015а).

Табела 1.8 – Нето извоз по секторима Републике Србије према Стандардној међународној трговинској класификацији

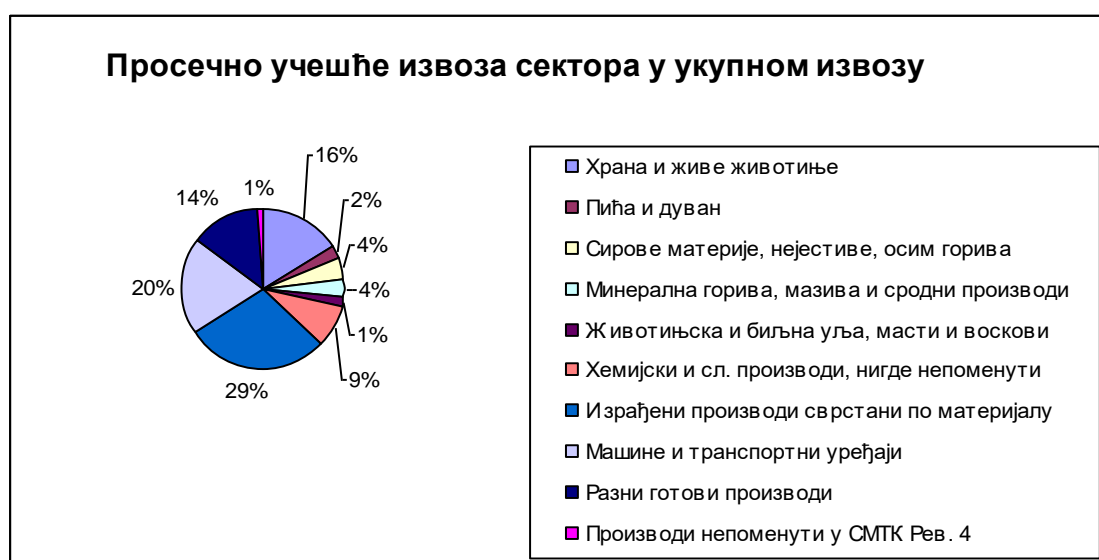
Извоз, по секторима СМТК, рев. 4	Нето извоз у хиљадама УСД	
	2005.	2016.
0 Храна и живе животиње	185.317,4	1.266.346,7
1 Пића и дуван	-60.567,9	266.941,0
2 Сирове материје, нејестиве, осим горива	-269.161,0	-248.011,9
3 Минерална горива, мазива и сродни производи	-1.859.812,4	-1.332.534,4
4 Животињска и биљна уља, масти и воскови	22.454,7	149.480,5
5 Хемијски и сл. производи, нигде поменути	-973.122,9	-1.389.052,4
6 Израђени производи сврстани по материјалу	-572.687,5	-265.853,3
7 Машине и транспортни уређаји	-2.243.534,9	-591.757,3
8 Разни готови производи	-205.974,7	553.067,5
9 Производи непоменути у СМТК Рев. 4	3.776,0	-2.783.400,3
УКУПАН НЕТО ИЗВОЗ	-5.973.313,2	-4.374.773,9

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Табела 1.8 има за циљ да прикаже све секторе по Стандардној међународној трговинској класификацији за 2005. и 2016. годину коју води Републички завод за статистику. По нето извозу посебно се издваја сектор „Храна и живе животиње“, као највећи сектор пољопривредно-прехранбених производа. Сви „индустријски сектори“, осим сектора „Разни готови производи“, бележе негативан нето извоз услед високе зависности од увоза и немогућства довољне производње инпута у земљи. По вредности извоза предњачи сектор „Машине и транспортни уређаји“ (4,4 милијарде УСД), али остварује негативан салдо од скоро 600 милиона УСД. Укупан салдо претходно

поменутог сектора је и даље негативан, али је мањи за више од 1,5 милијарди УСД у односу на 2005. годину што представља озбиљан помак.

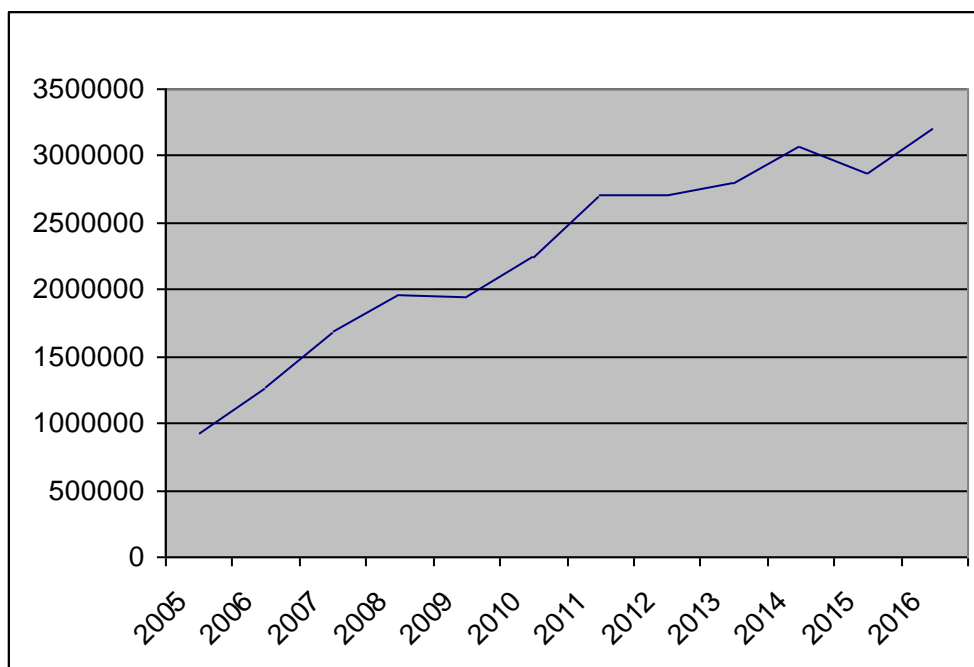
Након тога, следи и графичка експликација просечног учешћа извоза, класификовано по секторима, за целокупан период истраживања (слика 2.3). Мора се напоменути да последњих година (тачније, од 2013. године) учешће сектора „Машине и транспортни уређаји“ надмашује учешће сектора који обухвата израђене производе сврстане по материјалу услед раста аутомобилске индустрије и удео у укупном извозу у последњој години истраживања достигао је 29,56%.

Слика 1.3 – Просечно учешће извоза сектора у укупном извозу Републике Србије за период од 2005. до 2016. године

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Наредна слика 1.4, показује позитиван тренд извоза пољопривредно-прехрамбених производа, чија је вредност 2016. године износила 3,2 милијарде УСД. Осим у 2009. и 2015. години, бележи се стално растући извоз.

Слика 1.4 – Кретање извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије за период од 2005. до 2016. године (у милионима УСД)

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

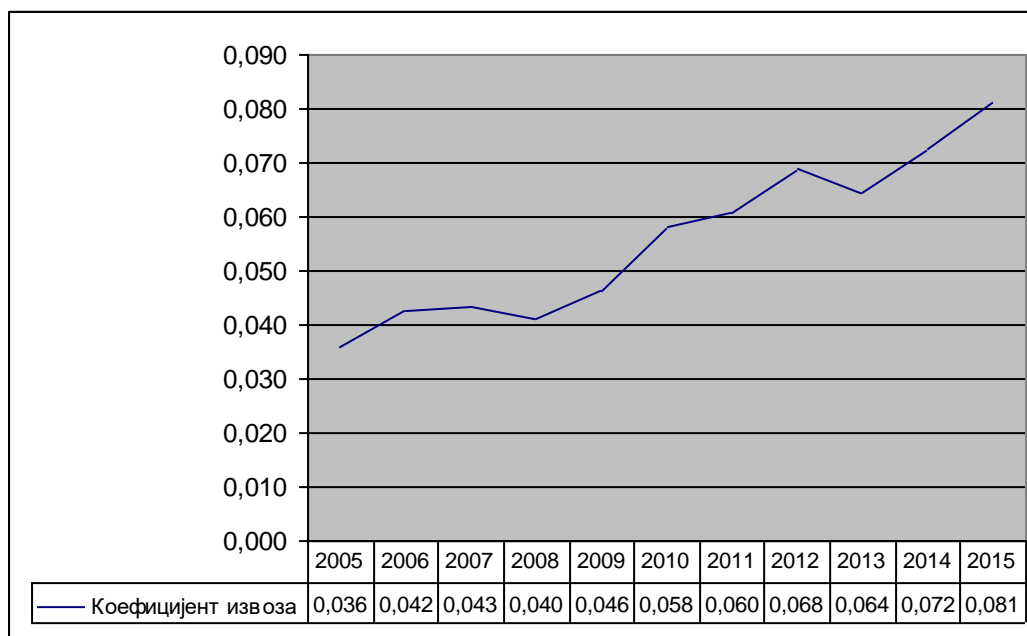
Коефицијенти извоза и увоза јесу индикатори који указују на значај који пољопривреда има у спољнотрговинској размени. Коефицијент извоза представља однос вредности извоза и националног дохотка (или бруто домаћег производа), док коефицијент увоза, сагласно томе, представља однос вредности увоза пољопривредних производа и националног дохотка (или бруто домаћег производа). У наставку пажња ће се посветити првом показатељу који се рачуна на следећи начин:

$$K_u = \frac{\text{Извоз}}{H\partial} ;$$

где је:

K_u – коефицијент извоза, а

$H\partial$ – бруто национални доходак.

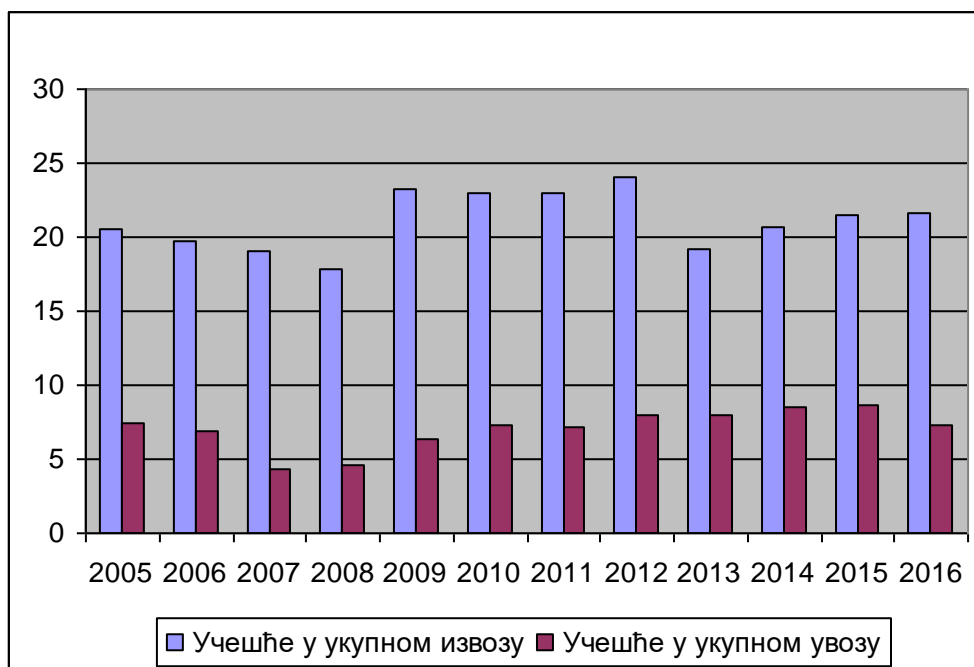

Слика 1.5 – Кретање вредности коефицијента извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије за анализирани период

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Посматрајући по годинама, од 2005. до 2015. (подаци о бруто националном доходу преузети су из базе података Републичког завода за статистику), највећи коефицијент извоза забележен је 2015. године (0,081), најнижа вредност истог у 2005. години (0,036), док просечни коефицијент извоза за анализирани период износи 0,058. Уз то, присутно је континуирано повећавање вредности овог коефицијента, осим у 2008. години када је дошло до незнатног пада вероватно услед последица светске економске кризе, и 2013. услед слабије пољопривредне сезоне. Овакав позитиван тренд говори о стално растућем значају пољопривредно-прехранбеног сектора у спољној трговини Србије.

Слика 1.6 показује да је учешће пољопривредно-прехранбеног сектора у извозу последњих година преко 21% (учешће се благо смањује због снажнијег раста укупног извоза почев од 2013. године), док је у увозу тај проценат знатно мањи (скоро 3 пута) и износи свега око 8%.

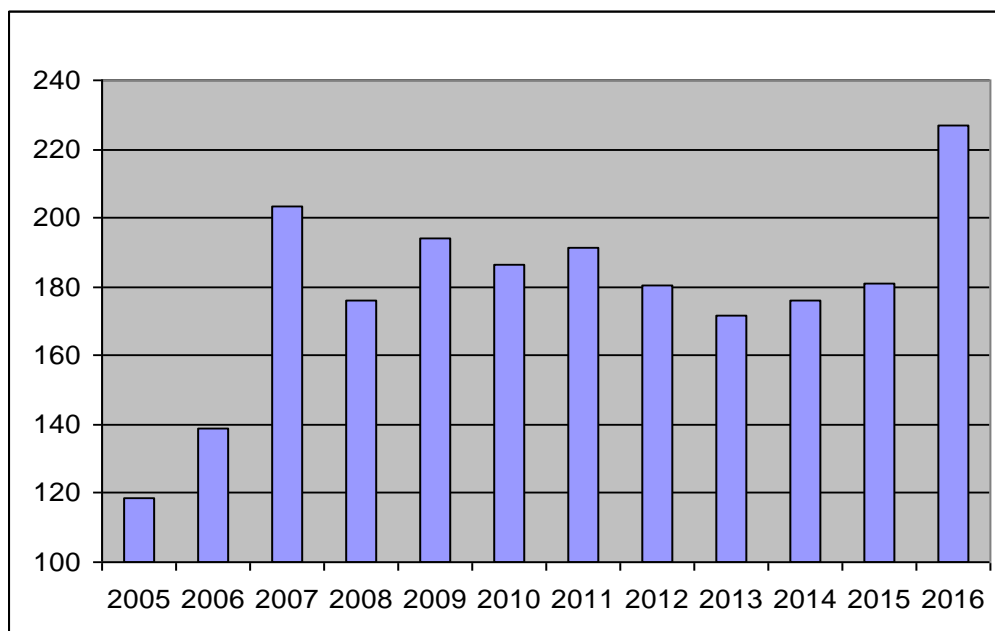

Слика 1.6 – Процентуално учешће пољопривредно-прехранбених производа у укупној спољној трговини Републике Србије

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

За разлику од земаља Европске уније, у којима се учешће извоза пољопривредних производа у укупном извозу у протеклих година креће око 7% (Волк, Реднак, Ерјавец, 2015, Према: Eurostat), у Србији је то негде око 21%. Од земаља у окружењу Бугарска има такође високо учешће од 16% (2014. година) (Савић, Бошковић, Мићић, 2016, стр. 116, Према: Eurostat).

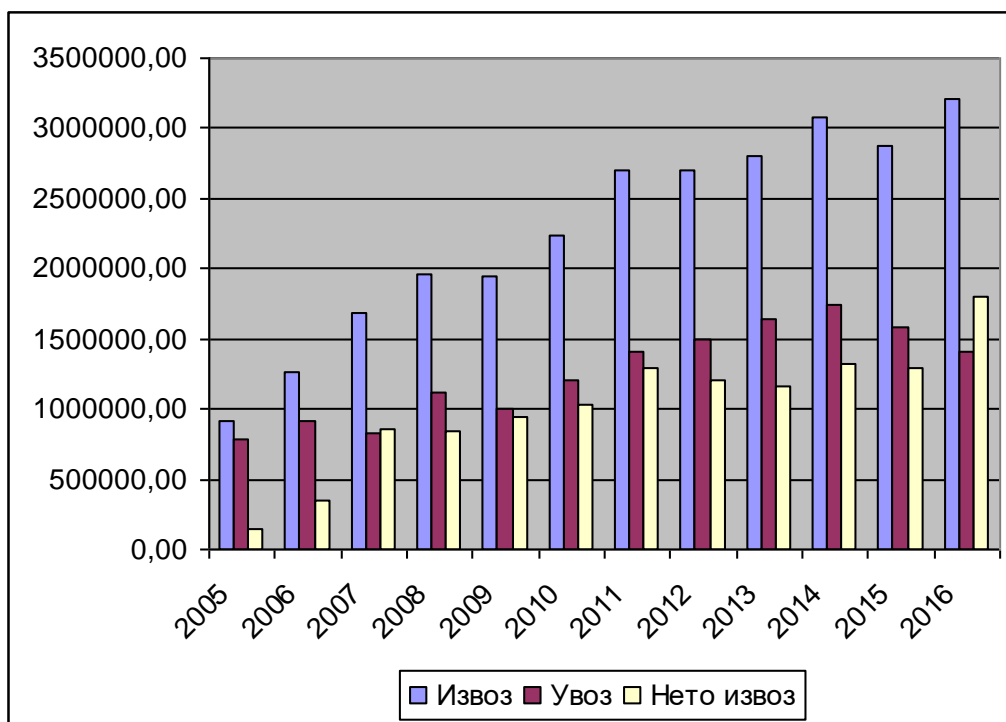
Покривеност целокупног увоза извозом указује на то да је Србија нето извозник пољопривредно-прехранбених производа. Након наглог скока 2007. године, од 2008. године та покривеност креће се око 180%, док у последњој години истраживања (2016.) иде до преко рекордних 220%. После благог смањења степена покривености увоза извозом 2012. и 2013. године, следи раст, док је 2016. приметан и рапидан скок овог показатеља. Опширније кретање овог индикатора приказано је на слици 1.7.

Слика 1.7 – Покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбеним производима у Републици Србији (у %)

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 2.8 дата у наставку, односи се на илустрацију кретања вредности извоза, увоза и салда биланса пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије. Укупан извоз је незнатно опао током кризне 2009. године због слабијег извоза у земље ЦЕФТА споразума и Руску Федерацију, као и 2015. године услед лоше производне сезоне и нижег извоза у свим земљама. Неспорно је да постоји тренд раста извоза уз одржање позитивног салда на релативно високом нивоу са знатним повећањем у 2016. години захваљујући како повећању извоза, тако и редукацији увоза. У 2016. години нето извоз је најзад премашио 1,5 милијарди УСД и износио близу 1,8 милијарде УСД, извоз 3,2 милијарде УСД, а увоз 1,4 милијарде УСД.

Слика 1.8 – Приказ вредности извоза, увоза, као и салда (суфицита) пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије (у хиљадама УСД) за период од 2005. до 2016. године

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Ово поглавље показало је да сектор пољопривредно-прехранбених производа заузима значајну позицију у структури укупног извоза, да остварује веома висок ниво покривености увоза извозом и да постоји тенденција повећања нето извоза. Зато спољна трговина пољопривредно-прехранбеним производима представља озбиљан потенцијал развоја и остварења макроекономске стабилности Републике Србије имајући у виду допринос уравнотежењу платног биланса.

ПОГЛАВЉЕ 2: ПОВЕЋАЊЕ ИЗВОЗА – БИТНО СТРАТЕШКО ПИТАЊЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Дефицит платног биланса као економски проблем Републике Србије

На основу прегледа макроекономског оквира Републике Србије видеће се који су највећи економски изазови са којима се сусреће српска привреда. Објасниће се значај смањења дефицита платног биланса, као и то да је повећање извоза основни и најбољи извор финансирања дефицита трговинског, као и укупног платног биланса.

1.1. Преглед макроекономских резултата Републике Србије у периоду од 2005. до 2016. године

Као најважнији макроекономски показатељи успешности (ефикасности) једне националне економије издвајају се:

- привредни раст,
- општи ниво цена (инфлација),
- (не)запосленост и
- стање у платном билансу.

На основу анализе ових макроекономских величина долази се до сазнања о тзв. „здравственом стању“ неке привреде. Реч је о следећим индикаторима тзв. макроекономске перформансе:

- стопа раста бруто домаћег производа,
- стопа инфлације,
- стопа незапослености и
- салдо платног биланса.

Свака земља тежи остварењу што веће стопе раста бруто домаћег производа, стању у привреди без инфлације (и дефлације), што ниже стопе незапослености и равнотежи платног биланса. Вредности наведених индикатора утичу у крајњој

инстанци на животни стандард становништва, који представља огледало развоја сваке привреде. Ради се о кључном (економском) циљу друштвено-економског развоја, који је из угла становника најзначајнији показатељ њиховог економског благостања. Од осталих економских показатеља истичу се и стопа јавног дуга, спољни дуг, кретање девизног курса. У овом делу ће се посебан нагласак ставити на проблем и начине покрића дефицита платног (и текућег) биланса.

Последњих неколико година Република Србија постиже значајне резултате међу којима се посебно истиче ценовна (али и укупна монетарна) стабилност, али и позитивне стопе привредног раста, као и смањење стопе незапослености. Инфлација је сведена готово на таргетирани ниво Европске централне банке (нешто испод али врло близу 2%) и тако, као горући економски проблем у ранијем периоду, потиснута у други план. Због постигнуте монетарне стабилности, планирани ниво инфлације за 2017. и 2018. годину спуштен је са $4\% \pm 1,5$ процентни поен, на $3\% \pm 1,5$ процентни поен, тачније у границама (интервалу) од 1,5% до 4,5% за период од јануара 2017. до децембра 2018. године (Народна банка Србије, 2016). Прогнозе привредног раста Светске банке на основу извештаја *Global Economic Prospects* из јануара 2017. године (World Bank Group, 2017) говоре о томе да је предвиђена стопа реалног раста бруто домаћег производа за 2017. годину 2,8% (на нивоу остварене у 2016. години), док се, према истом извору, у наредне две године (2018. и 2019.) очекује стопа од 3,5%. Почев од 2013. године коначно је у паду и незапосленост, док су према подацима за 2016. годину, дефицити текућег и робног биланса на минимуму у протеклој деценији, захваљујући константном расту извоза од 2010. године. У табели 2.1 приказана су најбитнија макроекономска кретања у Републици Србији у периоду од 2005. до 2016. године.

Табела 2.1 – Кретање основних макроекономских индикатора у Републици Србији од 2005. до 2016. године

Индикатор/ година	БДП, у мил. евра	БДП, реални раст, годишњи	Инфлација	Стопа незапослености	Дефицит текућег биланса, у мил. евра	Дефицит робног биланса, у мил. евра
2005	21.103	5,5	17,7	20,8	-1.778	-4.278
2006	24.435	4,9	6,6	20,9	-2.356	-4.981
2007	29.452	5,9	11,0	18,1	-5.474	-7.069
2008	33.705	5,4	6,8	13,6	-7.126	-8.501
2009	30.655	-3,1	6,6	16,1	-2.032	-4.946
2010	29.766	0,6	10,3	19,2	-2.037	-4.581
2011	33.424	1,4	7,0	23,0	-3.656	-5.318
2012	31.683	-1,0	12,2	23,9	-3.671	-5.634
2013	34.263	2,6	2,2	22,1	-2.098	-4.159
2014	33.319	-1,8	1,7	18,9	-1.985	-4.111
2015	33.491	0,7	1,5	17,0	-1.577	-3.993
2016	34.115	2,8	1,6	15,3	-1.370	-3.476

Извори: Народна банка Србије, 2017, 2017а; Републички завод за статистику, 2017 и Министарство финансија Републике Србије, 2017.

1.2. Начини финансирања дефицита текућег биланса

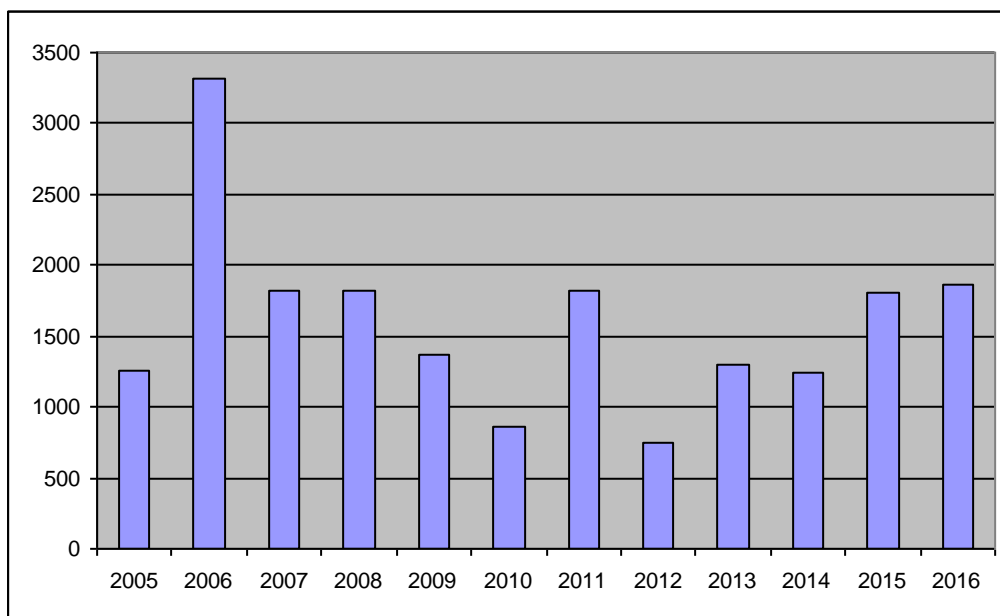
Дефицит платног биланса и инфлација представљају огледало макроекономске неравнотеже која постоји у оквиру националне економије. Ради се уједно и о водећим стабилизационим циљевима сваке државе. Циљ стабилизације платног биланса јесте открити, а потом и отклонити суштину дефицита. У Републици Србији је то свакако дефицит робног биланса, који настаје услед мањег извоза у односу на национални увоз роба, а продукт је неадекватне привредне структуре. Све то доприноси расту јавног дуга, а нарушава циљ одрживог привредног развоја.

Велики спољнотрговински дефицит у дужем временском периоду указује на то да земља има одређене структурне проблеме, који се приказују у виду мање конкурентности, што се може негативно одразити на одрживост дефицита текућег рачуна и захтевати примену значајнијих и дуготрајних економских мера у наредном периоду (Јанковић, Станишић, 2013, стр. 230). Зато се каже да је структура привреде главни фактор спољнотрговинске (не)равнотеже. Стога креатори макроекономске политике стално трагају за решењима како да усмере мере у правцу промене (побољшања) привредне (и извозне) структуре. На тај начин би се дошло и до увећаних средстава којима би се отплаћивале камате на јавни дуг. У супротном, земља ће се суочити са проблемима валутне кризе, нарочито уколико се дефицит „троши“ на покривање државних расхода (неодговорна економска политика), а не за инвестиције.

Посматрајући платнобилансне позиције, носиоци економске политике могу интервенисати путем смањења девизних резерви и/или привлачењем краткорочног капитала. То су индуковане трансакције, које су од горућег значаја за одржање спољне ликвидности. Међутим, углавном се користе само ради краткорочне стабилизације тј. регулисања привремених осцилација. Девизне резерве свакако нису непресушан извор финансирања платнобилансне неравнотеже (морају се држати најмање на нивоу који одговара вредности тромесечног увоза), док непрестано задуживање такође није могуће, јер постоје лимити у погледу максималне висине (стопе) јавног дуга. У супротном, може доћи до „пуцања“ спољне ликвидности, а такође и до поскупљења капитала и (или) немогућности даљег задуживања услед смањења кредитног рејтинга земље, који би се јавио у том случају. Посебно земље које не остварују довољно високе стопе привредног раста нису у могућности да се додатно задуже, а да при том не

повећају стопу јавног дуга која представља однос висине јавног дуга и бруто домаћег производа.

На краatak рок, одрживост дефицита робног (а самим тим и текућег) рачуна зависи, пре свега, од очекиваног прилива страних директних инвестиција, пораста девизних резерви услед откупа ефикативне од грађана и пораста иностране задужености (Јанковић, Станишић, 2013). Стално повећавање вредности страних директних инвестиција може финансирати растући дефицит текућег биланса. Ради се о дугорочном извору финансирања у земљама у развоју. Динамичка равнотежа платног биланса (уједно и равнотежа у средњем року), сагледава се управо након хоризонталног пресецања платног биланса испод категорије прилива и одлива дугорочног капитала у капиталном билансу. На слици 2.1 је графикон који приказује кретање вредности нето страних директних инвестиција у Републици Србији за период од 2005. до 2016. године. Највећи прилив страних директних инвестиција остварен је 2006. године и то преко 3 милијарди ЕУР, док једино 2010. и 2012. године оне нису прелазиле вредност од милијарду ЕУР.

Слика 2.1 - Нето стране директне инвестиције у привреди Републике Србије, у милионима ЕУР

Извор: Народна банка Србије, 2017а.

Посебан значај у редуковању спољнотрговинске неравнотеже и у будућем периоду биће прилив страних директних инвестиција, посебно оних које се односе на оснивање потпуно новог предузећа (енгл. *greenfield*) и то у извозно оријентисане секторе економије у којима се бележи пораст продуктивности, извоза, и које доприносе повећању девизних прихода (Ђурић, Ристић, Ђурић, 2016, стр. 538–539). Ради се, дакле, о врсти инвестиција где се „почиње од нуле“, без икакве постојеће (првобитне) инфраструктуре, опреме и радне снаге. Несумњиви допринос свих модалитета страних директних инвестиција, огледа се у добром познавању светског тржишта од стране инвеститора, што може бити од примарног значаја за раст извозних активности.

Повећање вредности инвестиција и извоза у директној су корелацији и заједно утичу на премошћавање тзв. „финансијског јаза“. Ради се о изузетно стабилним изворима како привредног раста, тако и финансирања дефицита текућег биланса. Привредни раст је у непосредној вези са повећањем извоза, што са своје стране обезбеђује повољну климу за даље привлачење страних директних инвестиција (Furton, Holzman, 2004).

У средњем року носиоци економске политике могу предузети редистрибутивне и рестриктивне мере. У склопу редистрибутивних мера, које имају за циљ да преусмере тражњу са увозних на домаће производе, издвајају се смањење вредности домаће валуте и увозна и девизна ограничења. Депресијација националне валуте поскупљује увоз преко повећања цене увоза у домаћој валути (Graham, 1983), док са друге стране има за циљ да повећањем ценовне конкурентности извоза подстакне извозно оријентисане произвођаче. Међутим, прилагођавање зависи од читавог сета фактора, тако да деловање ове мере није једнозначно тј. не делује само у једном правцу. Углавном је због тога на располагању само развијеним економијама, са стабилним тржиштем и повољним структурним карактеристикама привреде. У случају непостојања неопходних предуслова за депресијацију може се чак и погоршати ситуација у платном билансу (о овоме биће нешто више речи на крају првог дела). У савременим условима функционисања глобалне економије, коришћење девизних ограничења је лимитирано одређеним трговинским правилима, тако да се и њихова имплементација доводи у питање.

Са друге стране, рестриктивним мерама утиче се на пад агрегатне тражње, смањењем понуде новца и буџетских расхода, чиме се смањује и увоз (Sidney, 1952).

Ради се, заправо, о рестриктивним мерама фискалне и монетарне политике. Односе се преваходно на смањење јавне потрошње, као и смањење новчане масе. Међутим, у овом случају јавља се латентна опасност од појаве стагфлације (истовремено повећање инфлације, незапослености и настанак привредне рецесије), као и претварања економске у социјалну кризу.

На дуги рок, тежи се равнотежи текућег биланса који је првенствено резултат повећаног извоза, тј. побољшања стања у робном билансу. Ради се иначе о главном извору прилива девиза. Да би се избегла политика тзв. „стењања каиша“ (дефлаторне мере прилагођавања), неопходно је да носиоци економске политике континуирано раде на промоцији извоза у циљу његовог динамизирања. Приходима по основу извоза врши се финансирање јавног дуга и може се плаћати увоз технички сложенијих производа и опреме неопходне за раст и развој економије.

2. Повећање извоза као кључни стратешки циљ српске привреде

У условима глобализације светске привреде, напори сваке релативно мале земље са ограниченим привредним ресурсима и тржиштем, усмерени су ка што бољем позиционирању на међународном тржишту и повећању извоза због најмање два разлога (Веселиновић, 2014, стр. 68):

1) на домаћем тржишту се не може обезбедити економија обима, а тиме и један од најбитнијих услова за јачање конкурентске позиције домаћих предузећа,

2) недостатак основних производних инпута и технологије, као и неопходност задовољавања потреба свих грађана кроз куповину роба и услуга неминовно доводи до раста увоза, чиме се повећава потреба и за већим извозом како би се спољнотрговински сектор одржао у равнотежи.

Дефицит текућег рачуна означава да је држава у претходном периоду више потрошила него што је произвела, тако да у наредном временском интервалу мора да смањи потрошњу како би се постигла екстерна и унутрашња равнотежа (Марковић,

Марковић, 2015).² Унутрашња равнотежа испољава се најчешће у виду стабилности општег нивоа цена, док се спољна манифестује у равнотежи платног биланса.

Стање у робном билансу јесте најбитнији фактор који профилише стање у текућем, па и у целокупном платном билансу Републике Србије. Неповољан робни биланс повећава тражњу за девизама, што се директно преноси на повећање инфлације и девизног курса. Јавља се тзв. инфлационо-девалвационо спирала која уводи земљу у потпуни колапс (Dornbusch, 1996), нарочито у увозно-зависним и инфлационо инертним економијама. Ове ситуације су посебно познате у Југославији, неким земаља Латинске Америке (Бразил, Аргентина) и Источне Азије у последњој декади прошлог века. Управо због тога на нашим просторима (нпр. Србија, Мађарска) још увек постоји снажна инфлаторна осетљивост.

Извозни пораст има позитивне ефекте на стабилност девизног курса. Тиме се обезбеђују девизна средства која повећавају понуду девиза на девизном тржишту и тако доприносе очувању вредности националне валуте. Како је у Републици Србији изражен јак тзв. трансмисиони механизам девизног курса на инфлацију (енгл. *exchange rate pass-through to inflation*) ово је од изузетне важности. Имајући у виду огромну присутност многих увозних производа (технологије, опреме, енергената) и зависност од увоза, истиче се да раст курса директно за последицу има пораст најпре увозних, па потом и свих цена у економији. Да постоје супститути, скупљи увоз (условљен порастом девизног курса) лако би могао да се замени домаћим производима. С обзиром на доминацију паритета куповне моћи као главне детерминанте девизног курса, при садашњим околностима раст цена би изазвао поновну девалвацију националне валуте (Cámara, Vernengo, 2004), што омогућава настанак добро познате спирале пораста девизног курса и општег нивоа цена.

Једини излаз из овог зачараног круга јесте у политици повећања извоза тј. примени мера и активности из стратегије подстицања извоза (Kamin, 1988). У супротном, као што је већ објашњено, држава ће морати да води рестриктивну политику тј. политику смањења агрегатне тражње. Ова политика ће се примењивати и у случају када је повећање извоза немогуће услед пада привредних активности у земљама које представљају битне трговинске партнере са становишта извоза или када

² Ова констатација не важи за све привреде. Нпр. у растућој привреди смањење агрегатне тражње по сваку цену може бити погубно.

домаћа привреда није у стању да произведе адекватне количине аутпута за потребе извоза.

Раст извоза најпре доприноси редукацији дефицита робног и платног биланса, а потом, преко канала девизног курса, обезбеђује стабилност општег нивоа цена (Марковић, Марковић, 2015). Другим речима, повећање извоза представља најбоље решење за реализацију симултане спољне и унутрашње равнотеже Републике Србије, у којој је приметан висок утицај канала девизног курса преко кога се спољна неравнотежа преноси на инфлацију.

Имајући све то у виду, главни задатак економске политике Републике Србије у наредном периоду, јесте повећање извоза како би се (Стратегија повећања извоза Републике Србије за период од 2008. до 2011. године, 2008):

- Повећала производња, а тиме и запосленост и животни стандард грађана;
- Обезбедила макроекономска стабилност, кроз смањивање осетљивости привредног раста од величине прилива капитала;
- Омогућило уредно сервисирање спољног дуга.

У развојној стратегији сваке земље, извоз је генератор конкурентности привреде, привредног раста, повећања запослености и спољноекономске равнотеже (Веселиновић, Деспотовић, 2008, стр. 60). Улазећи у токове либералне трговине, економија која извози јесте у обавези да стално ради на унапређењу конкурентности. То ће имати за резултат повећане извозне приходе, али и усавршавање домаће производње, што ће допринети вишој стопи економског раста. Са растом створиће се услови за додатно упошљавање радне снаге. Осим тога, извозни раст је од изузетне важности за боље искоришћење прерађивачких (индустријских) капацитета и остварење адекватног девизног прилива који ће робни биланс држати под контролом.

Србија нема адекватне материјалне ресурсе, довољну економску моћ, као ни ширину тржишта. Зато, да би остварила веће и одрживе стопе привредног раста мора да добар део своје производње усмери на инострано тржиште. Показатељ путем кога се посматра вишеструки ефекат који повећање извоза има на промену бруто домаћег производа тј. на привредни раст назива за спољнотрговински мултипликатор. Његова вредност зависи од висине коефицијената граничне склоности ка потрошњи и увозу и већа је уколико су ови коефицијенти мањи.

Како би се створили услови за промоцију извоза и аграрна и индустријска политика (као најзначајније секторске политике) требало би да се заснивају на концепту отворене економије. То ће утицати на могућност бржег привредног раста. Остваривање макроекономске стабилности уз снажење фактора привредног раста фокусираних на повећање производње за извоз представља предуслов динамичног економског развоја и повећања укупне привредне активности (Стратегија повећања извоза Републике Србије за период од 2008. до 2011. године, 2008).

Неколико разлога иду у прилог позитивном утицају извоза на економски раст са микро и макроекономског аспекта, имајући у виду извозно оријентисани модел (Agrawal, 2014, p. 3):

1) извозници морају продавати своје производе на конкурентном светском тржишту, које их приморава да буду што конкурентнији и да усвоје или да иновирају нову технологију у што скоријем року,

2) конкуренција на домаћем тржишту тада стумулише и произвођаче који своје производе пласирају само на домаћем тржишту да усвоје или иновирају технологију, што доводи до бржег раста продуктивности и, следствено томе, бржег економског раста,

3) трговинска либерализација или подстицање извоза доприноси бољој алокацији ресурса,

4) извозници могу остварити боље ефекте економије обима захваљујући њиховим учешћем на широком, глобалном тржишту,

5) повећање извоза резултира новим иностраним капиталом, што додатно може омогућити производну и извозну експанзију,

6) присуствујући на много већем, светском тржишту успешни привредни субјекти могу много брже повећавати резултате производње и тако запослити већи број радника.

3. Нужност извозно оријентисаног развоја

Извозно оријентисани развој је преко потребан за било коју националну економију. И развијене и неразвијене земље, као и оне у развоју и транзицији, вапе за перманентним растом вредности извоза. Да би подигла стопу привредног раста, те остварила константно повећање бруто домаћег производа и животног стандарда становника, Република Србија мора стално и брзо да повећава свој извоз (Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, 2006, стр. 21). Тиме би се омогућило и релаксираније вођење економске политике. То је један од кључних задатака (изазова) пред којима се налази и српска привреда. Јачање извозне оријентације створиће услове за појачани прилив свежег иностраног капитала, а то ће даље, на дуги рок, обезбедити побољшање како спољнотрговинске, тако и укупне платнобилансне ситуације (Аранђеловић, 2008, стр. 266).

Током шездесетих година двадесетог века, многе земље су се суочиле са дилемом избора између две алтернативне стратегије: стратегија супституције увоза или стратегија подстицања извоза. Један број земаља прихватио је прву стратегију. Њихов примарни циљ био је оживљавање домаћих привредних активности ангажовањем сопствених природних и материјалних ресурса. Смањујући увоз разним царинским и нецаринским баријерама, обављале су супституцију увоза производећи те производе у оквиру домаће производње. На тај начин вршиле су редукцију потребних девизних средстава за плаћање увоза, као и средстава за транспортне трошкове. Међутим, овде би требало обратити пажњу на следеће проблеме који се могу појавити приликом реализације наведене стратегије (Аранђеловић, 2008, стр. 265):

- смањени ефекти економије обима услед недостатка широког тржишта које би апсорбовало повећану продукцију и недостатак модерних технологија (спорији продор нових научно-технолошких достигнућа),

- услед повећаних трошкова производње може се догодити да домаћа производња кошта више него што би било када би се ти производи увозили,

- због претходних слабости била би смањена и конкурентност домаће привреде.

Избор стратегије супституције увоза често може да створи проблеме и на плану извоза и тако доноси са собом више штете него користи. Наиме, опасност произилази из сасвим реалне могућности да такве земље могу бити економски изоловане. Ипак,

привремена примена наведене стратегије потребна је у првобитном периоду развоја. Како би се креирала сопствена јака привреда временски се ограничава увоз и то све док се домаћа економија не оспособи за инострану конкуренцију.

Због свих претходно поменутих проблема, многе земље се одлучују за другу стратегију – стратегију подстицања извоза. Дobar пример земаља у развоју које су својевремено прихватиле ову стратегију и забележиле огроман успех јесу тзв. „азијски тигрови“ (Сингапур, Тајван, Хонг Конг), које су на тај начин значајно повећале привредни раст. Требало би нагласити да је у савременим околностима извозно оријентисан развој доминантна стратегија свих високоразвијених земаља.

Република Србија се може посматрати у контексту мале привреде која има све карактеристике увозне зависности, што значи да би једино стратегија извозне промоције могла позитивно утицати на изједначавање приходне и расходне стране, најпре биланса текућих трансакција, па самим тим и платног биланса (Веселиновић, 2014, стр. 63). Из свега наведеног изводи се јасан закључак да повећање извоза мора бити основна полуга развоја привреде Србије. Будући привредни раст, да би био одржив, захтева преусмеравање привреде од увоза и потрошње, ка извозу и инвестицијама (Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, 2011). Тако ће доћи и до пораста извозних прихода што ће земљу заштитити од кризе спољне ликвидности.

У данашњим условима сасвим је непримерено раздвајање ових стратегија и њихово изоловано посматрање. У зависности од карактеристика и степена развоја земље увек ће резултирајућа стратегија бити одређена комбинација претходно наведених. Заправо, постојаће у одређеној мери елементи обе наведене стратегије.

Србија, с обзиром на малу економску моћ, материјалне ресурсе и величину тржишта, мора да се усмери на инострано тржиште да би остварила успешан привредни развој (Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, 2011). Степен зависности неке земље од спољне трговине најчешће се у литератури приказује путем индикатора под називом степен отворености економије. Он се рачуна тако што се збир вредности извоза и увоза роба и услуга подели бруто домаћим производом анализираних земаља. Затим се тако израчунати коефицијент помножи са 100 како би се добио резултат у релативним бројевима (процентима). Из следеће табеле очито је да је степен отворености српске економије све већи (у односу

на 2005. годину степен отворености економије повећан је за 38,1 процентни поен). Ови резултати јесу последица како повећане вредности спољнотрговинске размене (2008, 2011, 2013, 2015. и 2016. године), тако и смањења бруто домаћег производа Републике Србије у одређеним годинама (2012. и 2014. године). У наставку (табела 2.2) дато је кретање овог показатеља за период од 2005. до 2016. године.

Табела 2.2 – Степен отворености економије Републике Србије за период од 2005. до 2016. године (у %)

Индикатор/ година	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Степен отворености економије	70,8	77,4	80,1	82,6	69,0	79,8	82,7	89,9	92,6	97,7	103,1	108,9

Извор: Министарство финансија Републике Србије, 2017.

Напомена: Вредности извоза, увоза и бруто домаћег производа јесу у еврима.

Овде би требало напоменути да већи степен отворености економије означава и већу потенцијалну изложеност екстерним утицајима. Посебно се то односи на немогућност повећања извоза у земљама које су запале у привредну рецесију, а представљају главна извозна тржишта одређене економије.

Привреде које имају мањи степен производне и географске диверзификације извоза налазе се такође пред многим изазовима. Уколико би се догодила ситуација опадања тражње за одређеним извозним производима, у том случају остале групе производа не би могле да умање или, још боље, компензују губитак. Такође, претерана концентрација извоза у одређену земљу (групацију земаља) условљава повећани ризик и нестабилне девизне приходе уколико би се оне суочиле са привредном рецесијом. Зато укупна диверзификација извозне структуре омогућава неутралисање ових ефеката на платни биланс (Марковић, Марковић, 2015). Из овога изводи се закључак да је поред повећања неопходно и правилно усмеравање извоза у смислу постизања адекватног степена његове производне и географске диверзификације.

Позиција Републике Србије по питању спољне трговине сасвим је јасна – упркос напорима и стратегијама ка извозно оријентисаној привреди, српска економија

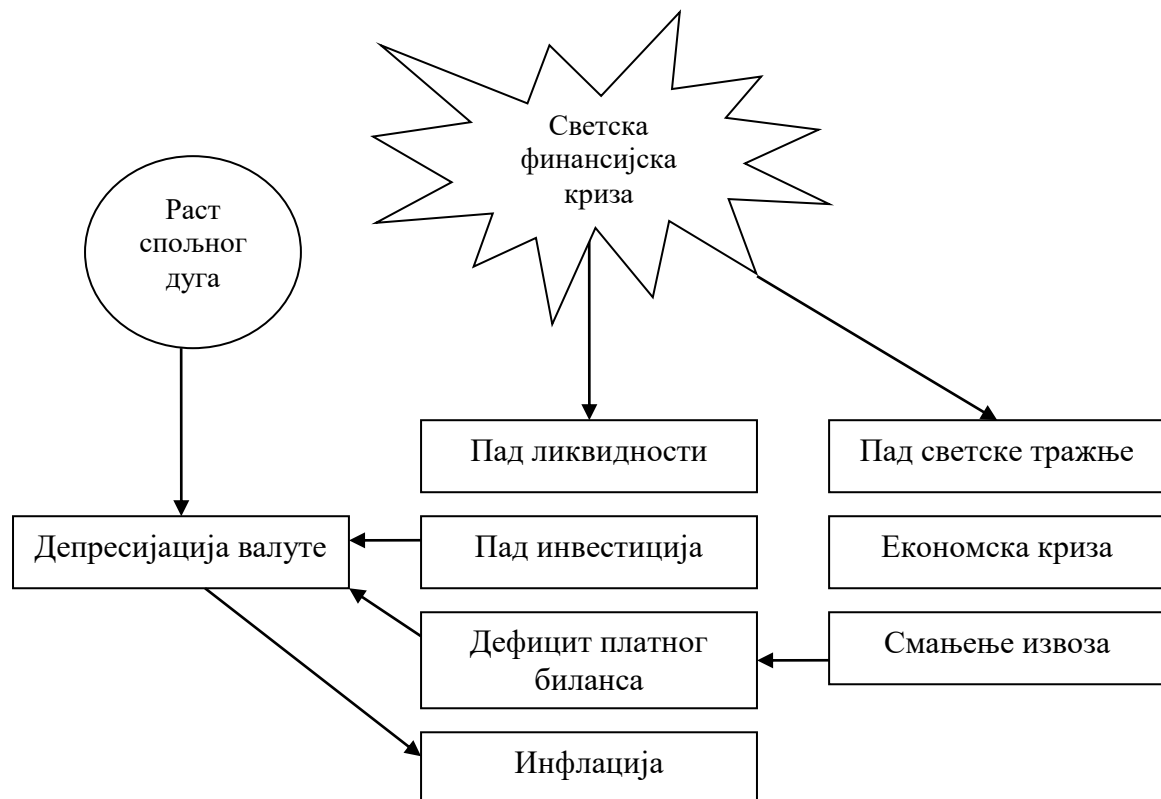
је и даље у великој мери увозно зависна, одражавајући на тај начин негативна кретања са важних европских тржишта, погођених светском економском и европском дужничком кризом (Ђорђевић, Стоиљковић, 2013, стр. 251). Са друге стране, депресијација динара у претходном периоду била је само спољни знак да претходни модел раста није био више одржив, те да је нужно даље реструктурирање привреде од производње неразменљивих ка производњи разменљивих добара (Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, 2011). У супротном, уколико не постоје услови за повећање извоза, болна прилагођавања у виду рестриктивних мера фискалне и монетарне политике представљаће неминовност.

Зато се, у савременим условима, повећање извоза истиче као фундаментални принцип у развоју сваке економије (Стефановић, Броћић, 2012). Како би српска привреда имала привредни раст и у наредним годинама, неопходно је да се омогући даље динамизирање извоза. Посебно место у том циљу има извоз пољопривредно-прехрамбених производа, што ће бити предмет анализе у наредним деловима дисертације.

4. Улога економске политике у стимулисању извоза у периоду кризе

Настала крајем 2007. године, светска финансијска и економска криза условила је два главна проблема. Један од њих јесте пад ликвидности привредних субјеката, што је аутоматски проузроковало отежано задуживање. Са друге стране, као последица смањења кредитних активности јавило се и опадање укупне тражње, што се заједно са првим проблемом одразило на пад привредних активности. Пошто су услови задуживања постали строжији, привредни субјекти који су се сусрели са неликвидношћу смањивали су инвестиције, што је онемогућило раст извоза, а потом, на макро нивоу, и повећало дефицит текућег рачуна у платном билансу. У том случају, падају државни приходи (разне врсте пореза), што заједно са смањењем девизних прилива ствара притисак на девалвацију националне валуте. Томе посебно доприноси и повећано задуживање у иностранству како би се финансирао дефицит. Имајући у виду брз пренос смањења вредности националне валуте на инфлацију, у привреди се у коначном јавља пораст општег нивоа цена, што кризу даље продубљује, стварајући

услове за пад иностране конкурентности, даљи пораст номиналног, а смањење реалног девизног курса и погоршање животног стандарда становништва услед пада куповне моћи. На слици 2.2, која се приказује у наставку, управо се (илустративно) објашњава овај механизам преливања финансијске кризе на националну економију.

Слика 2.2 – Механизам преноса светске кризе на националну економију

Извор: Пејановић, 2010.

Светска економска криза несумњиво је оставила огромне последице на глобалну, али и на појединачне националне економије, а њени ефекти се још увек остварују (пре свега код европских економија). Са једне стране, условила је пад светске тражње, што је успорило економску активност привреда и довело до пада вредности извоза. Са друге, дошло је до редуковања страних инвестиција, што је изазвало раст дефицита платних биланса, као и повећање државних дугова. Све је то утицало на успоравање (одлагање) привредног раста економија, највише по основу немогућности стимулисања извоза у таквим околностима, па је многим земљама препоручено деловање путем рестриктивних мера фискалне и монетарне политике. Оправданост

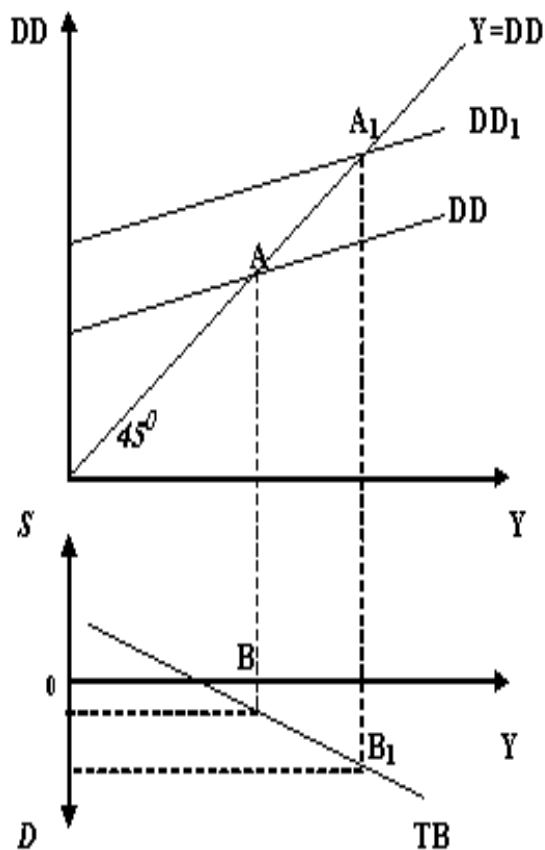
ових мера на примеру Републике Србије оцениће се кроз следећу анализу која се бави ефикасношћу експанзивне економске политике.

4.1. Ефикасност експанзивне фискалне политике

У кризним временима носиоци економске политике могу посећи за мерама које подразумевају вођење експанзивније фискалне политике. Међутим, овакав пакет мера може бити неприкладан за земље које су високо увозно зависне, што се приказује на следећим графиконима (слици 2.3).

Повећање јавне потрошње, као један од видова предузимања мера експанзивне фискалне политике, свакако ће довести до пораста укупне тражње, тако да се крива агрегатне тражње DD на првом графикону помера на виши ниво (DD_1). Како између бруто домаћег производа (Y) и агрегатне тражње (DD) постоји директна корелација, (пораст Y , по дефиницији, повећава све облике потрошње, у већој или мањој мери), нагиб криве DD је позитиван. На слици се такође јасно уочава да раст агрегатне тражње утиче на увећање бруто домаћег производа земље. Већи или мањи нагиб криве DD зависи од тога колики се део повећане агрегатне тражње усмерава на домаће, а колико на увозне производе.

Након мере повећања јавне потрошње, привреда се налази у тачки A_1 (тачка равнотеже на робном тржишту), тј. у пресеку нове криве агрегатне тражње и линије равнотеже производње (аутпута) и потрошње која са апсцисом заклапа угао од 45° . За разлику од ове криве, крива агрегатне тражње је еластичнија, јер повећање дохотка за 1% проузрокује раст тражње за домаћим производима за мање од 1%, из разлога што један део домаће тражње одлази на увозне производе (Марковић, Марковић, 2015). Са порастом дохотка (агрегатне тражње) долази до повећања дефицита што се види на доњем графикону на слици, посебно уколико је крива DD стрмија што важи за увозно зависне економије. У том случају, привреда се креће дуж криве текућег биланса (крива TB), у зони дефицита (D), и то из тачке B у тачку B_1 .

Слика 2.3 – Утицај повећања агрегатне тражње (експанзивне фискалне политике) на платни биланс

Извор: Миљковић, Вучковић, 2006.

У условима кризе, инострана тражња за домаћим производима се смањује услед умањења иностраног реалног дохотка. На примеру Србије ситуација се додатно компликује по текући биланс, јер је огроман удео производа из иностранства (увоза), док је извоз и ценовно и неценовно неконкурентан. Повећање агрегатне тражње ће се у овом случају искористити за куповину значајног контингента увозних производа. Крива DD је у том случају мање еластична, тако да је већи ефекат пораста агрегатне тражње на дефицит текућег биланса. Зато је у кризним условима погрешно водити експанзивну политику, јер она продубљује дефицит текућег биланса. Такође, неповољна кретања на извозним тржиштима негативно делују на могућност унапређења извоза.

Све ово говори да без повећања иностране тражње и иностраног бруто домаћег производа (што практично подразумева излазак из кризе извозних партнера), који потенцијално представљају предиспозицију за раст извоза домаће економије, држава не би требало да повећава агрегатну тражњу, јер ће то имати за последицу пораст дефицита платног биланса. С обзиром на овакве резултате примењене експанзивне фискалне политике у кризним ситуацијама, као и у условима високе увозне зависности и неадекватне понуде извоза, излаз се проналази у стимулсању и диверзификацији извоза. Вођење рестриктивне фискалне политике остаје као алтернативно решење за смањење дефицита платног биланса уколико не постоји могућност повећања извоза у кратком року. Смањење, тј. спорији раст потрошње у односу на бруто домаћи производ, допринео би редукцији агрегатне тражње, а тиме и смањењу дефицита платног биланса. Међутим, са друге стране, мора постојати извесна доза опрезности јер таква мера може бити погубна са социјалног аспекта у средњем року јер најчешће подразумева и смањење плата и пензија као главних облика јавних расхода (ради се о тзв. „политици стезања каиша“). Осим тога, за разлику од државне потрошње, инвестициону потрошњу не би требало смањивати, чак ни у оваквим околностима, имајући у виду повољне ефекте нових инвестиција у будућем периоду.

4.2. Улога монетарне политике

Монетарна политика, као интегрални део економске политике који регулише структуру и динамику новчане масе, свој утицај испољава, између осталог, и на реални сектор и категорију извоза. Повећање вредности инвестиција уз стварање погодне климе за инвеститоре могу оживети производњу у земљи, али и утицати на извоз имајући у виду, по правилу, извозну оријентисаност домаћих и страних инвеститора. Зато је потребно смањење каматне стопе што је у домену носиоца монетарне политике, како би се омогућило јефтиније финансирање пословних подухвата.

Јасно је да рестриктивна монетарна политика, која се ослања на раст каматне стопе, не погодује повећању извоза, јер делује дестимулативно на произвођаче, односно на извозно оријентисану производњу. Тиме би се нарушила исплативост производње и инвестиција.

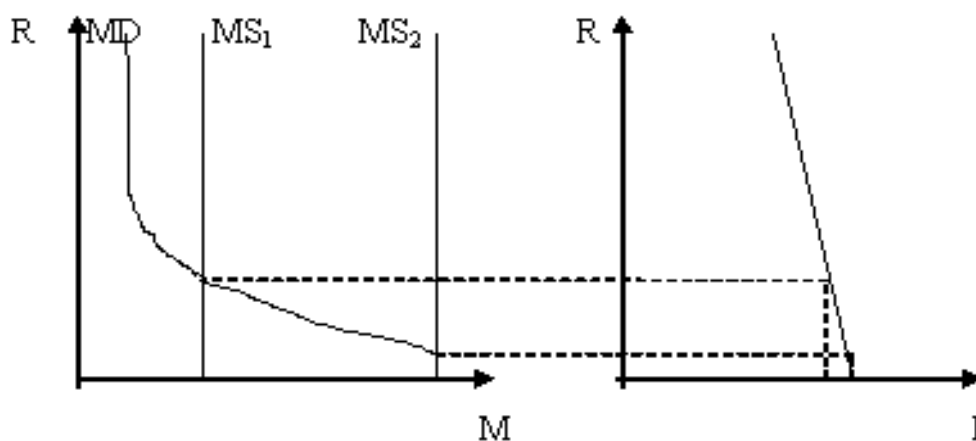
Уколико би се водила рестриктивна фискална политика, централна банка не би имала потребу за повећањем референтне каматне стопе и применом рестриктивније монетарне политике. То је веома важно са становишта унапређења услова за олакшано финансирање развоја приватног сектора у Републици Србији.

Међутим, ни експанзивна монетарна политика у периоду кризе неће дати свој теоретски допринос у оживљавању економије и повећању извоза, нарочито уколико је каматна стопа већ на ниском нивоу.

Република Србија управо је од 2016. године успоставила одрживу фискалну политику примењујући мере фискалне консолидације, тако да је то отворило простор за смањење каматне стопе. Референтна каматна стопа Народне банке Србије је из године у годину у паду, тренутно (октобар 2017. године) је на минимуму у протеклој деценији и износи 3,50% (Народна банка Србије, 2017).

4.2.1. Ефикасност експанзивне монетарне политике у кризном периоду

Према Кејнзијанском моделу раст новчане масе који, при непромењеној тражњи за новцем, изазива пад каматне стопе, веома слабо делује на криву инвестиционе тражње у периоду ниске економске активности. Неефикасност експанзивне монетарне политике може се приказати на слици 2.4, при чему је MS - понуда новца, MD - тражња за новцем, R - каматна стопа, а I - инвестиције. Наиме, на слици постоји нееластичност обима инвестиција на подстицај који је учињен смањењем каматне стопе, а услед повећања новчане масе које се приказује померањем криве понуде новца на десно, са нивоа MS_1 на ниво MS_2 . Чак и осетније умањење каматне стопе не утиче знатно на инвестициону тражњу при оваквим условима тј. нагибу криве инвестиционе тражње што се може уочити на десном делу графичког приказа. Полазећи од чињенице да светска економска криза још увек тиња, као и од тога да је каматна стопа на већ ниском нивоу, не постоји економски разлог да се даље смањује референтна каматна стопа у Србији у циљу подстицања реалног сектора.

Слика 2.4 – Утицај смањења каматне стопе на инвестиције у периоду кризе

Извор: Цветановић, 2007, стр. 233.

Између осталог, експанзивно вођење економске политике, у првом реду монетарне политике, угрожава циљ који је високо постављен код креатора економске политике – стабилност цена. Примена инструмената експанзивне монетарне политике повећава тражњу за девизама, што на девизном тржишту индукује раст девизног курса, што се потом рапидно преноси на инфлацију. Таква монетарна политика централне банке се по правилу враћа као бумеранг у виду повећања стопе инфлације коју је тешко контролисати уколико се отвори тзв. инфлациона спирала девизног курса и цена (Тодоровић, Марковић, 2013, стр. 128).

Све ово може довести земљу и у валутну кризу полазећи од претходне констатације. Зато је веома важно да правовременим и одговарајућим мерама централна банка реагује у одређеним ситуацијама. Из претходних анализа може се констатовати да у силазним фазама привредног циклуса експанзивном фискалном и монетарном политиком није могуће уравнотежити текући биланс повећањем извоза.

4.2.2. Ценовна стабилност као предуслов за очување ценовне конкурентности извоза

Основни монетарни циљ, поред стабилности девизног курса, јесте очување стабилности цена. Ценовна стабилност и стабилност девизног курса заједно чине монетарну стабилност. На тај начин чува се поверење у националну валуту, као и куповна снага новца. Индиректно, стварају се услови за обезбеђење стабилне стопе привредног раста и инфлације, равнотеже платног биланса, као и за повећање стопе запослености у крајњој инстанци.

Инфлација, односно пораст општег нивоа цена, кључни је макроекономски поремећај који са собом носи многе негативне импликације: смањење ценовне конкурентности привреде, повећање дефицита платног биланса, пораст девизног курса што може покренути инфлационо-девалвациону спиралу (Марковић, 2014, стр. 193). Она доводи до угрожавања економске стабилности услед притиска на пораст девизног курса, при чему сваки пораст курса нужно води порасту цена за одређени проценат у зависности од јачег или слабијег деловања трансмисионог механизма девизног курса на инфлацију (Марковић, Марковић, 2014). Инфлација заправо поништава позитивно дејство раста девизног курса на платни биланс, смањујући реални девизни курс као једног од индикатора конкурентности националне економије. Све то даље изазива пад извоза и пораст увоза услед поскупљења домаћих производа. Зато је неопходна ценовна стабилност.

У пракси се примењују многе мере у циљу стабилизације цена, а главне варијабле путем којих креатори и имплементатори монетарне политике делују, јесу количина новца у оптицају и каматна стопа. Основни инструмент монетарне политике српске централне монетарне институције јесте референтна каматна стопа, док се као допунски инструменти издвајају обавезне резерве и операције на отвореном тржишту.

Они који оспоравају политику Међународног монетарног фонда, која заговара смањење укупне тражње, јер полази од тога да је главни узрок инфлације већа тражња у односу на агрегатну понуду, тврде да је у мање развијеним земљама главни проблем инфлација трошкова. Зато поред смањења агрегатне тражње (првенствено јавне потрошње) и неопходности трансформације структуре укупне потрошње у правцу раста удела инвестиција, држава реагује и спровођењем адекватне политике (заштите)

конкуренције у циљу сузбијања монополских, олигополских и монопсонских тенденција на одређеним тржиштима.

4.2.3. Политика девизног курса у функцији пораста извоза Републике Србије

Девизни курс представља варијаблу која свој утицај на извоз и платни биланс остварује на специфичан начин. Различита истраживања евидентирају његов комплексан и вишезначан утицај.

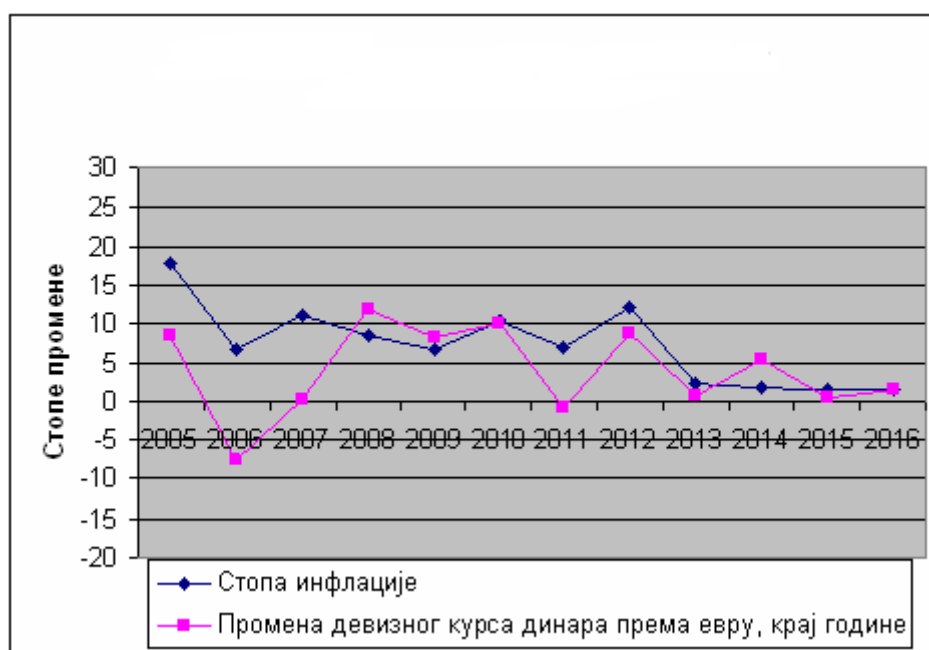
По дефиницији, пораст девизног курса чини увозну робу скупљом, а домаћа роба која је намењена иностраном тржишту постаје јефтинија. Код разменљивог сектора раст девизног курса директно води ка повећању конкурентности извоза. Са друге стране, смањење вредности националне валуте ће само повећати трошкове у производњи неразменљивог сектора. Зато се све чешће говори о потреби за извозно оријентисаним развојем пољопривредно-прехрамбеног, целокупног индустријског, али и свих осталих сектора у структури привреде.

Али да би се остварио позитиван ефекат на платни биланс тј. на вредности извоза и увоза, неопходно је да постоји довољна еластичност ових величина на промене девизног курса. За то је неопходно да су производи конкурентни на иностраном тржишту, да постоје довољне залихе за извоз, да инострана тражња може да прихвати домаћи извоз и да постоје супститути који би надоместили увозне производе. У Србији се једино код сектора „Храна и живе животиње“ бележи висок степен ове еластичности (Тодоровић, Марковић, 2016).

У мање развијеним земљама углавном су изражене неповољне структурне карактеристике привреда као што су: непостојање домаћих супститута, увозна зависност, висок ниво преноса ефеката пораста девизног курса на цене, ниска домаћа понуда извоза, (неценовна) неконкурентност извозних производа и целокупне привреде, инфлациона инертност (сензибилност). Све се то негативно одражава на могућност да смањење вредности националне валуте (депресијација – режим флукутирајућег девизног курса) делује на редукацију дефицита у робном билансу. И са становишта увоза постоји проблем. Тражња за иностраним производима се неће смањити у довољној мери услед депресијације јер је српска привреда високо увозно

зависна и то може проузроковати ефекте на инфлацију, као и на пораст укупне вредности увоза услед поскупљења цене увоза у домаћој валути изазване порастом девизног курса.

Као што је већ истакнуто, један од неопходних услова да девизни курс омогући пораст извоза, јесте и да не постоји висок степен преноса депресијације националне валуте на увозне цене и инфлацију. Висок пренос (енгл. *pass-through*) девизног курса на цене као последица психолошких фактора, али и високе увозне зависности домаће привреде и високог степена незваничне евроизације, условио је немогућим значајније промене девизног курса у циљу уравнотежења текућег биланса, без угрожавања макроекономске стабилности, стварајући тако конфликт између остварења ова два циља (Јанковић, Станишић, 2012, стр. 398).

Слика 2.5 – Међузависност стопе инфлације и стопе депресијације динара према еврџу у Републици Србији (ланчани индекси)

Извор: Рачунање и приказ аутора према подацима Народне банке Србије, 2017а.

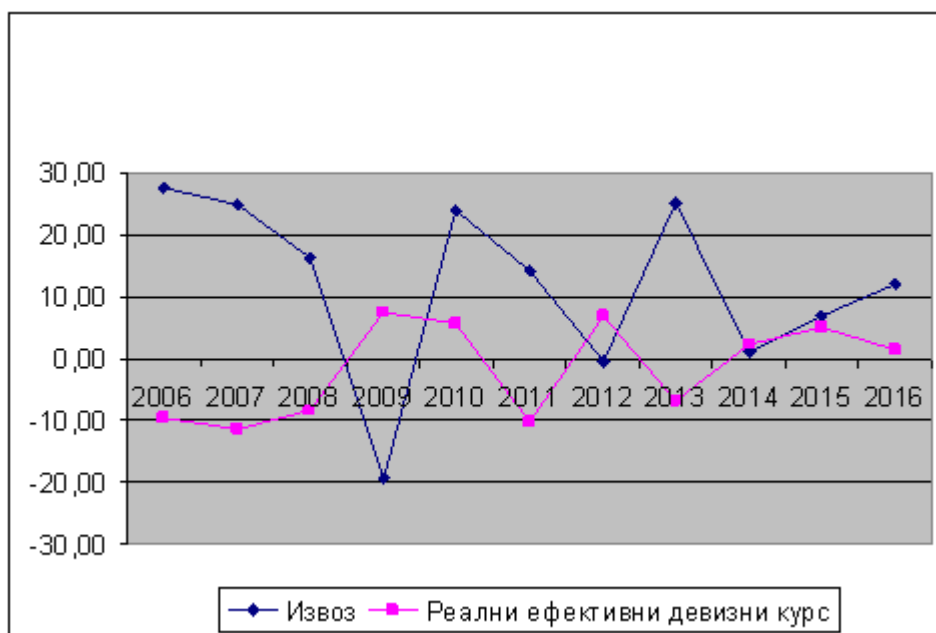
На слици 2.5 приказана је висока повезаност између стопе инфлације и стопе депресијације динара према еврџу. Тиме је потврђена и теоријска директна и узајамна корелација између ових величина. Трансмисија промене девизног курса на потрошачке

цене се на директан начин одвија путем промене увозних цена (где је пренос 100%, имајући у виду да се увозне цене у малим земљама скоро у потпуности фактуришу у иностранству валути), а затим преко промена произвођачких цена, у мери у којој увозни инпути учествују у домаћој производњи (Јанковић, Станишић, 2012, стр. 403). Са већим или мањим кашњењем (изражено у месецима), општи ниво цена креће се у складу са променама девизног курса. Монополске тржишне структуре јесте озбиљан проблем који утиче како на осцилације цена (пораст), тако и на нефлексибилност цена „на доле“. То значи да апресијацијски притисци не делују антиинфлаторно у овим земљама. Ради се о феномену под називом „хистереза“ који, у овом смислу, означава неревверзибилност цена наниже услед пада девизног курса.

Проблем деловања девизног курса на извоз је доста сложенији у Србији, јер ниво извоза најчешће представља проблем структурне природе. Структура понуде добара је веома скромна да би се снижењем њихових цена могла подстаћи увозна тражња за њима (Џеферсон институт, 2003, стр. 3). Прилично забрињавајућа је и чињеница да највећи део извоза има висок увозни садржај. У високо увозно-зависној земљи пораст девизног курса повећава трошкове производње (услед поскупљења сировина), тако да и извоз бива ценовно неконкурентан. То је посебно карактеристично за секторе у којима послују предузећа која користе јефтину и високо образовану радну снагу у земљи, а већи део опреме и сировина увозе из иностранства. Пораст девизног курса за њих представља само раст трошкова производње и може се десити да услед пораста цене увоза дође до смањења увоза, па самим тим и извоза. У Србији се то може анализирати на примеру сектора „Машине и транспортна средства“, где постоји врло висока корелација између извоза и увоза.

Тодоровић и Марковић (2016) у раду који се бави утицајем реалног ефективног девизног курса на трговински биланс Републике Србије за период од 2005. до 2014. године закључују да пораст реалног девизног курса има мали, позитиван ефекат на трговински биланс, и то захваљујући релативно високој еластичности домаће тражње за увозом. Због високе увозне зависности и структурних проблема, приметна је са друге стране нееластичност извоза на пораст девизног курса (услед ниског квалитета производа, као и серија малог обима). Корелација између стопе промене реалног ефективног девизног курса (који је најбољи показатељ екстерне конкурентности) и

извоза приказана је на слици 2.6. При томе, коефицијент корелације између ових величина је негативан и износи -0,40 за анализирани период.

Слика 2.6 - Стопе промене реалног ефективног девизног курса и извоза у Републици Србији

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Народне банке Србије, 2017а.

Напомена: Већа стопа раста реалног ефективног девизног курса означава раст конкурентности.³

Тиме се указује да је политика стабилног девизног курса, као политика коју Народна банка Србије примењује већ дужи низ година, сасвим оправдана и са становишта спољне и са становишта остварења унутрашње равнотеже Србије и представља, при садашњим условима, најбоље решење за српску економију. Таква политика не претпоставља и непроменљивост девизног курса, већ његову промену у складу са тржишним условима и законитостима, уз спречавање прекомерних дневних осцилација (управљано флукутирајући девизни курс). Поред очувања стабилности цена, стабилан девизни курс обезбеђује повећану предвидивост пословања, смањење панике код грађана и привредника, константност реалних зарада, као и очување укупне

³ При калкулацији коришћени су ланчани индекси посматраних величина – годишњих вредности извоза и реалног ефективног девизног курса.

макроекономске стабилности. Поред тога, неопходно је и „офанзивно“ деловање, што подразумева перманентно унапређење квалитета извозне понуде, као и повећање продуктивности модернизацијом производње и применом савремених техничко-технолошких решења. Другим речима, девизни курс је битан инструмент смањења дефицита спољнотрговинског биланса (код земаља које имају могућност да манипулишу њиме), али не би требало да буде, и није, једини алат за постизање напред наведеног циља. За постизање симултане унутрашње и спољне равнотеже преко потребно је и усагласити монетарну и фискалну политику, као најзначајније делове економске политике (Mundell, 1962). Са друге стране, привредно реструктурирање остаће и даље кључна одредница равнотеже Републике Србије.

Поред очигледног утицаја на платни биланс и извоз, девизни курс има веома снажно дејство на унутрашњу (економску) стабилност. Пад вредности динара (нпр. услед перманентне спољноекономске неравнотеже и психолошких фактора) одмах се преноси на инфлацију (док она потом смањује ценовну конкурентност извоза). Да би номинална депресијација националне валуте имала позитивне ефекте на платни биланс, рестриктивна монетарна политика морала би да онемогући раст инфлације како би и реални девизни курс депресирао.

ПОГЛАВЉЕ 3: СТРУКТУРА И КОНКУРЕНТНОСТ ИЗВОЗА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Анализа секторске структуре и динамике извоза пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије

Разматрањем робне и географске структуре извоза сектора пољопривредно-прехрамбених производа, доћи ће се до сазнања о томе који су кључни потенцијали и ограничења пораста извоза пољопривредно-прехрамбених производа, заступљеност у извозу, као и географско усмерење производа (одсека) овог сектора.

Под појмом пољопривредно-прехрамбени производи обухваћени су следећи одсеци и робне групе производа разврстани према методологији Републичког завода за статистику Републике Србије, СМТК, Ревизија 4;

- 00 - Живе животиње, осим животиња из одсека 03;
- 01 - Месо и прераде од меса;
- 02 - Млечни производи и јаја;
- 03 – Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих;
- 04 - Житарице и производи на бази житарица;
- 05 - Поврће и воће;
- 06 – Шећер, производи од шећера и мед;
- 07 – Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих;
- 08 - Сточна храна (осим жита у зрну);
- 09 - Разни производи за исхрану и прерађевине;
- 11 - Пића;
- 12 - Дуван и производи од дувана;
- 21 - Коже и крзно, сирови;
- 22 - Уљано семе и уљани плодови;
- 261 - Свила;
- 263 - Памук;

- 264 - Јута и остала ликаста влакна;
- 265 - Биљна текстилна влакна (сем памука и јуте);
- 268 – Вуна и остала животињска длака;
- 29 - Животињске и биљне сирове материје;
- 41 - Животињска уља и масти;
- 42 - Чврсте биљне масти у уља, сирове, рафинисане
- 43 - Прерађена животињска и биљна уља и масти.

При томе,

- одсеци од 00 до 09 чине сектор 0 – *Храна и живе животиње,*
- одсеци 11 и 12 чине сектор 1 – *Пића и дуван,*
- одсеци 21, 22 и 29 представљају део сектора 2 – *Сирове материје нејестиве,*
осим горива,
- док сектор 4 – *Животињска и биљна уља, масти и воскови* обухвата одсеке 41,
42 и 43.

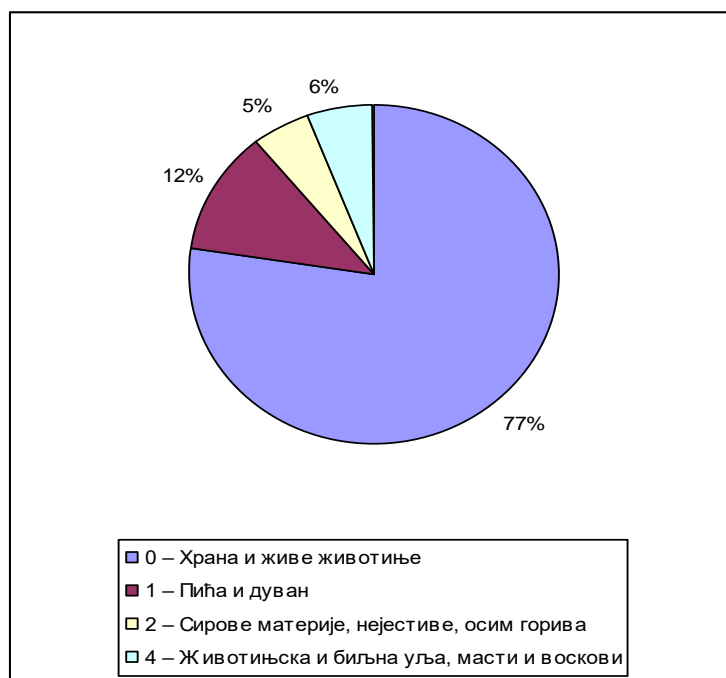
Табела 3.1 – Структура извоза сектора пољопривредно-прехрамбених производа
Републике Србије

Одсеци сектора пољопривредно-прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	Вредност извоза у посматраним годинама (у хиљадама УСД)		Просечна годишња стапа раста извоза	Просечно учешће у укупном извозу сектора
	2005.	2016.		
0 – Храна и живе животиње	776.123,3	2.264.858,0	11,83	77,58%
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	2.444,1	38.429,7	71,78	2,34
01 Месо и прераде од меса	32.940,0	87.957,5	20,24	4,67
02 Млечни производи и птичја јаја	11.670,7	87.182,6	32,37	3,96
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	2.184,0	13.466,5	48,42	0,31
04 Житарице и производи на бази житарица	183.579,8	699.872,1	20,11	30,52
05 Поврће и воће	261.928,4	806.449,1	11,72	31,99
06 Шећер, производи од шећера и мед	175.734,3	149.579,6	0,73	11,03
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	44.524,4	88.529,1	7,71	4,66
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	18.533,4	151.861,7	22,94	4,78
09 Разни производи за храну и прерађевине	42.584,2	141.530,1	13,32	5,75
1 – Пића и дуван	54.777,0	549.694,3	24,13	11,57%
11 Пића	51.059,5	190.884,8	15,51	71,12
12 Дуван и производи од дувана	3.717,5	358.809,5	52,62	28,88
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	49.074,9	204.270,2	16,34	4,99%
21 Коже и крзно, сирови	16.377,2	27.358,9	10,39	27,37
22 Уљано семење и уљани плодови	11.789,1	139.949,4	31,49	41,39
29 Животињске и биљне сирове материје	19.353,2	34.349,3	7,38	28,67
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	1.555,4	2.612,6	23,47	2,57
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	40.724,0	193.120,4	22,05	5,86%
41 Животињска уља и масти	608,3	2.943,5	23,44	1,91
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	37.981,3	184.507,3	23,82	93,74
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	2.134,4	5.669,6	12,77	4,35
Укупан извоз пољопривредно-прехрамбених пр.	920.699,2	3.211.942,9	12,99	100%

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

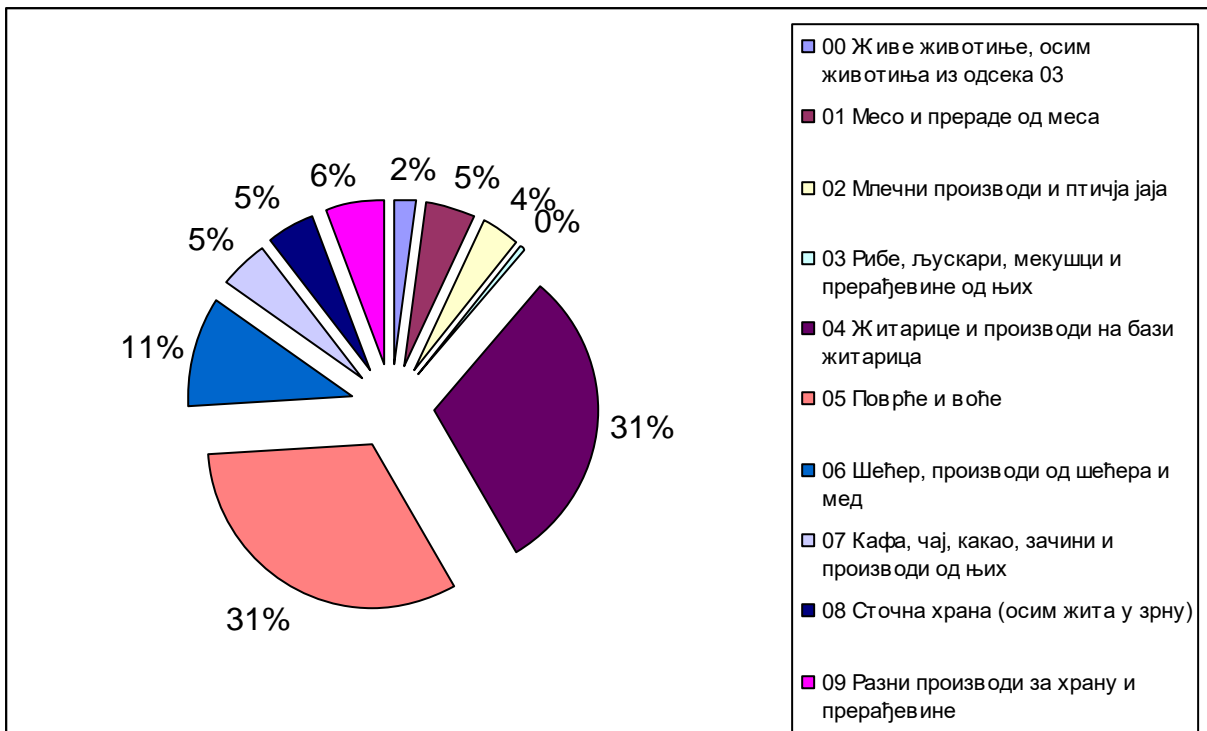
Напомена: Учешће одсека рачунато је у односу на сваки од 4 припадајућа појединачна сектора.

На основу података из табеле 3.1, види се да највеће учешће (просек за период од 2005. до 2016. године) остварује сектор „Храна и живе животиње“ - 77,58%, док главни удео у извозу поменутог сектора заузима одсек „Поврће и воће“ са 31,99%. Просечна годишња стопа раста извоза пољопривредно-прехрамбених производа износи близу 13%, а у оквиру њих сектор „Пића и дуван“ највишом стопом раста од 24,13%. Највишу просечну стопу раста извоза у оквиру сектора „Храна и живе животиње“ остварује одсек који обухвата „Рибе, љускарце, мекушце и прерађевине од њих“ и то од 48,42%, углавном због ниске базе. Поред поврћа и воћа и одсек „Житарице и производи на бази житарица“ бележи слично, нешто мање учешће од 30,52%, али за разлику од претходног одсека остварује скоро дупло већу просечну годишњу стопу раста од 20,11%. Према подацима за 2016. годину, највећа вредност извоза одлази на одсек „Поврће и воће“. И кроз наредне две слике (3.1 и 3.2) детаљније ће се пружити увид у интрасекторску структуру овог сектора, а у складу са претходним објашњењима и подацима у претходној табели.

Слика 3.1 – Структура извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије (просек за период од 2005. до 2016. године)

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

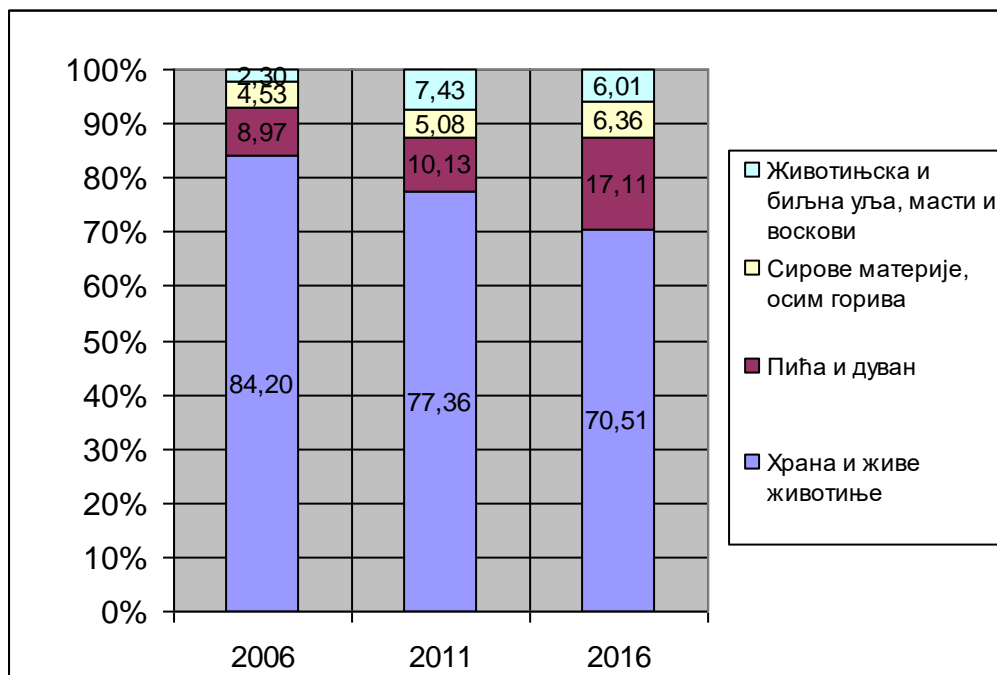

Слика 3.2 – Структура извоза највећег сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије (просек за период од 2005. до 2016. године)

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.3 описује структуру извоза по секторима за 2006, 2011. и 2016. годину и говори о томе да се постепено смањује учешће хране и живих животиња, док се паралелно с тим бележи пораст учешћа пића и дувана у укупном извозу. Ради се о позитивној промени (тенденцији), јер је овај други сектор интензивнији, тј. инволвира производе веће вредности.

Слика 3.3 – Структура извоза сектора пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије за одабране године

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Главна тенденција у табели 3.2, која показује вредности нето извоза у одабраним годинама, јесте снажан раст извоза укупног, али и свих сектора пољопривредно-прехрамбених производа. Негативан нето извоз (заправо нето увоз) није присутан ни код једног сектора након 2013. године, док још га увек (на основу последњих података из 2016. године) имају следећи одсеци: „Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих“ убедљиво највиши, затим „Рибе, љускарци, мекушци и прерађевине од њих“, „Месо и прераде од меса“, као и „Животињске и биљне сирове материје“. Дакле, неопходно је и ове одсеке превести у оне које ће допринети расту укупног нето извоза (слично као што се то догодило код одсека „Дуван и производи од дувана“ и „Уљано семење и уљани плодови“ последњих година) који је у 2016. години износио готово 1,8 милијарди долара.

Табела 3.2 - Кретање нето извоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора
Републике Србије

Одсеци сектора пољопривредно- прехранбених производа, СМТК, рев. 4	Вредност нето извоза у посматраним годинама (у хиљадама УСД)			
	2005.	2009.	2013.	2016.
0 – Храна и живе животиње	185.318	762.111	890.316	1.266.347
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	-5.897	42.140	13.339	25.880
01 Месо и прераде од меса	17.709	19.949	-21.360	-2.089
02 Млечни производи и птичја јаја	-719	43.331	24.910	36.323
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	-51.262	-69.158	-82.200	-51.946
04 Житарице и производи на бази житарица	142.058	420.888	562.020	616.211
05 Поврће и воће	101.367	210.767	354.286	508.586
06 Шећер, производи од шећера и мед	135.004	124.992	153.850	113.146
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-75.926	-58.415	-132.996	-102.582
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	-30.487	23.033	28.797	100.170
09 Разни производи за храну и прерађевине	-46.529	4.584	-10.329	22.648
1 – Пића и дуван	-60.568	132.877	111.637	266.941
11 Пића	21.114	130.474	134.702	103.192
12 Дуван и производи од дувана	-81.682	2.403	-23.064	163.749
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	-3.721	-30.566	45.713	113.774
21 Коже и крзно, сирови	14.455	6.414	11.040	5.885
22 Уљано семење и уљани плодови	-2.051	-24.662	48.880	111.644
29 Животињске и биљне сирове материје	-10.753	-9.095	-12.593	-748
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	-5.372	-3.223	-1.614	-3.007
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	22.455	77.307	120.201	149.481
41 Животињска уља и масти	-852	-2.147	-3.808	-1.459
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	25.024	80.607	120.529	148.327
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	-1.717	-1.153	3.480	2.613
Укупан нето извоз пољопр. прехран. производа	143.484	941.728	1.167.867	1.796.543

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

1.1. Робна структура извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Конкурентност уопште, па и сама конкурентност пољопривредно-прехрамбених производа, повезана је са извозном структуром и салдом спољнотрговинског биланса. Анализа робне и географске структуре извоза пољопривредних и прехрамбених производа и стања у домаћој пољопривреди и прехрамбеној индустрији омогућава фокусирање економске политике на тржишно пропульзивне секторе у циљу даљег раста производње и извоза (Поповић, Грујић, 2014, стр. 3). Циљ наредног свеобухватног разматрања биће сагледавање извозне понуде овог сектора Републике Србије односно, тражње за увозом најзначајнијих спољнотрговинских партнера. Задатак је повећати извоз најконкурентнијих производа на светском тржишту, као и идентификација простора и могућности за пласман одређених група производа на конкретна тржишта.

На извоз пољопривредно-прехрамбених производа делује читав низ фактора међу којима се издвајају следећи (Ристић, Обрадовић, 2015, стр. 94):

- однос домаће производње (понуде) и тражње,
- ниво извозне тражње,
- тражени асортиман,
- квалитет и количина производа,
- увозни режими земаља увозница,
- мере аграрне политике,
- интензитет конкуренције и др.

Поред производно-структурне екстензификације (са дугорочним трендом смањивања удела сточарства), карактеристична је и екстензификација структуре спољнотрговинске размене, уз повећање удела сировина и примарних непрерађених производа у извозу, али и уз повећавање увоза финалних производа, који би могли бити произведени од домаћих извезених сировина (Милановић, Стефановић, Вићентијевић, 2013, стр. 309). Када се говори о увозу и извозу пољопривредних производа, на основу података Управе царине (2017), кафа, цигарете и банане јесу најважнији производи из увоза, а који припадају овом сектору, и то са: 65,5; 52 и 51 милион УСД вредности извоза, респективно. Реч је о производима који имају веома вишу јединичну цену од најзначајнијих производа који се извозе и који су приказани

одмах у оквиру табеле 3.3, што практично потврђује и констатацију претходних аутора. То је лоша чињеница, јер се непотребно смањују девизна средства која би се требало користити за увоз опреме, технологије, као и неких индустријских производа за које не постоје одговарајући ресурси да се произведу у земљи, а за којима постоји тражња. Са друге стране, ниска куповна моћ становништва и постепено губљење тзв. средњег слоја јесу фактори који у овом случају ограничавају раст увоза, нарочито прехранбених производа веће вредности. Истовремено, приметно је да је постигнута виша диверзификација код увоза, што је опет доказ о још увек недовољно развијеној пољо(привреди).

Табела 3.3 – Најважнији увозни производи аграрног порекла у 2016. години у Републици Србији

Производи	Увоз (у тонама)	Увоз (у милионима УСД)	Јединична цена увоза (у хиљадама УСД по тони)
Кафа, непржена, остала	30.036	65,5	2,18
Цигарете које садрже дуван	3.815	52,0	13,63
Банане, свеже	73.528	51,0	0,69
Месо свињско без костију	19.766	46,5	2,35
Производи за исхрану, остало	7.228	44,09	6,10
Дуван, делимично или потпуно ижиљен	15.177	44,07	2,90
Дуван ижиљен, светли, сушен на ваздуху	6.393	37,1	5,80
Кукуруз, обични хибриди	7.651	30,7	4,01
Остали прехранбени производи	2.967	29,2	9,84
Екстрати и сокови од дувана	3.717	26,7	7,18

Извор: Управа царина, 2017.

Табела 3.4 – Најважнији извозни производи аграрног порекла Републике Србије у 2016.

години

Производи	Извоз (у тонама)	Извоз (у милионима УСД)	Јединична цена извоза (у хиљадама УСД по тони)
Кукуруз - остало	2.277.008	370,8	0,16
Цигарете које садрже дуван	29.289	278,1	9,49
Малине, остало	86.061	248,0	2,88
Пшеница и наполица, остало	917.828	146,8	0,16
Јабукe, свеже, остало	220.348	125,4	0,57
Шећер, бели	211.358	124,3	0,59
Уље од сунцокрета, јестиво	72.410	68,7	0,95
Вода, остало	120.842	60,0	0,50
Дуван за пушење, остали	4.474	53,4	11,94
Уље од соје, сирово	66.393	50,9	0,77

Извор: Управа царина, 2017.

Структура извоза показује усмереност на извоз сировина и то углавном биљног порекла, што указује на висок ниво екстензивности пољопривреде Србије, тј. слабу заступљеност сточарске производње (Зекин, Тошин, Кресоја, 2014, стр. 101). Раст продуктивности као основа конкурентности у, пре свега, сточарској производњи, као и већа извозна фокусираност прехрамбене индустрије, повећали би извоз анималних производа и високо вредних прерађевина, што би се значајно одразило на одржање, али и повећање суфицита Србије у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехрамбених производа.

У извозу доминантно учешће има кукуруз, док удео категорија као што су месо, уље, млеко јесте веома ниско што српску пољопривреду, али и целокупну привреду, квалификује као снабдевача сировинама и увозника производа виших фаза прераде. Од осталих производа у структури извоза истичу се цигарете, малине, пшеница и јабуке.

Приметно је да су производња и извоз малина у току последње деценије на релативно високом нивоу.

За разлику од земаља у развоју које претежно извозе примарне, по правилу јефтиније пољопривредне производе, због далеко већег развоја прехранбене индустрије развијене земље остварују погодности од ове ситуације, јер оне на тај начин пласирају у иностранство скупље пољопривредно-прехранбене производе и производе са вишим степеном обраде, реализујући тако значајне користи по њихов платни биланс (Марковић, 2015, стр. 1033), док ове друге неретко продубљују спољнотрговинску неравнотежу. Развој дуванске индустрије би могао да омогући побољшање структуре извоза. У 2016. години цигарете су ушле међу топ шест извозних производа из Републике Србије, а из претходне табеле види се да се ради о производу са високом јединичном ценом, што је сигурно позитиван помак.

Следећа табела приказује најважније пољопривредно-прехранбене производе и њихов ранг у оквиру првих 20 уопште, који се издвајају по вредности извоза. Од свих производа овог порекла, највећи значај има кукуруз, који заузима водеће место изузев 2005. и 2013. године. Према вредности које остварује у категорији свих извозних производа, већ дужи низ година има пласман од првог места, 2011. и 2012. године, до трећег места последњих три година. Осим кукуруза, битно место својевремено су имали и производи који обухватају шећер од шећерне репе и трске (рафинисан). Међутим, може се рећи да ова категорија имала опадајући тренд од 2005. године, у тој мери да се 2015. и 2016. године не сврставају у топ 20 извозних производа Републике Србије.

Табела 3.5 – Ранг пољопривредно-прехранбених производа према вредности извоза међу првих 20 најзначајнијих извозних производа по годинама у Републици Србији

Производ	Ранг по годинама											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Кукуруз - остали	5	2	-	-	2	2	1	1	14	3	3	3
Цигарете које садрже дуван	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	9	6
Малине смрзнуте, без шећера	7	10	7	5	4	7	7	10	10	8	6	9
Пшеница, обична, остало	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	20
Јабукe, свеже	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19	-
Шећер	2	3	6	8	7	4	8	7	11	17	-	-

Извор: Приказ аутора према подацима Републичког завода за статистику, 2017.

1.2. Херфиндалов индекс специјализације извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Један од кључних показатеља извозно оријентисаног развоја јесте специјализација (концентрација) извоза (извозне понуде). Овај индекс указује да ли постоји специјализација и да ли је Србија препознатљива на светском тржишту када се говори о извозу посматраног сектора. Оптимизиран је за потребе овог сектора - обухвата 18 одсека пољопривредно-прехранбених производа, а рачуна се путем следеће приказане формуле:

$$S = \sum_{i=1}^n \left(\frac{X_i}{\sum X} \right)^2,$$

где је:

S – индекс специјализације (концентрације) извоза,

X_i - учешће сваког одсека у укупном извозу пољопривредно-прехранбеног сектора,

$\sum X$ - укупан извоз пољопривредно-прехранбеног сектора.

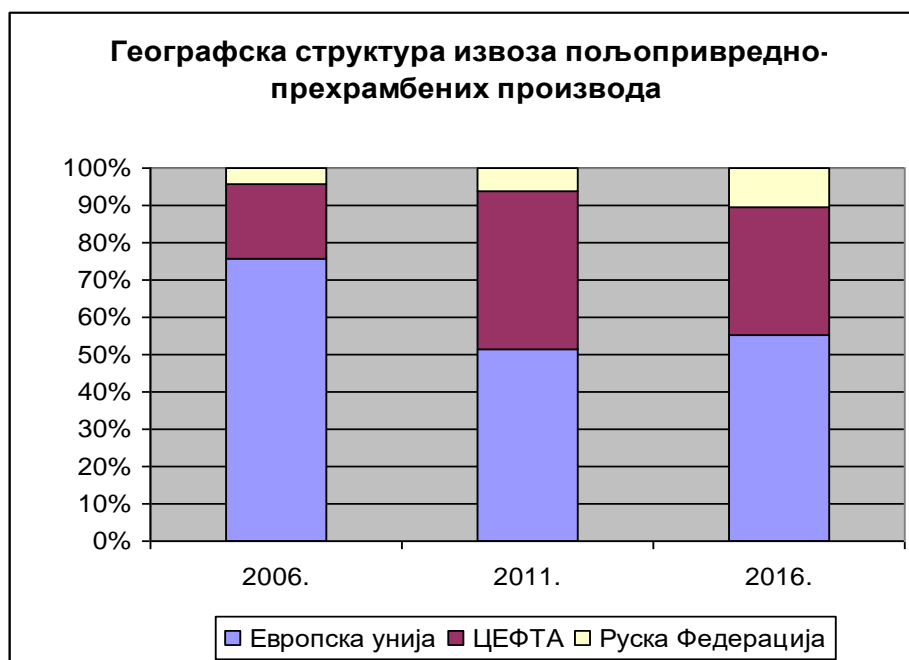
Што је нижи коефицијент S , тј. ближи нули, то је нижи степен концентрације (постоји велика дисперзија извоза/увоза), а ако је читава вредност остварена у једној групи производа, S има максималну вредност 1 (Џеферсон институт, 2003, стр. 84). Дакле, велика дисперзија извоза даје ниску вредност S , односно означава низак степен специјализације. Резултати добијени уз помоћ овог обрасца говоре о томе да су индекси концентрације извоза у просеку виши од индекса концентрације увоза (просечна вредност индекса концентрације извоза пољопривредно-прехранбеног сектора, према калкулацији аутора за анализирани период, износила је 0,15, а увоза 0,10). То је иначе карактеристика код мањих земаља, као и земаља у развоју. Оне нису у могућности да развијају све гране, у овом случају пољопривреде, и тако остваре значајнију производну и, самим тим, извозну диверзификацију.

Преовлађујући став, формиран на основу великог броја истраживања, јесте да однос између развоја земље и њене специјализације у извозу има облик латиничног слова „U“. То, у ствари, значи да је висока специјализација (односно ниска диверзификација) извоза повезана са фазама неразвијености и високе развијености, док је нижа специјализација (и виша диверзификација) извоза потребна умерено (не)развијеним државама које желе брз привредни развој (Бошковић, 2011, стр. 246). У садашњој фази развоја Србије (фаза ефикасне употребе ресурса) примерено је фаворизовање диверзификације, како би се остварио раст извоза, као и економски раст, а у неком будућем периоду ићи ка неопходној специјализацији у корист производа који имају високу додатну вредност и оних који остварују већ значајно учешће у извозу.

1.3. Географска структура и динамика извоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Помоћу анализе географске структуре извоза, оствариће се увид у најзначајнија (циљна) тржишта за пласман пољопривредно-прехрамбених производа Србије, као и основне тенденције у кретању извоза и нето извоза (као разлике између вредности извоза и увоза) на истим.

Слика која приказује географску структуру извоза за 2006, 2011. и 2016. годину по најзначајнијим трговинским дестинацијама, говори да се постепено повећава извоз у Руску Федерацију, као и у земље СЕФТА споразума. Од 2014. године бележи се пад извоза у земље овог споразума будући да је Хрватска постала земља чланица Европске уније.

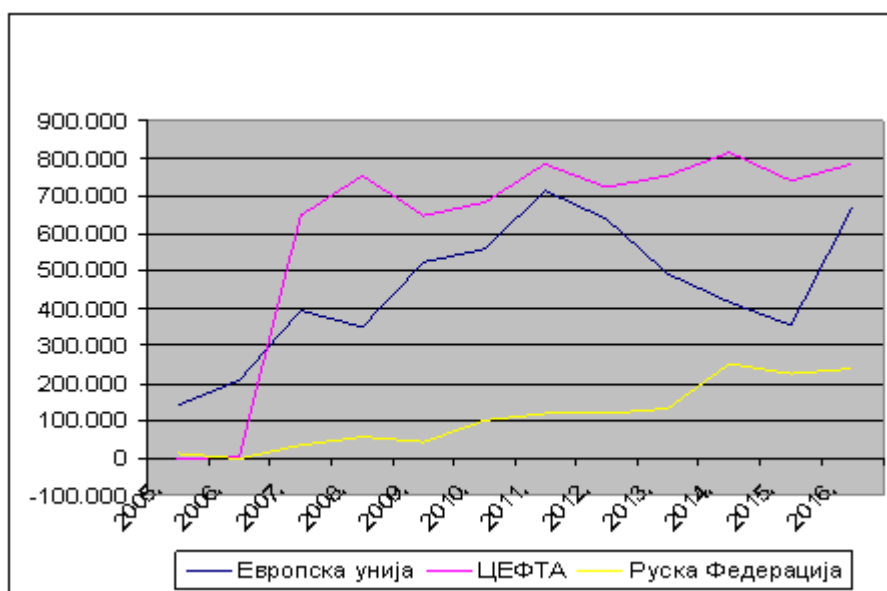

Слика 3.4 – Трговина пољопривредно-прехрамбеним производима Републике Србије по дестинацијама извоза за 2006, 2011. и 2016. годину

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Нето извоз пољопривредно-прехрамбеног сектора највећи је у трговини са земљама СЕФТА споразума (786 милиона УСД), упркос што се више вредности извоза

бележе пласманом пољопривредно-прехранбених производа у земље Европске уније. Од 2008. године нето извоз полако расте у земљама СЕФТА споразума и Руској Федерацији, док након четворогодишњег пада вредности нето извоза у земље Европске уније, поново је од 2016. године присутан солидан раст (670 милиона УСД). О томе сведоче подаци са слике 3.5.

Слика 3.5 – Кретање нето извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије по најзначајнијим извозним тржиштима

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Табела 3.6 даје преглед дистрибуције извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије по одсецима за Европску унију, земље СЕФТА споразума и Руску Федерацију у 2016. години. Скоро половина (48%) вредности извоза овог сектора укупно посматрано усмерава се ка Европској унији, 29,7% ка земљама СЕФТА споразума, а 9,3% у Русију. Извоз храна и живих животиња највиши је у Европској унији, пића и дувана у земљама СЕФТА, а сирових материја и животињских и биљних уља и масти такође у Европској унији. Најзначајнији производи који се извозе у Русију и Европску унију јесу поврће и воће, а на тржиште СЕФТА житарице.

Табела 3.6 – Регионална дистрибуција извоза пољопривредно-прехрамбених производа
Републике Србије за 2016. годину

Одсеци сектора пољопривредно- прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	Европска унија		СЕФТА		Руска Федерација	
	У мил. УСД	% извоза сектор а/одсек а	У мил. УСД	% извоза сектора/ одсека	У мил. УСД	% извоза сектор а/одсе ка
0 – Храна и живе животиње	1203	53,1	661,8	29,2	281,9	12,4
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,3	0,9	34,9	90,9	0	0,0
01 Месо и прераде од меса	6,0	6,8	69,3	78,7	6,8	7,8
02 Млечни производи и птичја јаја	10,6	12,1	50,3	57,7	25,7	29,5
03 Рибе, љускарци, мекушци и прерађевине од њих	8,2	61,0	5,2	39,0	0	0,0
04 Житарице и производи на бази житарица	432,2	61,7	249,9	35,7	7,5	1,1
05 Поврће и воће	465,2	57,7	56,5	7,0	227,4	28,2
06 Шећер, производи од шећера и мед	124,1	83,0	22,8	15,2	0,2	0,1
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	22,0	24,8	58,9	66,5	1,0	1,2
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	79,9	52,6	52,8	34,8	6,0	4,0
09 Разни производи за храну и прерађевине	54,0	38,2	61,2	43,2	7,2	5,1
1 – Пића и дуван	91,7	16,7	163,1	29,7	7,1	1,3
11 Пића	58,0	30,4	121,6	63,7	5,3	2,8
12 Дуван и производи од дувана	33,7	9,4	41,6	11,6	1,8	0,5
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	144,2	70,6	43,1	21,1	9,5	4,6
21 Коже и крзно, сирови	20,9	76,5	5,7	21,0	0,1	0,3
22 Уљано семење и уљани плодови	106,3	76,0	29,3	20,9	1,8	1,3
29 Животињске и биљне сирове материје	14,4	41,9	8,1	23,5	7,6	22,0
Робне групе: 261 - свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	2,6	98,2	0	0,7	0	0,0
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	104,6	54,2	85,5	44,3	0,4	0,2
41 Животињска уља и масти	1,7	56,4	0,8	26,9	0,4	12,2
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	98,7	53,5	83,4	45,2	0	0,0
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	4,3	75,8	1,4	24,1	0	0,0
Укупан извоз пољопривредно-прехрамбених производа	1543,1	48,0	953,5	29,7	298,8	9,3

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

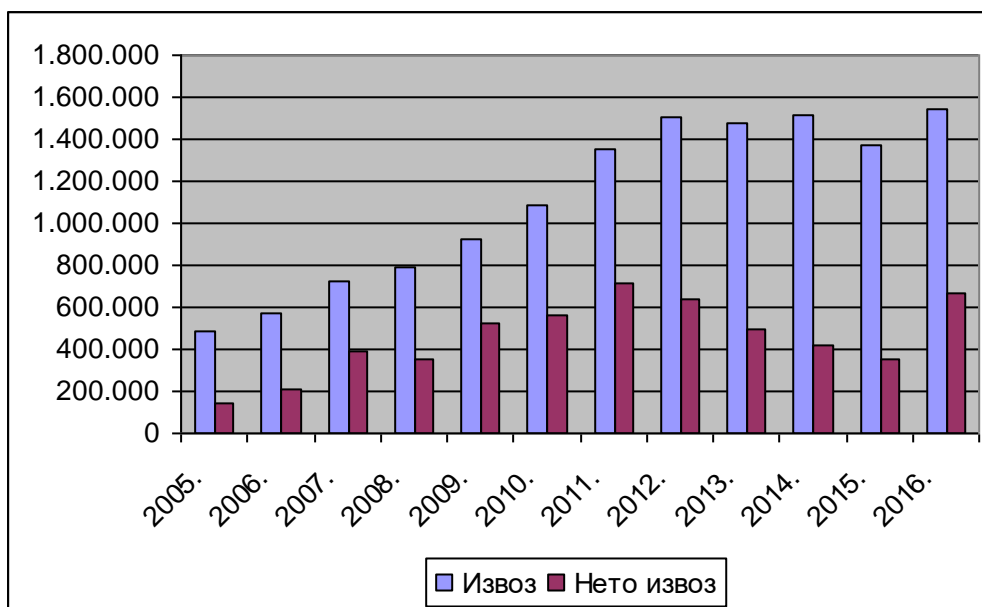
1.3.1. Динамика извоза и нето извоза у Европску унију

Земље Европске уније спадају у најзначајније трговинске партнере Републике Србије. Преко 60% укупног извоза се пласира у ову интеграцију и око 48% укупног извоза пољопривредно-прехрамбених производа. Да би се остварио даљи раст извоза у земље Европске уније, неопходно је да постоји спремност да се задовољи тражња потрошача са високим дохотком. У Европску унију се сада претежно извозе примарни производи, тако да и та чињеница иде у прилог потреби за променом структуре производње и извоза у корист „сложенијих производа“. Са друге стране, постоји и висока зависност од економских и политичких прилика у Европској унији (Марковић, 2016, стр. 410).

Као најчешћи проблеми у извозу пољопривредно-прехрамбених производа у земљама Европске уније издвајају се:

- непознавање и слаба примена стандарда,
- низак или/и неуједначен квалитет,
- недовољна информисаност пољопривредних произвођача.

На слици 3.6 детаљно је приказано кретање извоза и нето извоза по годинама када је у питању извоз у Европску унију. Извоз константно расте осим мањег пада у 2013. и 2015. години, док вредност нето извоза, након опадања од 2012. до 2015. године, у 2016. години бележи драстичан раст. У 2016. години извоз је био на нивоу од 1,54 милијарди УСД, а вредност нето извоза 0,67 милијарди УСД.

Слика 3.6 – Кретање вредности извоза и нето извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије у земље Европске уније

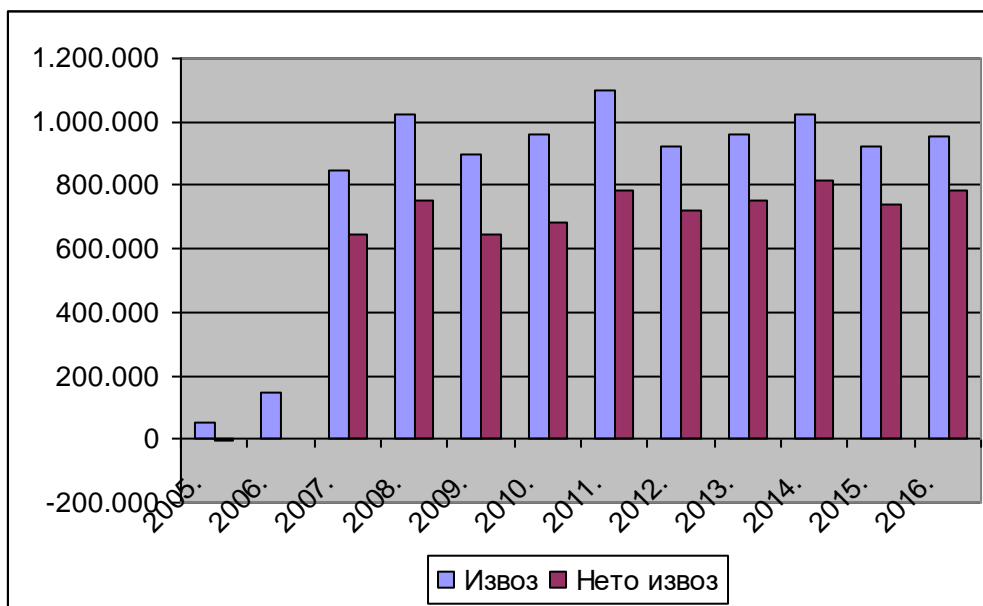
Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

1.3.2. Динамика извоза и нето извоза у земље СЕФТА споразума

Земље овог споразума су децембра 2006. године потписале Централноевропски уговор о слободној трговини – СЕФТА (енгл. *Central European Free Trade Agreement*). Сада укључују све земље бивше Југославије, без Словеније и Хрватске – које су постале чланице Европске уније (Србија – УНМИК у име Косова и Метохије, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Република Македонија), и укључујући Албанију и Молдавију. Србија је демографски најзначајнија земља СЕФТА, јер има око 26% укупног броја потрошача и представља најзначајније тржиште чланица ове регионалне групације (Бугар, Благојевић-Папић, 2009, стр. 44).

Према последњим подацима за 2016. годину, Република Србија у земље овог споразума пласира пољопривредно-прехранбене производе који чине близу 30% укупног извоза, што чини ову економску интеграцију другим најбитнијим трговинским партнером. Србија је и у размени са овом групацијом земаља нето извозник. Нето извоз од 2007. године се не спушта испод 600 милиона УСД, а тренутно је већи од суфицита

у размени са Европском унијом и износи 786 милиона УСД о чему сведочи следећа слика. У односу на Европску унију, у земље СЕФТА споразума се мање извози, али паралелно са тим, драстично мање увози.

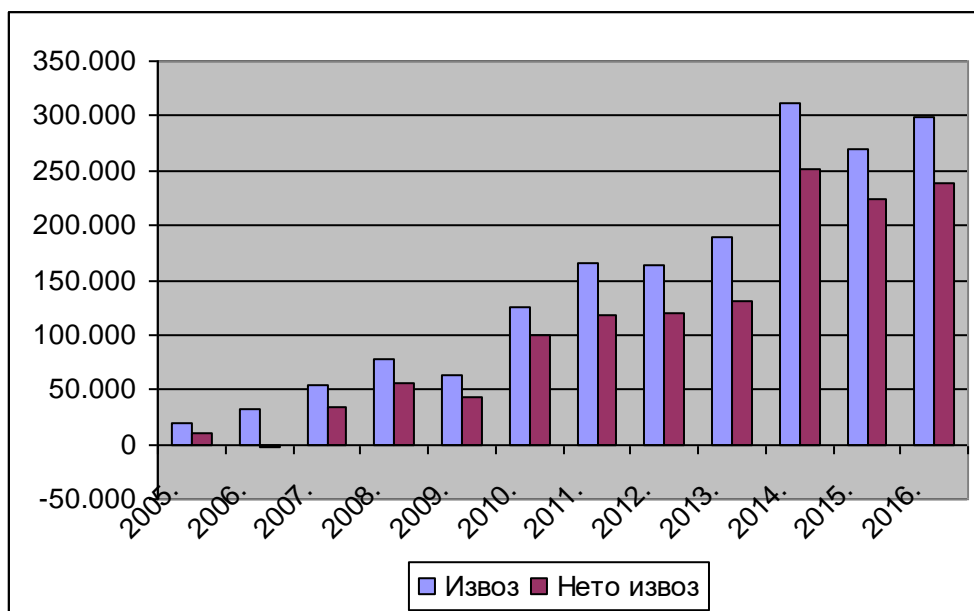

Слика 3.7 – Кретање вредности извоза и нето извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије у земље подручја СЕФТА

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

1.3.3. Динамика извоза и нето извоза у Руску Федерацију

Најзад, око 10% извоза пољопривредно-прехрамбених производа иде ка Руској Федерацији. Оно што је битно истаћи јесте да највећи потенцијал има управо извоз на овом тржишту захваљујући ширини тржишта и потписаном споразуму о слободној трговини. Структура извоза је повољнија у односу на претходне извозне дестинације. Извоз, као и нето извоз, расту из године у годину (посебно од 2014. године) и тренутно је на нивоу од 298 милиона УСД извоза и 238 милиона УСД нето извоза.

Слика 3.8 – Кретање вредности извоза и нето извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије у Руску Федерацију

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

2. Мерење конкурентности у циљу сагледавања извозних потенцијала пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије

2.1. Компаративне vs. конкурентске предности

Као кључни критеријуми у вредновању алтернатива производне структуре најчешће се појављују два концепта, и то (Гајдобрански, 2012, Према: Закић, 2001, стр. 449–450):

- концепт компаративне предности (односи се на релативну ефикасност употребе ресурса у производњи одређеног производа у поређењу са другим произвођачима) и
- концепт конкурентске предности (одређује се према стварним условима тржишта, што укључује односе између трошкова производње и тржишне цене).

Компаративна предност традиционално се везује за производне факторе, као што су природни ресурси и цена радне снаге, дакле за нешто чиме земља располаже у бољем распореду или квалитету или у већој мери него друге земље са којима се сусреће у међународној трговини (Џеферсон институт, 2003, стр. 30). Компаративну предност, такође, можемо разумети као нешто дато, мање-више фиксног карактера, за разлику од конкурентске предности, која се темељи на квалитативним чиниоцима, на које може утицати стратегија предузећа, као и макроекономска политика (Џеферсон институт, 2003, стр. 30).

Осим развоја компаративних, неопходно је симултано развијати и конкурентске предности. Један од најзначајнијих стратешких праваца Републике Србије јесте повећање конкурентности. Он постаје утолико битнији, јер је елемент који је директно повезан са дефицитом текућег биланса, а самим тим и извозом којег непосредно детерминише (Аранђеловић, 2008, стр. 276).

Сматра се да је још у време *Adam-a Smith-a*, родоначелника економске науке, настао појам конкурентности. Концепт конкурентности може да се сагледа на неколико нивоа: на нивоу националне економије, региона, на нивоу гране, на нивоу предузећа (Бранковић, 2015, Према: Војнес, Ferto, 2009). Макроекономска димензија конкурентности тесно је у релацији са иностраним тржиштем и означава да је земља успешна на међународном тржишту. Још је *Newall* (1991) у свом делу нагласио да конкурентност подразумева успешност у пласирању роба и услуга потрошачима у земљи и иностранству на основу што боље, квалитетније производње.

Микро-конкурентност се постиже ниским трошковима пословања и бољим квалитетом производа у односу на друге микроекономске субјекте (предузећа). Како се у пракси конкурентност на националном нивоу најчешће приказује и анализира са становишта компаративних предности, и у истраживању је имплементиран исти принцип. Уз то, јасно је да је предмет анализе конкурентности извоза на макроекономском нивоу.

Појам компаративне предности често се поистовећује са појмом конкурентности. Међутим, овај други је шири појам, јер не мора да значи да је земља конкурентна уколико поседује компаративну предност. Наиме, појам националне конкурентности обухвата скуп знања, иновација и производног искуства, односно сет институција, политика и фактора који одређују ниво продуктивности одређене земље

(World Economic Forum, 2017). Такође, показује могућност (релативну способност) привреде да реализује своје производе на иностраном тржишту. Дакле, ради се о појму који има мултидимензионални карактер, па се чак повезује и са феноменом одрживог развоја који није могуће постићи без стварања услова за одрживу конкурентност.

Повећање конкурентности (на националном нивоу) је од великог значаја, јер се директно доводи у везу са смањењем дефицита текућег биланса (Марјановић, 2008). Тиме се сагладава способност надметања са конкуренцијом, као и успешност у борби на међународном тржишту. Ослања се на концепт компаративне предности, који у основи ставља ниже трошкове производње. Међутим, као што је већ речено, конкурентност јесте шири појам, јер обухвата и многе друге факторе. Искоришћавањем компаративних предности, долази се до реализације конкурентских предности. Свака стратегија развоја подразумева да је осим искоришћавања компаративних предности извозно оријентисаних делатности, неопходно и усмеравање мера економске политике, како би се унапредиле и конкурентске предности.

Објашњење националне конкурентности обично се односи на разликовање ценовне и структурне конкурентности. Под структурном конкурентношћу подразумевамо све оне факторе који не спадају у цене: специјализацију у економији, иновације, квалитет дистрибуционе мреже и сл. (Марковић, Марковић, 2014, стр. 210). Ценовну конкурентност је много лакше мерити, тако да је она углавном у центру разматрања многих студија. Такође, цена је доминантан фактор у земљама у развоју са ниским дохотком по глави становника, које иначе чине гро глобалне економије, као и код становника који имају низак животни стандард, што иде у прилог томе. Осим тога, ценовна конкурентност је важна и код стандардизованих и берзанских, као и код примарних пољопривредних производа. Са повећањем степена обраде производа, примат добијају неценовни фактори конкурентности. Њихов значај расте са преласком у више фазе развоја (фаза ефикасне употребе ресурса и након ње – иновативна фаза). Све веће интересовање за мерењем конкурентности извоза пољопривредно-прехрамбених производа, продукт је растуће глобализације светске привреде. Развојем интеграција неопходно је, такође, перманентно повећавање конкурентске моћи.

Конкурентност пољопривреде базирана је на оптималном коришћењу производних капацитета, повећању обима и нивоа квалитета пољопривредне производње, а све у циљу задовољења тражње на националном тржишту, повећања

извоза квалитетних пољопривредних производа и повећања укупне ефикасности аграрног сектора (Богавац-Цветковић, Илић, Милићевић, 2010, стр. 163). Раст производње и извоза ове групације производа је све присутнији, што повећава значај истраживања и мерења конкурентности. Такође, анализа конкурентности битна је са становишта промене производне структуре, асортимана, као и раста вредности извоза. Анализа би требало да пружи одговор на питање каква је извозна структура сектора код којих Србија остварује значајне компаративне предности.

Емпиријски утврђена компаративна предност зове се откривена компаративна предност и обележава се са RCA (енгл. *Revealed Comparative Advantage*) (Џеферсон институт, 2003, стр. 3). Поред овог индикатора, рачунаће се и тзв. *Grubel-Lloyd*-ов индекс, као и покривеност увоза извозом, и то како укупна, тако и интра-аграрна покривеност.

2.2. Покривеност увоза извозом за пољопривредно-прехрамбени сектор Републике Србије

Индикатор који приказује покривеност увоза извозом јесте први у низу показатеља конкурентности и рачуна се на основу следећег обрасца:

$$PU_{ij}^t = \frac{I_{ij}^t}{U_{ij}^t} \times 100$$

при чему је:

PU_{ij} - покривеност увоза извозом посматране земље,

I_{ij} - извоз сектора i , односно одсека j у оквиру сектора i ,

U_{ij} - увоз сектора i , односно одсека j у оквиру сектора i ,

t – временски период анализе, година или просек за одабране године $t_1, t_2, t_3, \dots,$

t_n .

Добијени проценат показује степен покривености увоза извозом. Што је проценат виши, то значи да су ти сектори или одсеци носиоци, у овом случају, извозног потенцијала целокупног пољопривредно-прехрамбеног сектора.

На основу анализе из табеле 3.7, види се да убедљиво највиши степен покривености увоза извозом, у просеку (2013-2016. година), остварује одсек „Житарице и производи од житарица“. Изнад секторског просека су такође и одсеци „Шећер“, „Чврсте биљне масти и уља“, „Уљано семење и плодови“, као и одсек који обухвата воће и поврће. Најнижи степен покривености присутан је код одсека који се односе на рибу, кафу, чај, какао и зачине. Од основних тенденција издваја се пораст покривености код дуванских производа, поврћа и воћа и биљних масти и уља, а осетни пад код меса и месних прерађевина и нарочито код коже и крзна. Коначно, мора се истаћи чињеница да је покривеност увоза извозом пољопривредно-прехранбених производа неколико пута већа, и поред константног повећања иначе ниске покривености увоза извозом, када се говори о свим секторима привреде Србије у глобалу.

Табела 3.7 – Покривеност увоза извозом сектора и одсека пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије за одабране периоде

Одсеци сектора пољопривредно-прехранбених производа, СМТК, рев. 4	ПОКРИВРЕНОСТ УВОЗА ИЗВОЗОМ – просек за анализиране периоде (у %)		
	2005-2008.	2009-2012.	2013-2016.
0 – Храна и живе животиње			
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	237,37	459,62	168,75
01 Месо и прераде од меса	348,39	114,06	96,26
02 Млечни производи и птичја јаја	244,37	187,67	168,45
03 Рибе, љускарци, мекушци и прерађевине од њих	6,24	5,41	10,38
04 Житарице и производи на бази житарица	562,46	903,90	720,36
05 Поврће и воће	179,62	197,12	239,09
06 Шећер, производи од шећера и мед	446,14	528,72	368,41
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	46,83	45,20	39,98
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	83,33	178,59	179,88
09 Разни производи за храну и прерађевине	85,17	84,43	96,59
1 – Пића и дуван			
11 Пића	221,88	276,61	235,28
12 Дуван и производи од дувана	56,64	69,60	150,01
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива			
21 Коже и крзно, сирови	996,86	158,76	128,12
22 Уљано семење и уљани плодови	66,59	87,55	239,02
29 Животињске и биљне сирове материје	63,55	70,07	78,66
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	20,39	52,34	67,81
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови			
41 Животињска уља и масти	66,00	52,54	52,20
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	281,58	435,22	368,97
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	96,07	148,61	158,68
Укупно пољопривредно-прехранбени сектор	159,05	187,94	188,90
УКУПНО за целу привреду	45,96	57,72	73,48

Извор: Прорачун аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

2.3. Коефицијент интра-аграрне покривености увоза извозом Републике Србије

Ради добијања потпуније компаративне слике о конкурентности и предностима пољопривредно-прехранбеног извоза, показатељ покривености увоза извозом изводи се и у варијанти коефицијента интра-аграрне покривености увоза извозом, који изражава појединачну међусобну извозну конкурентност одсека/група пољопривредних и прехранбених производа у односу на укупни извозни потенцијал сектора (Милановић, Стефановић, Вићентијевић, 2013, стр. 310). Овај показатељ ставља у однос количник извоза и увоза сектора (одсека, робне групе) и количник укупног извоза и увоза укупног сектора пољопривредно-прехранбених производа.

До истоветних закључака долази се и применом коефицијента интра-аграрне покривености увоза извозом. Коефицијенти, дати у табели 3.8, резултат су примене следеће формуле:

$$IAPU_{ij}^t = \frac{\frac{I_{ij}^t}{U_{ij}^t}}{\frac{\sum_{i=1}^n I_{ij}^t}{\sum_{i=1}^n U_{ij}^t}}$$

при чему је:

$IAPU_{ij}$ - коефицијент интра-аграрне покривености увоза извозом,

I_{ij} - извоз одсека/робне групе пољопривредно-прехранбеног сектора,

U_{ij} - увоз одсека/робне групе пољопривредно-прехранбеног сектора,

$\sum_{i=1}^n I_{ij}^t$ - укупан извоз пољопривредно-прехранбеног сектора

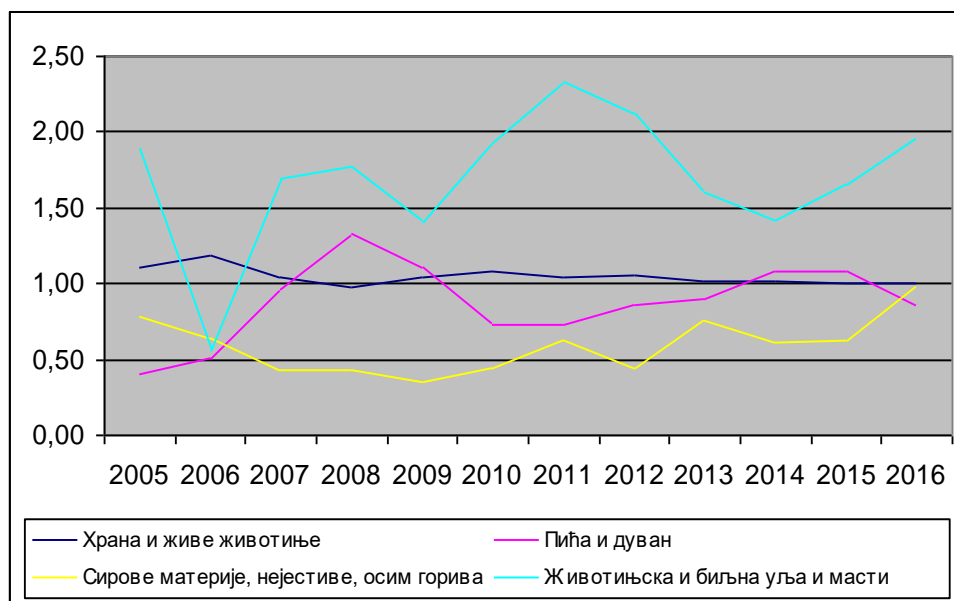
$\sum_{i=1}^n U_{ij}^t$ - укупан увоз пољопривредно-прехранбеног сектора.

Табела 3.8 – Интра-аграрна покривеност увоза извозом сектора и одсека
пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Одсеци сектора пољопривредно- прехранбених производа, СМТК, рев. 4	ИНТРААГРАРНА ПОКРИВНОСТ УВОЗА ИЗВОЗОМ – просек за анализане периоде (у %)		
	2005-2008.	2009-2012.	2013-2016.
0 – Храна и живе животиње	1,08	1,05	1,01
00 Живе животиње, осим животиња из одсека			
03	1,34	2,44	0,86
01 Месо и прераде од меса	2,21	0,60	0,51
02 Млечни производи и птичја јаја	1,54	0,99	0,90
03 Рибe, љускари, мекушци и прерађевине од њих	0,04	0,03	0,05
04 Житарице и производи на бази житарица	3,58	4,82	3,82
05 Поврће и воће	1,16	1,05	1,27
06 Шећер, производи од шећера и мед	2,92	2,82	1,96
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	0,30	0,24	0,21
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,49	0,95	0,93
09 Разни производи за храну и прерађевине	0,53	0,45	0,51
1 – Пића и дуван	0,80	0,85	0,98
11 Пића	1,39	1,47	1,27
12 Дуван и производи од дувана	0,31	0,37	0,79
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	0,57	0,47	0,75
21 Коже и крзно, сирови	6,68	0,84	0,69
22 Уљано семење и уљани плодови	0,45	0,47	1,20
29 Животињске и биљне сирове материје	0,42	0,37	0,42
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	0,13	0,28	0,37
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	1,48	1,95	1,66
41 Животињска уља и масти	0,42	0,28	0,28
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	1,76	2,32	1,93
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	0,58	0,80	0,85

Извор: Прорачун аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Тренд кретања интрааграрне покривености увоза извозом за секторе пољопривредно-прехранбених производа дат је на слици 3.9. Највеће осцилације, а уједно и тренутно највећа покривеност јесте код сектора „Животињска и биљна уља и масти“.

Слика 3.9 – Коефицијенти интраа-грарне покривености увоза извозом Републике Србије

Извор: Прорачун аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

2.4. Индекси компаративних предности извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Основни индекси компаративних предности извоза који ће се имплементирати у анализи јесу: RCA индекс отворених (откривених) компаративних предности (тзв. *Balassa* индекс) и *Grubel-Lloyd*-ов индекс интраиндустријске размене. На основу добијених вредности и анализе ових индекса, могуће је детерминисати које групе производа пољопривредно-прехранбеног сектора имају мањи односно већи значај са становишта конкурентности извоза.

2.4.1. RCA индекс отворених компаративних предности

Из уводног дела јасно се види да постоји једна битна разлика између конкурентности и компаративних предности. Први појам је дакле, свеобухватнији, имајући у виду да поред фактора компаративних предности обухвата и утицај других фактора, као што су политике владе (Бранковић, 2015). С обзиром да индекс отворених компаративних предности укључује и утицај технологије, као и расположивости фактора производње (јер се користе подаци о токовима спољнотрговинске размене), он се може посматрати и као показатељ конкурентности извоза привреде и њених делова – сектора или грана (у овом случају пољопривредно-прехранбеног сектора).

RCA индекс има различите нивое примене:

- на нивоу целе привреде,
- на нивоу сектора,
- на нивоу одсека, група производа, па и самих производа.

На секторском нивоу коришћење овог индекса заступљено је највише при анализи компаративних предности пољопривреде. RCA индекс такође изражава релативне предности (недостатке) земље у одређеној групи добара, тј. њену способност да тим производима конкурише на глобалном тржишту. Метод компаративне предности дефинисао је *Balassa* (1965) објашњавајући способност или могућност привреде да са својим извозним производима земља конкурише истим производима у свету.

Један од основних модела овог индекса приказује се формулом:

$$RCA = \frac{X_j - M_j}{X_j + M_j},$$

при чему је:

X_j - вредност извоза сектора j , а

M_j - вредност извоза увоза j .

Овај индекс представља показатељ који помаже у дијагностификовању сектора и извозних тржишта на којима је земља (не)конкурентна у поређењу са конкурентским земљама на истим тржиштима. RCA индекс за одређену индустрију назива се релативни спољнотрговински салдо, будући да се рачуна као однос спољнотрговинског салда према укупној спољној трговини дате индустрије, тј. као однос разлике између извоза и увоза индустрије према њиховом збиру (Бркић, 2010).

Вредност индекса нето извоза може бити позитивна и негативна и креће се у интервалу од [-1; 1]. Позитиван предзнак говори о компаративној предности земље у производњи и размени, а негативан је знак да земља поседује компаративни недостатак. Тежи се да вредност овог индекса буде што већа, јер је то сигнал да је земља конкурентнија у односу на све, односно, одређене трговинске партнере. Како је укупно стање платног биланса показатељ не(конкурентности) привреде, може се слободно рећи да је стање нето извоза одређеног сектора кључни индикатор његове конкурентности. Међутим, постоје и аутори као што је Пејановић (2009, стр. 19) који наводе да је суфицит у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехрамбеним производима, који се остварује од 2005. године, ипак више индикатор наших производних могућности него стварне конкурентности.

У наставку ће се израчунати RCA индекс за све припадајуће секторе привреде (Стандардна међународна трговинска класификација, рев. 4) и за укупну привреду у глобалу.

Табела 3.9 – Вредности индекса нето извоза по секторима у Републици Србији у одабраним годинама

Извоз, по секторима СМТК, рев. 4	Вредности индекса нето извоза по годинама		
	2006.	2011.	2016.
0 Храна и живе животиње	0,24	0,33	0,39
1 Пића и дуван	-0,17	0,16	0,32
2 Сирове материје, нејестиве, осим горива	-0,39	-0,09	-0,20
3 Минерална горива, мазива и сродни производи	-0,84	-0,78	-0,65
4 Животињска и биљна уља, масти и воскови	-0,12	0,63	0,63
5 Хемијски и сл. производи, нигде поменути	-0,48	-0,50	-0,35
6 Израђени производи сврстани по материјалу	-0,06	-0,05	-0,04
7 Машине и транспортни уређаји	-0,65	-0,40	-0,06
8 Разни готови производи	-0,10	0,00	0,16
9 Производи непоменути у СМТК, Рев. 4	0,40	-0,80	-0,83
УКУПНА ПРИВРЕДА	-0,34	-0,26	-0,13

Извор: Прорачун аутора на основу Републичког завода за статистику, 2017.

RCA индекс за укупну привреду је негативан, али са тенденцијом благог повећања. У 2016. години његова вредност је достигла максималних -0,13. Сектори који остварују највећу вредност овог индекса јесу „Животињска и биљна уља, масти и воскови“, „Храна и живе животиње“ и „Пића и дуван“. То су заправо „подсектори“ који чине пољопривредно-прехрамбени сектор који поред ових обухвата само још сектор „Сирове материје, нејестиве, осим горива“. Скоро у свим привредним секторима према овој класификацији постоји позитиван помак када се говори о

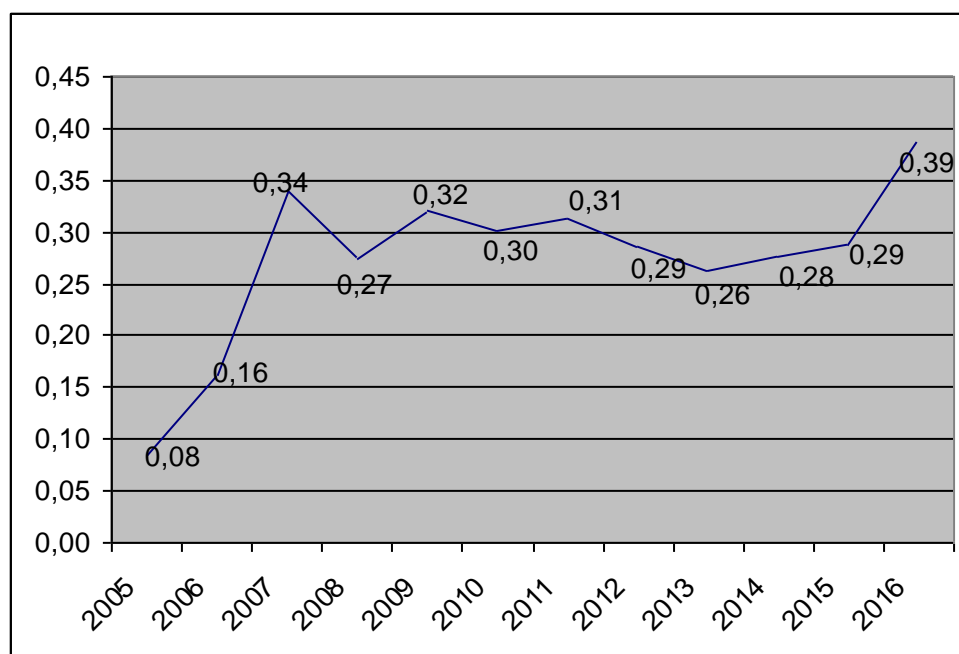
индексу нето извоза. Најнеконкурентнији сектор јесте „Минерална горива, мазива и сродни производи“.

Детаљнија анализа RCA може се извршити на основу података који су дезагрегирани до нивоа групе производа (троцифрена СТМК класификација) (Џеферсон институт, 2003, стр. 90). Прилагођено за пољопривредно-прехранбени сектор, у наставку ће се израчунати RCA индекс отворених компаративних предности и за све припадајуће одсеке овог сектора, који је идентичан оном претходном, при чему је сада:

RCA_{ij} – индекс компаративних предности одсека i пољопривредно-прехранбеног сектора привреде j ,

X_{ij} – извоз одсека i пољопривредно-прехранбеног сектора привреде j ,

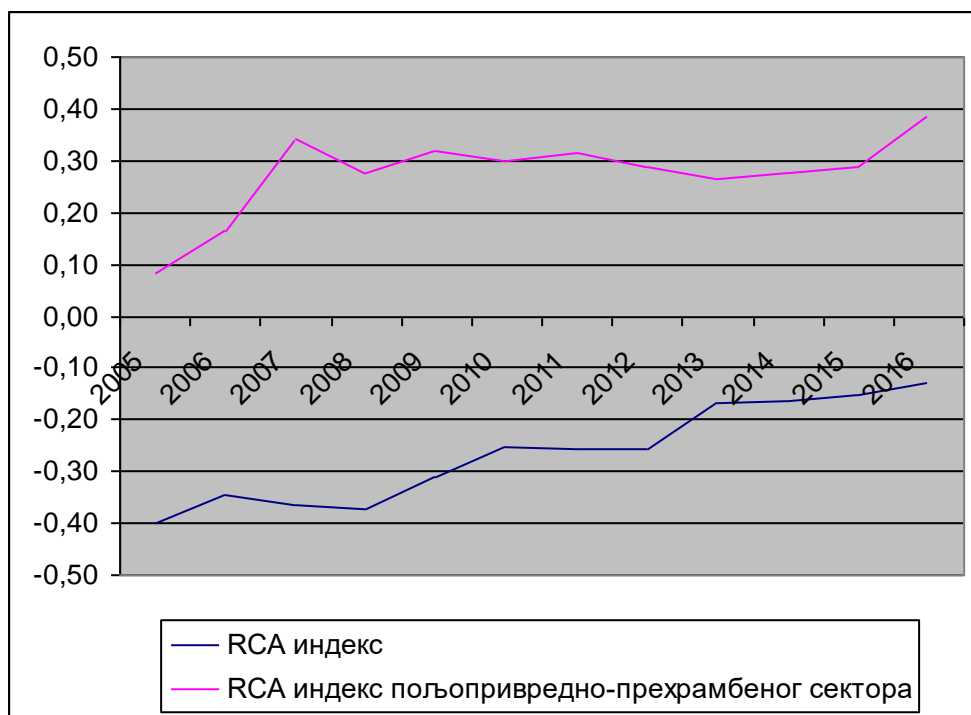
M_{ij} – увоз одсека i пољопривредно-прехранбеног сектора привреде j .

Слика 3.10 – Кретање RCA индекса сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

На слици 3.10 даје се приказ кретања RCA индекса за целокупан пољопривредно-прехранбени сектор по годинима, почев од 2005. па све до 2016. године. Највиша вредност овог индекса забележена је у последњој години анализе, после великог скока у истој, а након неколико година стагнације.

Слика 3.11 – Кретање RCA индекса за укупну привреду и пољопривредно-прехранбени сектор Републике Србије

Извор: Прорачун и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.11 има за циљ компарацију кретања RCA индекса за целокупну привреду и за сектор пољопривредно-прехранбених производа. Очигледна је велика разлика у конкурентности, јер је индекс нето извоза укупне привреде знатно мањи и још увек није изашао из зоне негативних вредности, што говори о неконкурентности извоза производа укупне привреде посматрано у целини. Индекс за целу привреду расте по вишој стопи, а тренутно су и један и други на својим рекордним нивоима. Како би се реализовао још већи нето извоз овог сектора, мора се анализирати постојећи ниво конкурентности који пољопривредно-прехранбени производи, гледано по

одсецима, имају на иностраном тржишту, што ће бити предмет анализе у наставку дисертације.

Табела 3.10 ће посматрати овај индекс и по одсецима пољопривредно-прехранбених производа и то за 2006, 2011. и 2016. годину. Упоредо са повећањем вредности RCA индекса за пољопривредно-прехранбени сектор, расте и индекс укупног извоза Републике Србије, с тим да се он још увек налази испод нуле. Што се тиче одсека, углавном се бележи раст компаративних предности, изузев код појединачних одсека, као што су „Месо“, „Млечни производи“, „Коже и крзно“ и „Животињска уља и масти“. Највиши индекс је код житарица и шећера, док највећу негативну вредност бележи одсек „Рибе“. Посебно је охрабрујуће што високо заступљени одсек „Поврће и воће“ бележи рапидан раст RCA индекса, а са високим индексом издвајају се и „Чврсте биљне масти и уља“ и „Уљано семење и уљани плодови“. Уз то, само 5 одсека од укупно 19 (рачунајући и робне групе из табеле као посебан одсек), према овом показатељу има компаративни недостатак. На нивоу сектора према СМТК, сви сектори показују компаративну предност, са посебним издвајањем сектора „Животињска и биљна уља и масти“.

Табела 3.10 – Индекс отворених компаративних предности по одсецима
пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије за одабране године

Одсеци сектора пољопривредно-прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	RCA индекс		
	2006.	2011.	2016.
0 – Храна и живе животиње	0,24	0,33	0,39
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	-0,44	0,64	0,51
01 Месо и прераде од меса	0,64	0,01	-0,01
02 Млечни производи и птичја јаја	0,57	0,22	0,26
03 Рибе, љускарџице, мекушци и прерађевине од њих	-0,91	-0,91	-0,66
04 Житарице и производи на бази житарица	0,70	0,79	0,79
05 Поврће и воће	0,26	0,37	0,46
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,64	0,65	0,61
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-0,38	-0,43	-0,37
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	-0,36	0,32	0,49
09 Разни производи за храну и прерађевине	-0,09	-0,15	0,09
1 – Пића и дуван	-0,17	0,16	0,32
11 Пића	0,24	0,45	0,37
12 Дуван и производи од дувана	-0,76	-0,33	0,30
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	-0,06	0,09	0,39
21 Коже и крзно, сирови	0,89	0,23	0,12
22 Уљано семење и уљани плодови	-0,23	0,20	0,66
29 Животињске и биљне сирове материје	-0,23	-0,14	-0,01
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	-0,70	-0,10	-0,37
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	-0,12	0,63	0,63
41 Животињска уља и масти	-0,08	-0,16	-0,20
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	-0,11	0,68	0,67
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	-0,24	0,34	0,30
Укупно пољопривредно-прехрамбени сектор	0,16	0,31	0,39

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Табела 3.11 за главни задатак има приказ броја одсека који имају индекс већи од нуле, њихових шифара и учешћа у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора за 2006, 2011. и 2016. годину. Подаци показују да је све већи број одсека који остварују компаративне предности на иностраном тржишту. У 2016. години остварен је највиши степен диверзификације. Учешће вредности извоза таквих одсека код којих је $RCA > 0$ у посматраним годинама је преко 80%, а највише 2011. године када је износио близу 90%. У табели су такође евидентирани минималне и максималне вредности индекса отворених компаративних предности, као и медијана за вредности посматраних одсека чији је индекс позитиван. Одсеци који остварују компаративни недостатак чине остатак (од 10-20% од извоза пољопривредно-прехранбеног сектора). Ово представља повољну околност будући да остварују ниско учешће у извозу укупног сектора.

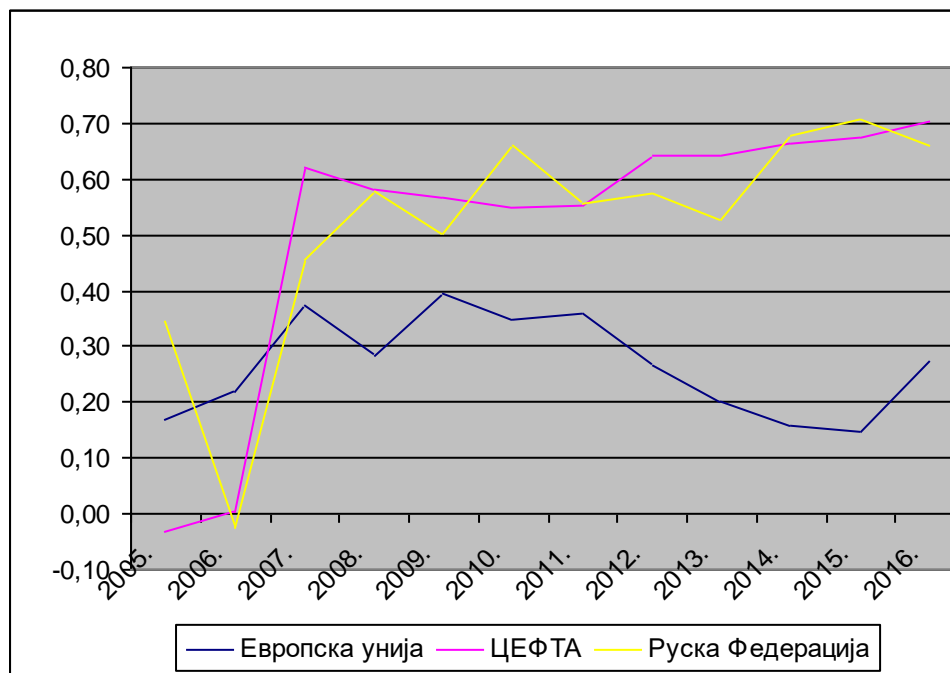
Табела 3.11 – RCA индекс сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије према одређеним карактеристикама

Године		2006.	2011.	2016.
Одсеци код којих је $RCA > 0$	Број одсека	7	12	13
	Шифре одсека	01, 02, 04, 05, 06, 11, 21	00, 01, 02, 04, 05, 06, 08, 11, 21, 22, 42, 43	00, 01, 02, 04, 05, 06, 08, 11, 21, 22, 42, 43
	Учешће у извозу укупног сектора	81,09%	89,23%	80,00%
Минимум		0,24	0,01	0,09
Максимум		0,89	0,79	0,79
Медијана		0,64	0,35	0,46

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика у наставку даје кретање индекса отворених компаративних предности када се посматрају тржишта Европске уније, СЕФТА и Руске Федерације. Подаци показују да је вредност индекса, почев од 2007. године, изузетно висока и приближно иста у трговини са земљама СЕФТА споразума и Русијом кретајући се од 2008. године од 0,50 до 0,70. Компаративна предност производа који се пласирају на тржиште Европске уније била је знатно мања а након пада од 2012. године, у 2016. поново

почиње са растом. Ово због знатно вишег увоза производа из одређених одсека у поређењу са осталим посматраним тржиштима.

Слика 3.12 – Кретање индекса отворених компаративних предности по најзначајнијим извозним тржиштима за сектор пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Следећа табела врши детаљан преглед ових индекса по одсечима на различитим тржиштима за 2016. годину. На тржишту Европске уније компаративни недостатак је највећи код одсека „Живе животиње“, а изузетна компаративна предност присутна је код одсека „Уљано семење и плодови“. На тржишту CEFTA највиши износ RSCA индекса присутан је такође код одсека „Уљано семење и плодови“, а најнижи код риба. Приметно је да на овом тржишту постоји компаративна предност код свих одсека. На тржишту Русије апсолутну компаративну предност остварују одсеци 02 и 29, а апсолутни недостатак одсеци „Рибе“ и „Чврсте биљне масти и уља“.

Табела 3.12 – Индекс отворених компаративних предности по одсесима сектора пољопривредно-прехранбених производа и по најважнијим извозним тржиштима Републике Србије за 2016. годину

Одсеци сектора пољопривредно-прехранбених производа, СМТК, рев. 4	RCA			
	УКУПНО	Европска унија	СЕФТА	РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА
0 – Храна и живе животиње				
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	0,51	-0,94	0,97	0,77
01 Месо и прераде од меса	-0,01	-0,84	0,53	0,94
02 Млечни производи и птичја јаја	0,26	-0,57	0,61	1,00
03 Рибе, љускарџи, мекушци и прерађевине од њих	-0,66	-0,56	0,21	-1,00
04 Житарице и производи на бази житарица	0,79	0,75	0,88	0,77
05 Поврће и воће	0,46	0,53	0,08	0,99
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,61	0,63	0,79	-0,56
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	-0,37	-0,58	0,65	0,29
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,49	0,25	0,97	0,43
09 Разни производи за храну и прерађевине	0,09	-0,31	0,88	0,10
1 – Пића и дуван				
11 Пића	0,37	-0,01	0,65	0,93
12 Дуван и производи од дувана	0,30	-0,59	0,71	-0,92
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива				
21 Коже и крзно, сирови	0,12	0,04	0,50	0,31
22 Уљано семење и уљани плодови	0,66	0,77	0,99	0,93
29 Животињске и биљне сирове материје	-0,01	-0,28	0,78	1,00
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	-	-	-	-
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови				
41 Животињска уља и масти	-0,20	-0,41	0,98	0,90
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,67	0,70	0,80	-1,00
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	0,30	0,49	0,96	-

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Дакле, што је вредност овог показатеља виша, то је већа компаративна предност, док његова негативна вредност говори о одсуству ове предности (у овом случају заправо постоји компаративни недостатак). Од изузетног значаја је пратити вредност овог показатеља, као и трендове у кретању посебно код одсека који остварују велико учешће у укупном извозу пољопривредно-прехранбених производа. Такође, у том контексту неопходно је и сагледавати вредности коефицијената код производа вишег степена обраде, као главне развојне потенцијале.

На крају, мора се истаћи и чињеница да је Баласа индекс и након више од 50 година остао најзначајнији показатељ који се употребљава приликом анализе компаративних предности земље. Са друге стране поједини аутори истичу и неке уочене недостатке који се односе на необухватање неценовних фактора и интервенција државе (Latruffe, 2010).

2.4.2. Модификовани RCA индекс отворених компаративних предности

У пракси, најчешћа форма примене концепта RCA индекса, прилагођена за овај сектор, подразумева модификовани индекс отворених компаративних предности чија се вредност добија на следећи начин:

$$RCA_{ij} = \frac{\frac{X_{ij}}{M_{ij}}}{\frac{X_{it}}{M_{it}}}$$

при чему је:

RCA_{ij} – модификовани индекс откривених компаративних предности за сектор или одсек (j) пољопривредно-прехранбених производа земље i ,

X_{ij} – извоз сектора, одсека или робне групе j земље i ,

X_{it} – укупан извоз земље i ,

M_{ij} - увоз сектора, одсека или робне групе j земље i ,

M_{it} – укупан увоз.

За разлику од претходног показатеља, овај индикатор укључује и укупан извоз и увоз анализираних привреде посматра и мери компаративне предности овог сектора у односу на укупну привреду.

Уколико су:

- добијене вредности применом овог индекса преко 1, то значи да постоје компаративне предности,
- од 1 до 2 значи да сектор, одсек или робна група бележе задовољавајуће компаративне предности;
- уколико су преко 2 а мање од 3, значајне,
- а све вредности преко 3 означавају изузетне компаративне предности.

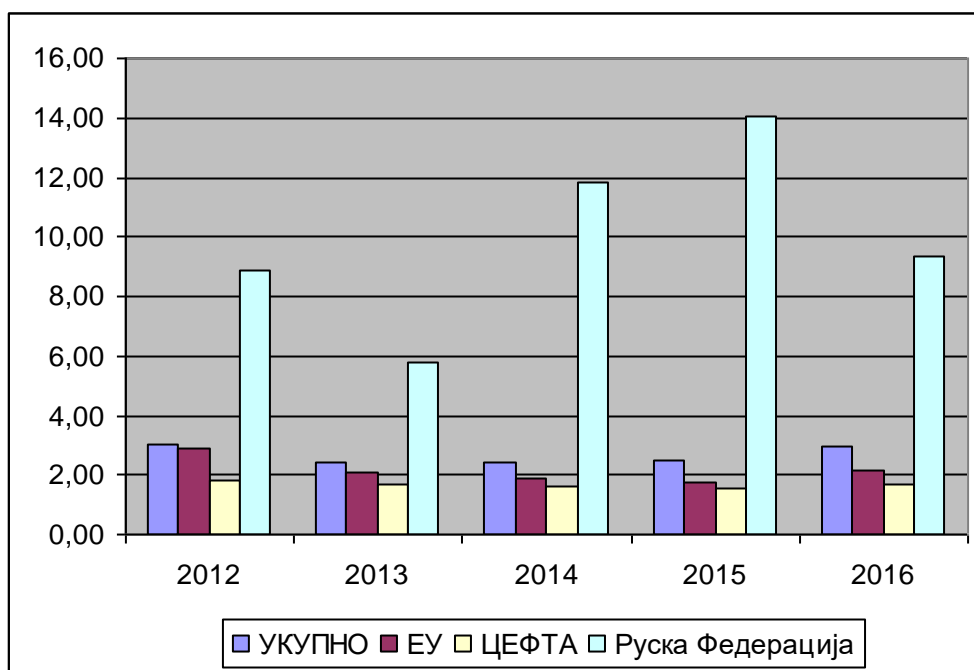
Подаци из наредне табеле показују да (у односу на укупну привреду) у трговини са Руском Федерацијом постоје изузетне, у трговини са Европском унијом значајне, а приком извоза у земље споразума СЕФТА задовољавајуће компаративне предности. Највиши индекс код пласмана у Европску унију остварује одсек „Уљано семење и плодови“, док најмањи „Живе животиње“. Одсек са највишим индексом на тржишту СЕФТА јесте такође, „Уљано семење и плодови“, а у трговини са Русијом одсек „Животињске и биљне сирове материје“. Шест одсека у трговини са Европском унијом реализује изузетне компаративне предности у извозу, седам одсека у трговини са земљама СЕФТА споразума и чак 11 у трговини са Руском Федерацијом. Преостале вредности могу се видети у следећој табели.

Табела 3.13 – Модификовани индекс откритених компаративних предности по одсецима сектора пољопривредно-прехрамбених производа и по најважнијим извозним тржиштима Републике Србије за 2016. годину

Одсеци сектора пољопривредно-прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	RCA (модификовани)			
	УКУПНО	Европска унија	СЕФТА	Руска Федерација
0 – Храна и живе животиње	2,94	2,43	1,57	41,80
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	3,96	0,04	17,03	14,57
01 Месо и прераде од меса	1,26	0,11	0,93	57,93
02 Млечни производи и птичја јаја	2,22	0,34	1,19	1081,61
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	0,27	0,35	0,44	0
04 Житарице и производи на бази житарица	10,83	8,77	4,50	14,36
05 Поврће и воће	3,50	3,98	0,34	304,90
06 Шећер, производи од шећера и мед	5,31	5,51	2,43	0,54
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	0,60	0,33	1,37	3,44
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	3,80	2,07	18,10	4,72
09 Разни производи за храну и прерађевине	1,54	0,65	4,52	2,33
1 – Пића и дуван	2,52	0,59	1,45	0,29
11 Пића	2,82	1,22	1,37	49,53
12 Дуван и производи од дувана	2,38	0,31	1,74	0,08
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	2,92	2,90	3,71	154,82
21 Коже и крзно, сирови	1,65	1,33	0,88	3,62
22 Уљано семење и уљани плодови	6,40	9,35	54,70	56,47
29 Животињске и биљне сирове материје	1,27	0,70	2,35	1317,31
Робне групе: 261 - свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	0,60	1,33	0,02	0
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	5,73	5,69	2,65	0,39
41 Животињска уља и масти	0,87	0,51	30,94	34,95
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	6,60	7,08	2,59	0
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	2,40	3,63	13,81	0
Укупан извоз пољопривредно-прехр. производа	2,94	2,15	1,65	9,32

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

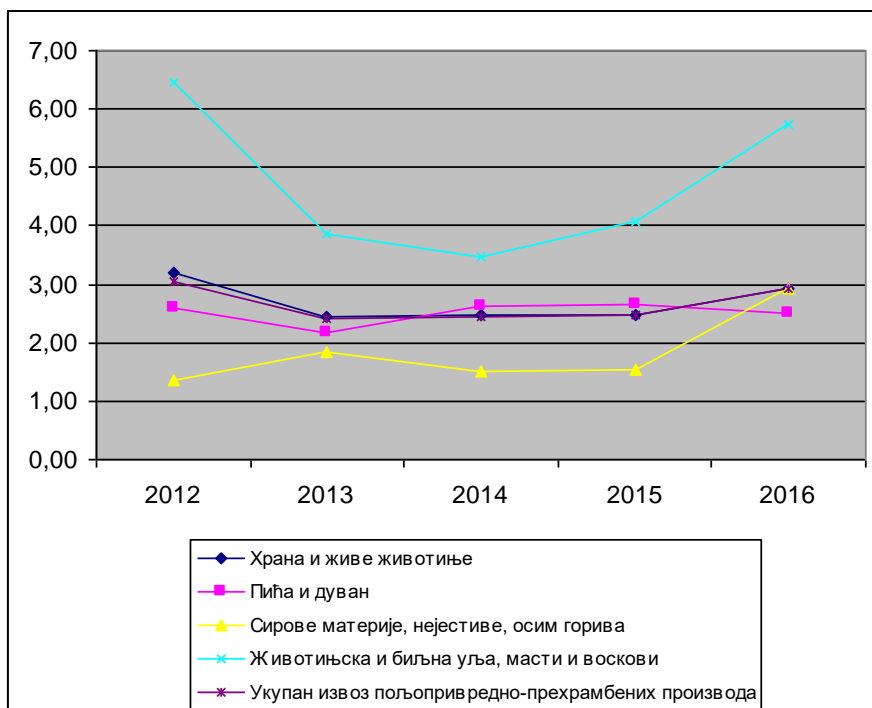
Кретање модификованог индекса откривених компаративних предности за период од 2012. до 2016. године по релевантним тржиштима приказан је на наредним сликама, најпре за све пољопривредно-прехранбене производе у целини, а потом и по секторима пољопривредно-прехранбених производа.

Слика 3.13 – Кретање модификованог RCA индекса од 2012. до 2016. године по најзначајнијим извозним тржиштима пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

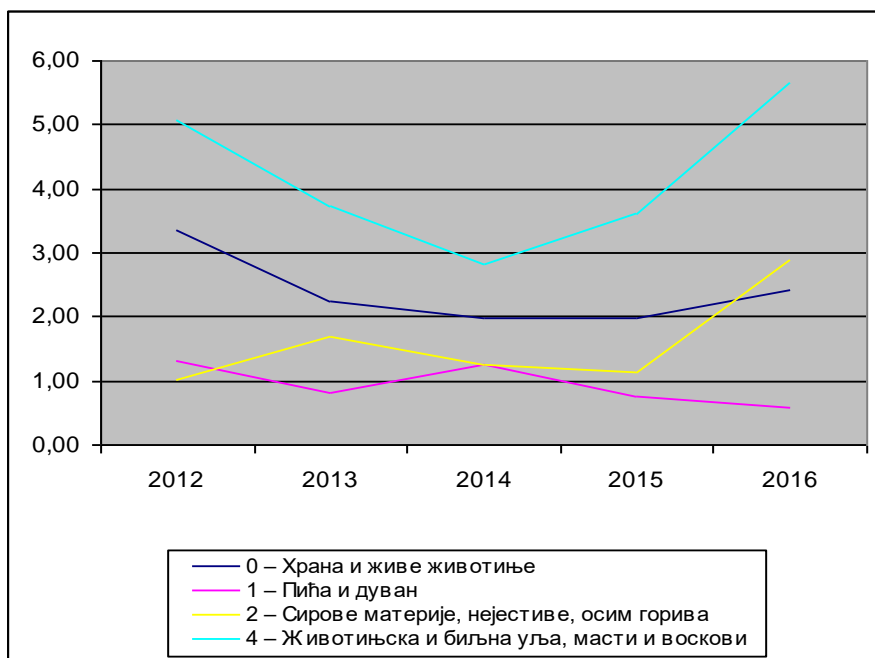
Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Приказ по годинама за секторе илустрован је на следећој слици. Највиши коефицијент присутан је код сектора „Животињска и биљна уља, масти и воскови“. Одмах затим следе и прикази кретања RCA индекса на тржишту Европске уније, $CEFTA$ и Руске Федерације.

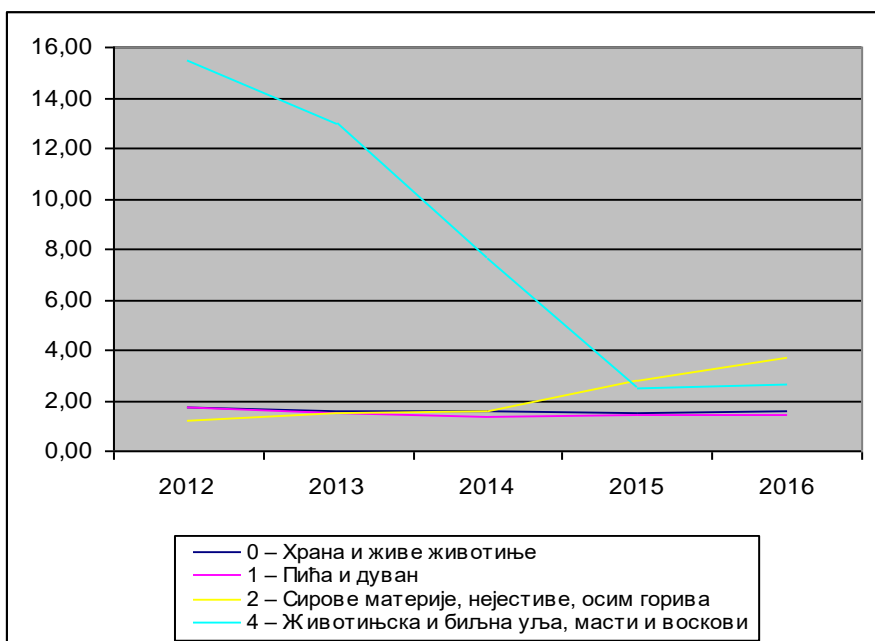
Слика 3.14 – Вредности модификованих индекса отворених компаративних предности за секторе и укупан пољопривредно-прехранбени сектор Републике Србије

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

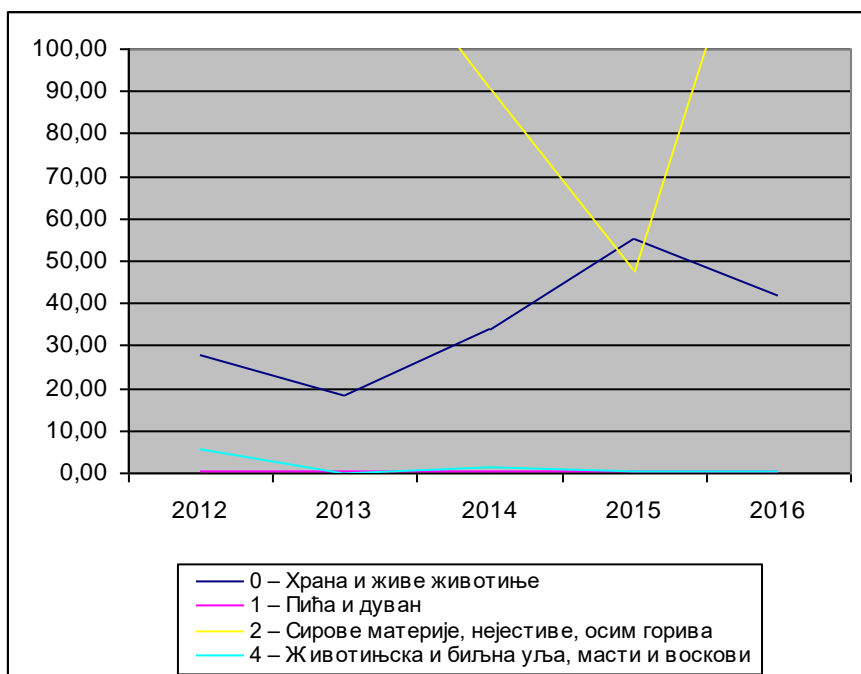
Слика 3.15 – Кретање RCA индекса на тржишту Европске уније

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.16 – Кретање RCA индекса на тржишту земаља СЕФТА

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.17 – Кретање RCA индекса на тржишту Руске Федерације

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

2.4.3. Grubel-Lloyd-ов индекс

Grubel-Lloyd-ов индекс показује интраиндустријску размену појединих производа. Формирали су га 1971. године *Herb Grubel* и *Peter Lloyd*. Користи се за одређивање значаја интраиндустријске размене сектора, одсека или робне групе у укупној трговини између две државе и израчунава се путем следеће формуле (Grubel, Lloyd, 1975; Бировљев, Матковски, Ћетковић, 2015):

$$GLIT_j = \left[1 - \frac{\sum_j |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum_j |X_{ij} + M_{ij}|} \right] * 100$$

при чему је:

X - извоз,

M - увоз,

i - држава и

j - сектор, одсек или робна група.

Grubel-Lloyd-ов индекс показује способност надметања одређене државе са конкуренцијом, као и степен интеграције посматраног сектора, одсека или робне групе са одређеним тржиштем (Бировљев, Матковски, Ћетковић, 2015). Исти аутори истичу да вредност која је ближа јединици (односно 100% у релативним бројевима) указује на виши степен интеграције, као и прилагођавање условима тржишта по нижим трошковима, док проценат који је виши од 15 говори о комплементарности привреда и значајној интраиндустријској размени. Овај индекс рачунат је за спољнотрговинску размену пољопривредно-прехрамбених производа укупно, по секторима, одсецима овог сектора и појединим робним групама, имајући у главне трговинске партнере (Европска унија, земље потписнице СЕФТА споразума, Руска Федерација), као и за све дестинације извоза уопште.

Уколико вредност овог индикатора износи 100%, тада не постоји интериндустријска размена. То би значило да земља и извози и увози исту врсту производа. Уколико је индикатор једнак нули, онда не постоји интраиндустријска, већ само интериндустријска размена. У том случају земља остварује само извоз или увоз одређене врсте производа.

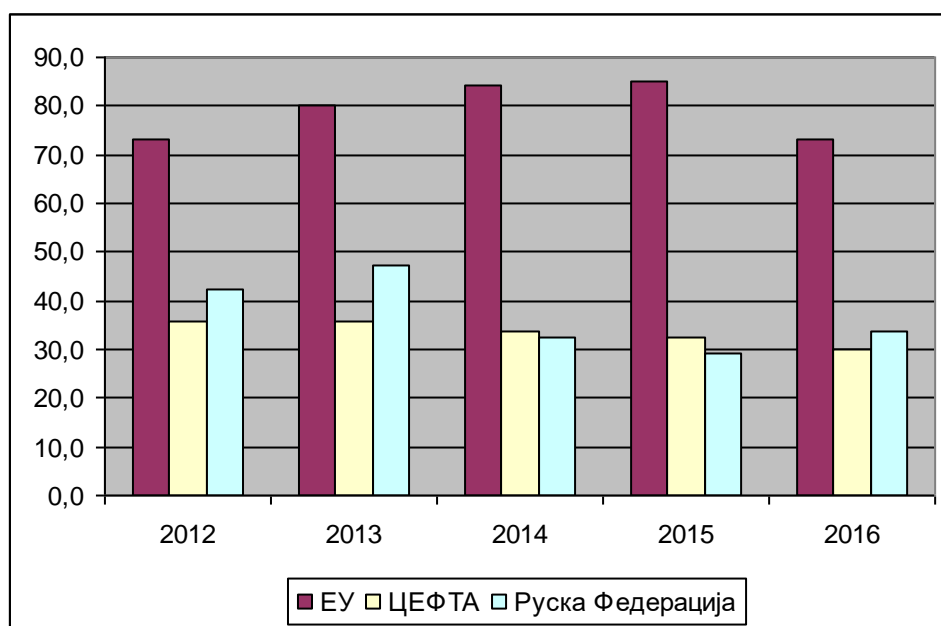
Табела 3.14 – *Grubel-Lloyd*-ов индекс по одсесима сектора и по најважнијим извозним тржиштима Републике Србије (просек за период од 2012. до 2016. године, у процентима)

Одсеци сектора пољопривредно-прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	УКУПНО	Европска унија	СЕФТА	РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА
0 – Храна и живе животиње	69,2	74,2	34,6	12,7
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	67,5	3,0	6,1	35,5
01 Месо и прераде од меса	93,0	13,1	55,4	2,9
02 Млечни производи и птичја јаја	76,2	38,9	38,9	2,5
03 Рибе, љускарџи, мекушци и прерађевине од њих	16,3	14,5	87,3	5,1
04 Житарице и производи на бази житарица	23,4	27,3	13,1	16,4
05 Поврће и воће	61,6	48,7	92,9	1,8
06 Шећер, производи од шећера и мед	42,3	41,1	24,8	52,0
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	56,3	35,5	29,3	33,0
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	72,6	88,3	21,2	64,6
09 Разни производи за храну и прерађевине	92,2	54,3	14,2	92,6
1 – Пића и дуван	72,4	79,5	36,8	30,9
11 Пића	59,1	94,7	34,4	4,5
12 Дуван и производи од дувана	78,9	67,4	50,4	3,4
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива	85,4	77,5	31,1	4,5
21 Коже и крзно, сирови	89,3	91,0	60,4	-
22 Уљано семење и уљани плодови	71,6	69,2	17,2	11,9
29 Животињске и биљне сирове материје	86,1	64,5	23,5	1,2
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	78,9	82,8	22,2	-
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови	47,8	51,4	11,9	41,6
41 Животињска уља и масти	66,9	49,5	21,6	9,8
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	42,2	44,5	11,9	0,0
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	75,2	69,2	3,3	-
Укупан извоз пољопривредно-прехрамбених производа	70,0	79,1	33,5	37,0

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Судећи по добијеним подацима, највиши степен интеграције за период од 2012. до 2016. године, забележен је са тржиштем (земљама) Европске уније, а посматрајући робну структуру највећи ниво специјализације био је код сектора „Сирове материје, нејестиве, осим горива“. Највиша просечна вредност индекса, имајући у виду сва извозна тржишта, била је присутна код одсека „Месо и прераде од меса“ што значи да је истовремено присутан значајан и извоз и увоз производа из ове „категорије“. Остатак информација могу се добити детаљним увидом у претходну приказану табелу.

На слици 3.18 приказан је тренд кретања овог индекса по већ поменутих извозних тржиштима. Најконстантнији индекс јесте у трговини са земљама СЕФТА, али је у просеку и најнижи код ове групације земаља.

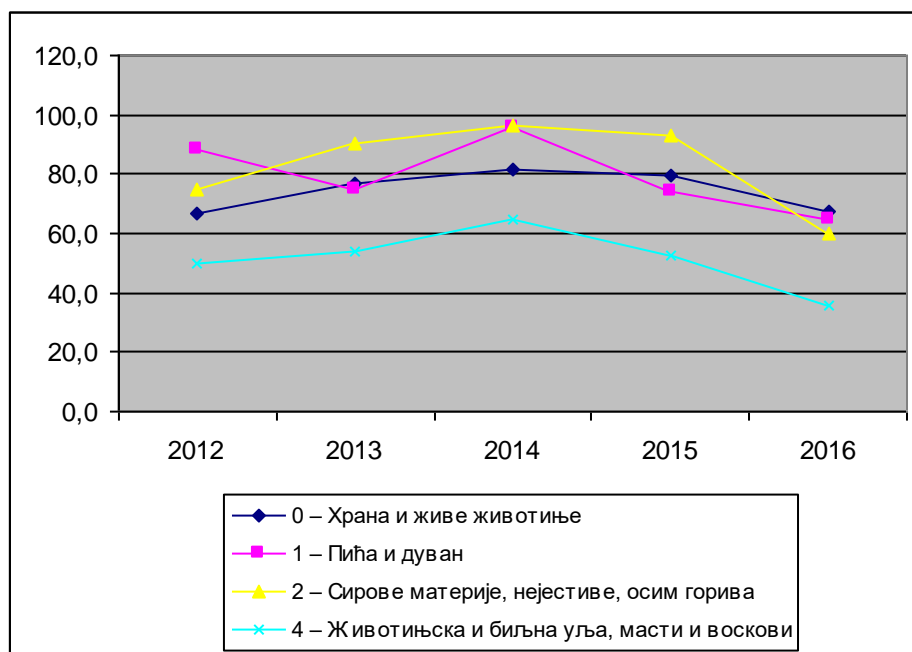

Слика 3.18 – Кретања вредности *Grubel-Lloyd*-овог индекса по главним трговинским партнерима Републике Србије

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

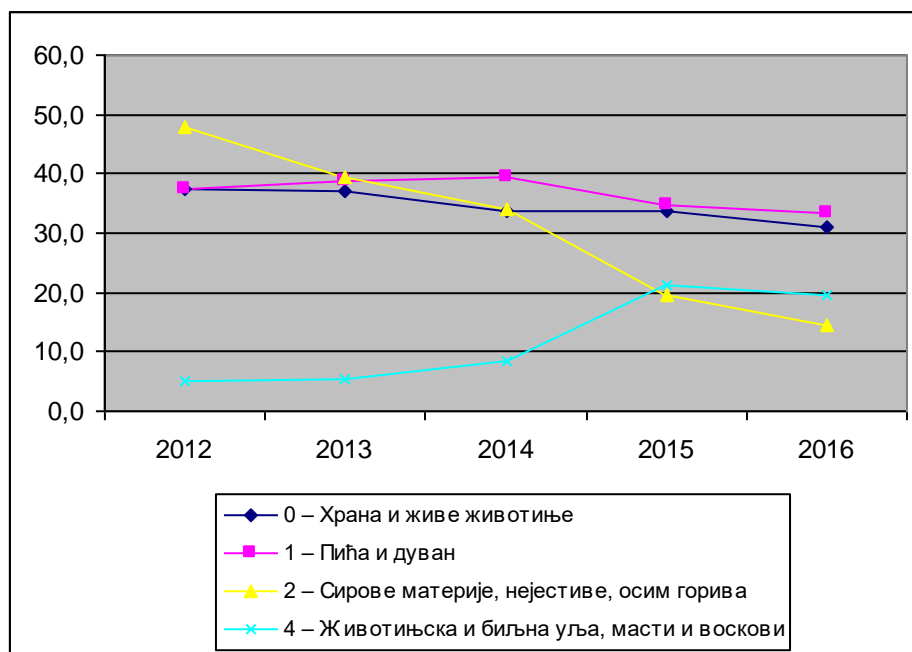
У наставку дат је детаљан приказ кретања *Grubel-Lloyd*-овог индекса по секторима пољопривредно-прехрамбених производа за сва 3 анализирана тржишта. У трговини са Европском унијом највиши индекс је код сектора „Пића и дуван“ и одсека „Пића“, у трговини са земљама СЕФТА споразума код сектора „Сирове материје,

нејестиве, осим горива“ и одсека „Поврће и воће“, док у трговини са Русијом највиши степен интеграције присутан је код сектора „Животињска и биљна уља, масти и воскови“ и одсека „Разни производи за храну и прерађевине“. Како је индекс у свим случајевима већи од 15%, присутан је висок степен интеграције са анализираним тржиштима. При томе, најмањи степен, према последњим доступним подацима, бележи се у трговини са Русијом.

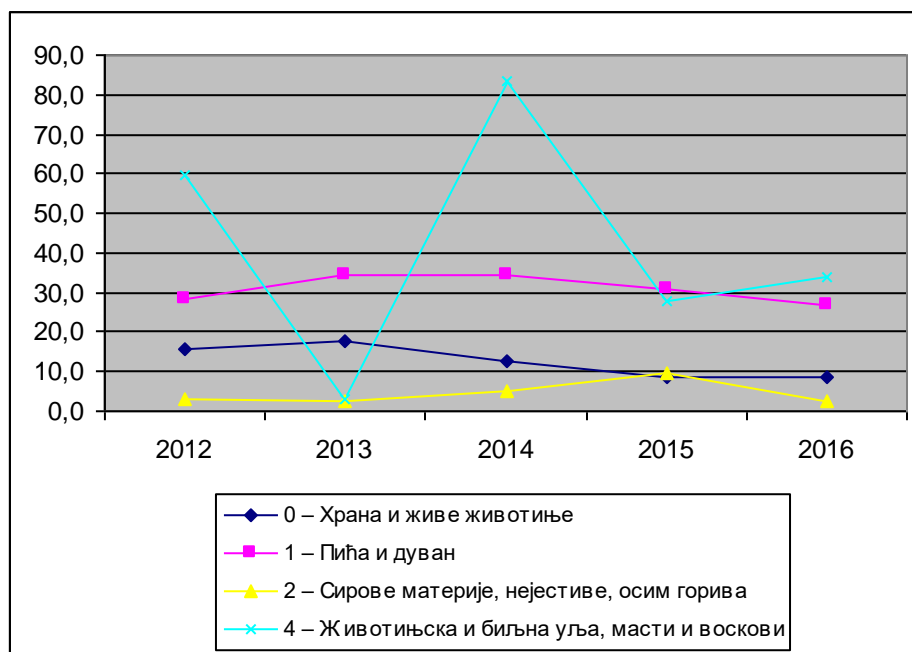
Слика 3.19 - Приказ кретања *Grubel-Lloyd*-овог индекса по секторима пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије у трговини са земљама Европске уније

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.20 - Приказ кретања *Grubel-Lloyd*-овог индекса по секторима пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије у трговини са земљама СЕФТА

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.21 – Приказ кретања *Grubel-Lloyd*-овог индекса по секторима пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије у трговини са Руском Федерацијом

Извор: Рачунање и приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

3. Фактори конкурентности и структурна прилагођавања извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије

Широк дијапазон фактора утиче на ниво конкурентности. Ради се о променљивој категорији, а као најважније детерминанте које свој утицај испољавају на пољопривредно-прехранбени сектор наводе се:

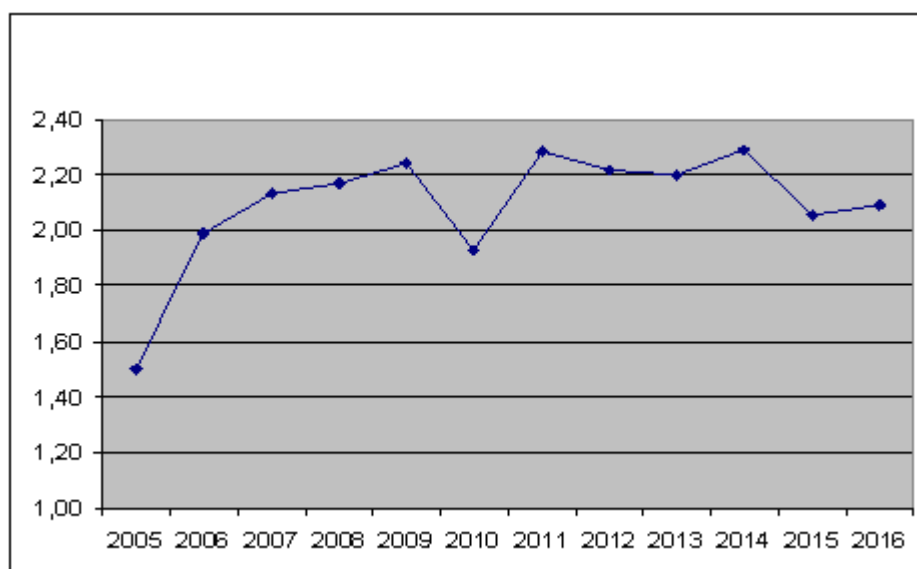
- цене улазних елемената (инпута за производњу),
- климатски фактори,
- извозна тражња,
- асортиман,
- квалитет производа,
- износ државних субвенција,
- девизни курс,

- царинско оптерећење (царинска стопа, врста царине, основица за обрачун и сл.),
- нецаринске баријере (ниво и природа аграрног протекционизма),
- светска економска криза,
- промене у светској тражњи (потрошачке преференције и навике) итд.

Конкурентност представља феномен кога је веома тешко мерити (измерити), нарочито када се говори о неценовној конкурентности. У наставку истраживања примењен је концепт мерења конкурентности који се ослања на јединичне извозне и увозне цене. Сагледавањем јединичних цена извоза и увоза, и у поређењу са вредностима извоза и увоза, добијају се подаци о оствареној ценовној/неценовној конкурентности/неконкурентности. Јединичне цене извоза и увоза рачунају се тако што се вредност извоза односно увоза сектора (одсека, робних група или производа), подели односном количином. Поред тога што овај показатељ свакако говори о ценовној конкурентности, представља и индикатор квалитативне димензије конкурентности. Наиме, уколико нека земља реализује више јединичне вредности извоза од увоза, то значи да она успева да исте производе прода по вишим ценама у односу на конкуренте, што упућује на постојање одређених неценовних димензија конкурентности које је та земља развила и које су важније од цене (Цеферсон институт, 2006, стр. 16).

Република Србија, као и остале земље у транзицији, реализује ниже цене извоза од увоза (у просеку за цео пољопривредно-прехранбени сектор). Конкретно, у следећој табели, просечна годишња јединична цена извоза укупног сектора за период од 2005. до 2016. године износила је 2,26 и била је мања од просечне годишње јединичне цене увоза, која је износила 2,55. То заправо значи да извоз пољопривредно-прехранбених производа чине производи мање додате вредности за разлику од увоза.

На слици 3.22 илустровано је кретање јединичних цена извоза сектора пољопривредно-прехранбених производа за период од 2005. до 2016. године. У периоду до 2009. године приметан је завидан раст цена извоза, у 2010. години следи осетнији пад, да би од 2011. до 2014. године била забележена стагнација. Током 2015. и 2016. године јединична цена извоза се стабилизовала али на нешто нижем нивоу.

Слика 3.22 – Кретање јединичних цена извоза целокупног сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије за период од 2005. до 2016. године

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Пошто је у глобалу за целокупан период истраживања остваривана позитивна вредност нето извоза, јасно је да пољопривредно-прехранбени сектор на светском тржишту конкурише ценама. Посебно је забрињавајуће што близу четвртине извоза сектора чини одсек „Житарице и производи на бази житарица“, чија је јединична цена извоза скоро пет пута мања од јединичне цене увоза, што утиче негативно на структуру извоза. Такође, то значи да се углавном извозе сировине као производи из овог одсека. Знатно боља ситуација је код сектора „Поврће и воће“, јер се поред већег извоза од увоза бележи и већа просечна годишња јединична цена извоза у односу на увоз. То је битна околност, јер и овај одсек заузима слично учешће као и претходни, тачније просечно учешће за анализирани период је 24,78%. У табели 3.15 се могу видети јединичне цене извоза и за све остале одсеке. Очигледно је да је конкурентност домаћих пољопривредних и прехранбених производа базирана на ценовним елементима и физичким ресурсима, као и на производњи и трговини производима са ниском стопом иновативности и ниским учешћем знања и технологије (Бировљев, Петковић, Вукмировић, 2013, стр. 369).

Табела 3.15 – Јединичне цене извоза и увоза пољопривредно-прехранбених одсека Републике Србије (у хиљадама УСД по тони)

Одсеци сектора пољопривредно-прехранбених производа, СМТК, рев. 4	Просечне цене (2005-2016.)	
	Јединична цена извоза	Јединична цена увоза
0 – Храна и живе животиње		
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	2,46	3,94
01 Месо и прераде од меса	3,69	2,68
02 Млечни производи и птичја јаја	1,42	1,73
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	5,39	2,59
04 Житарице и производи на бази житарица	0,27	1,27
05 Поврће и воће	0,97	0,79
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,64	0,82
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	3,55	3,04
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,25	0,63
09 Разни производи за храну и прерађевине	1,77	2,54
1 – Пића и дуван		
11 Пића	0,54	1,07
12 Дуван и производи од дувана	6,26	6,88
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива		
21 Коже и крзно, сирови	2,10	1,29
22 Уљано семење и уљани плодови	0,69	0,86
29 Животињске и биљне сирове материје	2,01	3,49
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	7,73	9,09
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови		
41 Животињска уља и масти	1,13	2,83
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	1,01	1,25
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	1,17	1,62
Укупан извоз пољопривредно-прехранбених производа	2,26	2,55

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Табела 3.16 – Фактори конкурентности одсека пољопривредно-прехрамбених производа Републике Србије

Одсеци сектора пољопривредно-прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	Ценовна/ неценовна (не)конкурентност	% учешћа у укупном извозу сектора (просек 2005-2016.)
0 – Храна и живе животиње		77,58
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	Ценовна конкурентност	1,79
01 Месо и прераде од меса	Конкурентност квалитетом	3,65
02 Млечни производи и птичја јаја	Ценовна конкурентност	3,05
03 Рибе, љускарци, мекушци и прерађевине од њих	Ценовна неконкурентност	0,24
04 Житарице и производи на бази житарица	Ценовна конкурентност	23,61
05 Поврће и воће	Конкурентност квалитетом	24,78
06 Шећер, производи од шећера и мед	Ценовна конкурентност	8,70
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	Ценовна неконкурентност	3,63
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	Ценовна конкурентност	3,66
09 Разни производи за храну и прерађевине	Неценовна неконкурентност	4,46
1 – Пића и дуван		11,57
11 Пића	Ценовна конкурентност	7,81
12 Дуван и производи од дувана	Ценовна конкурентност	3,77
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива		4,99
21 Коже и крзно, сирови	Конкурентност квалитетом	1,33
22 Уљано семење и уљани плодови	Ценовна конкурентност	2,18
29 Животињске и биљне сирове материје	Неценовна неконкурентност	1,35
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	Неценовна неконкурентност	0,13
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови		5,86
41 Животињска уља и масти	Неценовна неконкурентност	0,10
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	Ценовна конкурентност	5,52
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	Ценовна конкурентност	0,24
Укупан извоз пољопривредно-прехрамбених производа	ЦЕНОВНА КОНКУРЕНТНОСТ	100%

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Код анализе јединичних трошкова извоза и увоза у циљу сагледавања извозне конкурентности разматрају се четири случаја на основу којих се одређује да ли су производи конкурентни на иностраном тржишту и да ли остварују ценовну или неценовну конкурентност (видети: Џеферсон институт, 2006):

1 – Прву групу производа чине они који на иностраном тржишту конкуришу квалитетом. Код њих је јединична цена извоза већа од увозне, а вредност извоза већа од вредности увоза. Математички, постоји: $P_{X_j} > P_{M_j}$ и $X_j > M_j$.⁴ Дакле, веће цене прати и већи извоз, тако да је очигледна конкуренција на основу квалитета (истраживање је показало да се у ову групу убрајају производи следећих одсека: „Месо и прераде од меса“, „Воће и поврће“, „Кожа и крзно“ што чини око 30% укупног извоза пољопривредно-прехрамбеног сектора). Требало би напоменути значај одсека „Поврће и воће“, који остварује најмању јединичну цену увоза од ових поменутих и чини у просеку скоро четвртину укупног извоза сектора.

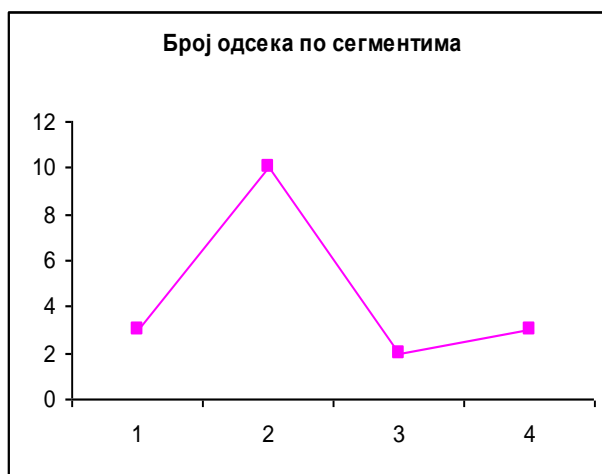
2 – У други сегмент убрајају се производи код којих постоји ценовна конкурентност. Ово јер је њихова јединична цена извоза мања од увозне, док је вредност извоза већа од вредности увоза. Математички, важи: $P_{X_j} < P_{M_j}$ и $X_j > M_j$. У овом случају очигледно је доминирање ценовне конкурентности производа, јер је већи извоз присутан заједно са смањеним ценама и обратно. Истраживање је показало да се у ову групу убрајају производи највећег броја одсека, 10 од укупно 18, и то: „Живе животиње“; „Млечни производи и птичја јаја“; „Житарице и производи на бази житарица“; „Шећер, производи од шећера и мед“; „Сточна храна“; „Пића“; „Дуван и производи од дувана“; „Уљано семење и плодови“; „Чврсте биљне масти и уља“ и „Животињске масти и уља“. Имајући у виду да ови одсеци доминирају у укупној структури извоза сектора, евидентно је да и целокупни сектор остварује ценовну конкурентност на иностраном тржишту, што је, између осталог, рачуница и потврдила.

3 – У трећој групи јесу производи који показују неконкурентност на иностраном тржишту, пре свега услед високих цена. Ради се о производима који остварују већу јединичну цену извоза, док им је вредност извоза мања од вредности увоза. Математички, важи: $P_{X_j} > P_{M_j}$ и $X_j < M_j$. Следећи одсеци показују да нису ценовно конкурентни: „Рибе, љускарци, мекушци и прерађевине од њих“, као и „Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих“.

⁴ X означава извоз, M - увоз, j – одсек, P_{X_j} - јединична цена извоза, а P_{M_j} - јединична цена увоза.

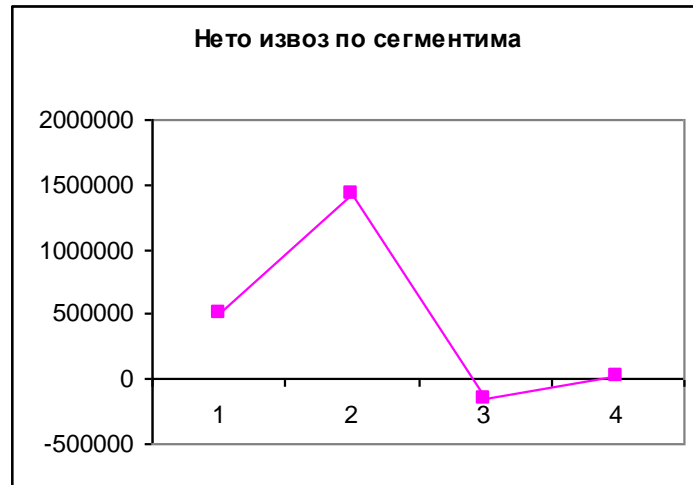
4 – Најзад, четврта група обухвата производе који су такође неконкурентни и поред ниских цена. Заправо, код њих је извозна цена мања од јединичне цене увоза, али је и вредност извоза мања од вредности увоза. То значи да је очигледна неценовна неконкурентност и да су потребне значајне промене у таквом одсеку. Математички, важи: $P_{x_j} < P_{m_j}$ и $X_j < M_j$. Према резултатима истраживања следећи одсеци сврставају се у ову групу: „Разни производи за храну и прерађевине“; „Животињске и биљне сирове материје“; производи у оквиру следећих робних група: свила, памук, јута, биљна текстилна влакна и вуна и животињска длака; као и одсек „Животињска уља и масти“. Оно што је добро јесте да ови производи чине само 6,04% укупног извоза целокупног сектора.

У наставку графички је приказан број одсека у оквиру сваког од ова четири сегмента, док одмах затим наредни има за циљ приказ вредности нето извоза по сегментима. У трећем сегменту одсеци својим извозом бележе негативан нето извоз. Циљ је превести што већи број одсека у први и други сегмент, и још важније, остварити што већи извоз у истим.

Слика 3.23 – Број одсека пољопривредно-прехранбеног сектора по сегментима и по врсти конкурентности које остварују у 2016. години

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Слика 3.24 – Вредност нето извоза одсека пољопривредно-прехранбеног сектора по анализираним сегментима за 2016. годину

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Табела 3.17 даје преглед посматране четири групе производа (одсека), у складу са претходним разматрањем, приказујући број, врсте одсека и учешће њиховог извоза и то за 2006, 2011. и 2016. годину. На бази добијених података уочава се да се остварује све повољнија структура извоза овог сектора. Број „неконкурентних“ одсека сведен је само на пет у 2016. години. При томе, њихово учешће у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора је само 7%. У односу на 2006. годину знатно је већи број одсека који остварују ценовну конкурентност, док су само четири који конкуришу квалитетом на иностраном тржишту. Уз то, чак 53% извоза чине производи из одсека који конкуришу ценама, док је учешће одсека из прве групе веће у односу на 2011, али истовремено и мање у односу на 2006. годину. Позитивно је то што је све мањи број одсека који су неконкурентни (у 2016. години свега два), а истовремено и удео вредности њиховог извоза је све мања.

Табела 3.17 – Приказ одсека сектора пољопривредно-прехрамбених производа
Републике Србије према факторима конкурентности

Године		2006.	2011.	2016.
Одсеци код којих постоји конкурентност квалитетом	Број одсека	4	3	4
	Шифре одсека	01, 05, 06, 21	01, 04, 21	02, 05, 12, 21
	Учешће у извозу сектора	46,85%	30,68%	39,88%
Одсеци код којих постоји ценовна конкурентност	Број одсека	3	9	9
	Шифре одсека	02, 04, 11	00, 02, 05, 06, 08, 11, 22, 42, 43	00, 04, 06, 08, 09, 11, 22, 42, 43
	Учешће у извозу сектора	34,34%	58,80%	53,04%
Одсеци код којих постоји ценовна неконкурентност	Број одсека	4	2	3
	Шифре одсека	03, 07, 22, 43	03, 07	01, 03, 07
	Учешће у извозу сектора	6,16%	3,31%	5,92%
Одсеци код којих постоји неценовна неконкурентност	Број одсека	7	4	2
	Шифре одсека	00, 08, 09, 12, 29, 41, 42	09, 12, 29, 41	29, 41
	Учешће у извозу сектора	12,65%	7,21%	1,16%

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Табела 3.18 – Просечна јединична цена извоза одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије по најзначајнијим извозним тржиштима

(у хиљадама УСД по тони)

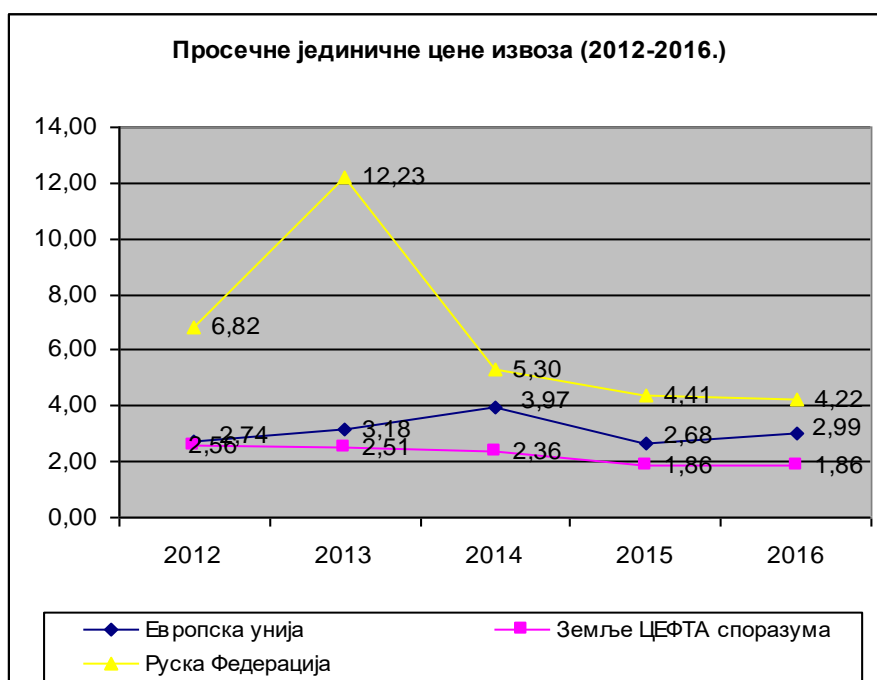
Одсеци сектора пољопривредно-прехрамбених производа, СМТК, рев. 4	Просечне јединичне цене извоза - ЕУ (2012-2016.)	Просечне јединичне цене извоза - СЕФТА (2012-2016.)	Просечне јединичне цене извоза – РУС. (2012-2016.)
0 – Храна и живе животиње			
00 Живе животиње, осим животиња из одсека 03	16,80	2,52	48,65
01 Месо и прераде од меса	4,38	3,59	3,14
02 Млечни производи и птичја јаја	1,84	1,36	3,75
03 Рибе, љускари, мекушци и прерађевине од њих	11,17	4,51	8,10
04 Житарице и производи на бази житарица	0,23	0,33	2,50
05 Поврће и воће	1,43	0,82	0,84
06 Шећер, производи од шећера и мед	0,60	0,56	3,58
07 Кафа, чај, какао, зачини и производи од њих	3,77	3,70	4,70
08 Сточна храна (осим жита у зрну)	0,28	0,31	1,71
09 Разни производи за храну и прерађевине	1,32	2,26	1,67
1 – Пића и дуван			
11 Пића	0,56	0,51	1,05
12 Дуван и производи од дувана	5,15	9,11	1,68
2 – Сирове материје, нејестиве, осим горива			
21 Коже и крзно, сирови	2,32	2,44	2,04
22 Уљано семење и уљани плодови	0,60	0,44	5,35
29 Животињске и биљне сирове материје	1,71	0,81	4,10
Робне групе: 261- свила, 263 - памук, 264 - јута, 265 - биљна текстилна влакна и 268 - вуна и животињска длака	4,7	3,2	-
4 – Животињска и биљна уља, масти и воскови			
41 Животињска уља и масти	0,59	3,26	9,77
42 Чврсте биљне масти и уља, сирове, рафинисане	0,98	1,10	-
43 Животињске и биљне масти и уља, прерађени	0,68	1,53	-
Укупан извоз пољопривредно-прехрамбених пр.	3,11	2,23	6,43

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Претходна табела 3.18 имала је задатак да изврши компарацију јединичних цена извоза по српским најважнијим извозним тржиштима. Поређењем, са географског становишта, долази се до сазнања на ком тржишту се претежно извозе сировине, а где су заступљенији производи виших фаза финализације са којима се доводе у везу и више јединичне цене извоза. У глобалу, највећа просечна јединична цена извоза остварена је при извозу на тржиште Руске Федерације, најмања у земље потписнице СЕФТА споразума, док је нешто виша реализована на тржишту Европске уније. Дакле, иако се највећи проценат извоза усмерава на тржиште Европске уније, цена извоза је ниска и углавном потиче од извоза примарних пољопривредних производа, за разлику од Русије, где се извозе прехранбени производи и производи вишег степена обраде, упркос учешћу од само око 10% у укупном извозу. То би могао бити добар импулс за значајније повећање извоза у Русију (пре свега одсека са убедљиво већом ценом извоза у односу на друга тржишта, као што су: „Живе животиње“, „Житарице“, „Шећер и производи од шећера и мед“, „Сточна храна“, „Животињске масти и уља“), јер би на тај начин нето девизни ефекат од ових производа био још већи, а при том би се обезбедила повољнија укупна структура извоза. Паралелно са тим, потребно је даље повећавати вредност извозних производа, како на тржиште Европске уније (нпр. месо, поврће и воће и дуван), тако и у региону (у земље СЕФТА споразума) (дуван и производи од дувана). Како је циљ био само упоредни приказ структуре и јединичних цена извоза по наведеним тржиштима, анализа је извршена од 2012. године како би се постигла боља слика о скорашњим карактеристикама извоза.

На слици 3.25 дат је приказ кретања јединичних цена извоза по овим тржиштима. Овим приказом установљена је како динамика, тако и компарација јединичних цена извоза. Чињеница да се неколико година уназад примећује пад цена извоза у Руску Федерацију може бити забрињавајућа. Такође, и код земаља СЕФТА региона у просеку значајно опада ова цена, док јединична цена извоза пољопривредно-прехранбених производа у земље Европске уније, након раста у 2013. и 2014. години, стагнира. Мишљење је да се мора повећати вредност свих извозних производа, а посебно оних који се пласирају у Европску унију, јер те јединичне цене профилишу укупну просечну јединичну цену извоза за овај сектор. Земље са већом јединичном вредношћу нуде квалитетније производе, вероватно и услед израженије способности да продају идентичан производ по вишој цени (због маркетинга, рекламе и квалитета), али

и због специјализације у сегментима производње са високим ценама (Џеферсон институт, 2003, стр. 106).

Слика 3.25 – Кретање јединичних цена извоза пољопривредно-прехранбених производа по најзначајнијим извозним тржиштима Републике Србије за период од 2012. до 2016. године

Извор: Рачунање аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2017.

Повећање конкурентности сектора пољопривредно-прехранбених производа јавља се као императив националних аграрних политика. Темељи се углавном на унапређењу извоза и његове структуре, као и кроз повећање вредности производње као неопходног услова за то. Овај сектор мора бити усмерен у правцу стварања, а потом и извоза технолошки интензивнијих производа. На тај начин се може смањити осетљивост, која може настати као последица дејства негативних фактора из екстерног окружења.

Често се уз структурне промене извоза помиње и специјализација производње и извоза. Она је битна, јер непосредно утиче на повећање конкурентности на међународном тржишту и карактеристична је за земље у развоју. Међутим, већа

диверзификација обезбеђује већу резистентност на спољне шокове, тако да се мора пронаћи неки оптимум, тј. комбинација ових трендова. Свака земља има интерес да се специјализује у производњи добара код којих има највећу компаративну предност, односно најмању компаративну штету (или ће извозити производе у којима је најбоља или ће извозити производе у којима је најмање лоша) (Гајдобрански, 2012, стр. 90, Према: Samuelson, Nordhaus, 2005).

На развој конкурентности пољопривреде утичу не само клима и остали природни фактори, већ и техничко-технолошки ниво развоја посматране земље. Он, пак, зависи од укупног нивоа привредног развоја националне економије. Без јачања конкурентности пољопривреде на домаћем тржишту, која се углавном темељи на повећању продуктивности производње, није могуће постићи успех на светском тржишту.

Како обим укупне спољне трговине достиже свој максимум, неопходно је стимулисати извоз на основу промене, тј. побољшања структуре производње и извоза. У земљама са ниским трошковима рада изражена је и ниска продуктивност радне снаге, тако да постоји следствено томе и неконкурентност у погледу квалитета производа (Митровић, Стефановић, 2007).

Извоз примарних производа (сировина) може бити само краткорочни подстицај. Развој и повећање извоза на дуги рок мора се заснивати на производима вишег степена обраде (финални производи). Ово не само због немогућности даљег увећавања вредности извоза по основу такве структуре извоза, него и што извоз пољопривредних сировина може довести до затварања неких предузећа из прерађивачког сектора. Структура извоза и степен обраде пољопривредно-прехрамбених производа знатно заостаје за земљама Европске уније.

У фази неразвијености (почетна фаза развоја) по правилу изостаје стратегија препознатљивог извоза националне економије. Мала земља, услед скромнијих ресурса и уског домаћег тржишта, не може успешно да развија све привредне гране и оствари значајну диверзификацију производње и извоза (Џеферсон институт, 2003). Зато је у будућем периоду неопходно формулисати стратегију извозне промоције, на бази побољшања производно-извозне структуре и развијања производње таквих производа који ће на глобалном тржишту бити препознатљиви и тако омогућити остварење благодети које са собом носи извозна диверзификација. Промену структуре извоза у

правцу производа вишег степена финалне обраде ограничава одсуство конкурентности домаћих произвођача и извозника, а већи извоз пољопривредно-прехранбених производа ограничава и мала домаћа понуда и немогућност осигурања стабилне производње и понуде за иностране купце (Параушић, Цвијановић, 2006, стр. 82).

Специјализација пољопривредне производње и извоза веома зависи од стабилности и конзистентности инструмената и мера аграрне политике земље. То је оно што обезбеђује неопходну сигурност произвођачима. Као кључни фактори који утичу на специјализацију наводе се захтеви тржишта, профитабилност производа, продајне цене, као и цене сировина и производних инпута. Како је производни циклус у области пољопривредне производње дуг, специјализација на дуги рок тражи адекватно и систематично сагледавање свих претходно наведених фактора. Што се тиче прехранбене индустрије, ниво и раст специјализације извоза прехранбених производа (као и осталих сегмената прерађивачке индустрије), утиче на продуктивност и конкурентност, а самим тим и на извозни потенцијал индустријских производа (Мићић, 2013).

Уз то, веома је битна и географска диверзификација извоза. Већ је разматран недостатак по основу доминирања примарних производа у структури извоза пољопривредно-прехранбених производа. Цене примарних производа веома су колебљиве на домаћем, али и на светском тржишту. Такође, оне опадају брже у периодима привредне кризе и кроз смањење вредности извоза изазивају дестабилизацију економских трендова у земљи. Са друге стране, изузетно је неповољна тренутна оријентација на извоз у мањи број земаља када се говори о географској концентрацији (односно, диверзификацији) извоза. Та чињеница значајно повећава зависност од земаља увозница и њиховог економског стања. Извозна структура није добро географски диверзификована. Примера ради, на основу података Републичког завода за статистику Србије за 2015. годину, око 50% нето извоза пољопривредно-прехранбеног сектора у 2015. години потицало је од трговинске размене производа овог сектора са само 3 земље: Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина.

На дуги рок неопходно је да произвођачи прилагоде структуру пољопривредно-прехранбене производње по квалитету, количини, ценама и захтевима потрошача или иностраних купаца у циљу повећања извоза на међународном тржишту и остваривања

економског профита (Игњатијевић, Бабовић, Ђорђевић, 2012, Према: Лазић, Бабовић и сар., 2008).

На крају разматрања у овом делу требало би истаћи да је извоз условљен, пре свега, обимом и структуром пољопривредне производње, капацитетима прехрамбене индустрије, оствареном висином домаће потрошње, нивоом отворености тржишта, односом цена на домаћем и међународном тржишту, степеном подстицаја од стране државних органа, као и царинским и другим нецаринским ограничењима (Влаховић, Томић, Кузман, 2011, стр. 3). У следећем поглављу биће речи о стратегији реструктурирања производње и извоза (у извозно оријентисаном расту пољопривредно-прехрамбене производње) узимајући у обзир ниво и динамику производње и производну структуру као битне факторе извозног раста и доприноса овог сектора укупном извозу.

ПОГЛАВЉЕ 4: СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ЦИЉУ ПОВЕЋАЊА ИЗВОЗА

1. Развој пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије у циљу повећања производње

Поред остварења макроекономске стабилности, економска политика Србије мора бити фокусирана и на раст производње за извоз. Већ је истакнуто и доказано да је пољопривредно-прехрамбени сектор један од битнијих извозних адута. Међутим, без развоја пољопривредно-прехрамбеног сектора и реализације задовољавајућег степена конкурентности производње, није могуће повећати конкурентност на светском тржишту (Томић, Његован, 2013). Развој овог сектора мора првенствено да омогући задовољење потреба домаћег, а потом и иностраног тржишта повећањем извоза.

Интензиван развој сектора пољопривредно-прехрамбених производа, јесте предуслов унапређења извоза и побољшања спољнотрговинске размене. Стога се истиче као један од приоритета привредног развоја земље. Пораст извоза овог сектора може да интензивира развој неких индустријских грана (као што су индустрија пољопривредне механизације, енергената, транспортних средстава и опреме за паковање за овај сектор, фармацеутске индустрије и сл.) и тако повећа и укупан извоз.

Заједно са сектором индустрије сматра се „разменљивим сектором“, јер су многи производи предмет међународне размене тј. намењени извозу (за разлику од услужног сектора). Република Србија је у таквој фази развоја која подразумева фаворизовање развоја реалног сектора и његовог реструктурирања. Стошић и Домазет (2014) у свом раду наводе да се више поклања пажња развоју сектора услуга, што није примерено достигнутом нивоу развоја српске привреде, у коме би знатно већу улогу у стварању бруто домаћег производа требало да има секундарни сектор.

Као један од базичних циљева истиче се раст извоза сектора пољопривредно-прехрамбених производа уз даље повећање учешћа разменљивих добара и то оних са вишом додатом вредношћу. Дугорочна извозна оријентација аграра је основни услов

повећања укупне ефикасности агроиндустријске производње и њеног бржег уклапања у европско (и светско) тржиште (Марковић, 2010). Међутим, она захтева добро развијену производњу. Са друге стране, повећање извоза значајно доприноси развоју пољопривредно-прехрамбеног сектора стварајући новчане приходе који би се могли искористити за модернизацију фармерске производње (Aksoy, Beghin, 2004).

1.1. SWOT анализа пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

Пољопривреда и прехрамбена индустрија су у стратешко-планским и развојним документима означени као један од сектора на чијим компаративним предностима ће се заснивати економска политика земље у наредном периоду и од којих се очекује отпочињање новог инвестиционог и развојног циклуса (Поповић, Грујић, 2014, стр. 1). Како конкурентност овог сектора у великој мери зависи од ефикасности, квалитета и структуре, неопходно је анализирати кључне предности и проблеме, а потом израдити сет акција за развој производње пољопривредно-прехрамбених производа.

SWOT анализа, дата у табели 4.1, даје преглед снага, слабости, шанси и опасности развоја пољопривредно-прехрамбеног сектора Србије. Ова анализа помаже у сагледавању основних фактора (позитивних и лимитирајућих) конкурентности сектора, што представља битан елемент за процену могућности повећања производње и извоза у наредном периоду. На неке од ових фактора се може, док се на друге, пак, не може утицати, јер су егзогеног карактера. Полазећи од ове анализе, носиоци економске политике формулишу стратегију развоја, као и циљеве пољопривредно-прехрамбеног сектора одређене земље. Овде ће се учинити само осврт на SWOT анализу имајући у виду предмет дисертације. Иначе, она захтева знатно шире разматрање уколико се изоловано истражује.

Табела 4.1 – SWOT анализа пољопривредно-прехрамбеног сектора Републике Србије

ШАНГЕ	СЛАБОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> - природно богатство - висок квалитет људских ресурса - биодиверзитет - производни потенцијали - веће учешће пољопривреде у бруто домаћем производу у односу на учешће у аграрном буџету - близина тржишта Европске уније као највећег извозног тржишта - преференцијални аранжман са Русијом - конкурентност појединих производа на страним тржиштима - квалитет производа 	<ul style="list-style-type: none"> - низак степен обраде извозних пољопривредних производа - застарела технологија - ниска продуктивност - низак ниво инвестиција - уситњеност парцела - мали проценат површина које се наводњавају - неискоришћеност производних (прерађивачких) капацитета - монополске ситуације са становишта откупа производа (монопсони) - неорганизованост и низак степен повезаности произвођача (неразвијеност задруга) - низак квалитет локалних саобраћајница
ШАНСЕ	ОПАСНОСТИ
<ul style="list-style-type: none"> - валоризација неискоришћених капацитета - развој органске производње - удруживање фармера - мултифункционална пољопривреда - повећање аграрног буџета услед повољније фискалне ситуације - јачање сарадње између института и универзитета и привреде са друге стране 	<ul style="list-style-type: none"> - неповољни демографски трендови - неопходна прилагођавања на путу ка Европској унији - геополитичка дешавања - напуштање пољопривредног земљишта - повећање просечне старости активног пољопривредног становништва - претња јефтинијих увозних производа

Извор: Допринос аутора.

Србија располаже значајним природним богатствима које би требало валоризовати. Биодиверзитет и повољне предиспозиције за развој органске производње јесу добре претпоставке за даљи развој еколошки прихватљиве и здравствено безбедне производње. Уз то постоје и адекватни материјални и поготово квалитетни људски

ресурси. Са повећањем повезаности института (где раде компетентни истраживачи и научни радници) и привреде, могу се очекивати још бољи резултати у смислу рада на промени структуре сектора и повећања учешћа производа са високом додатом вредношћу у производњи и извозу. Захваљујући доброј позицији пољопривредних производа на тржишту Европске уније и преференцијалним аранжманом са Русијом, може се наслутити потенцијално интензивирање извоза. Пре тога неопходно је пронаћи рецепт за активирање свих производних потенцијала.

Приликом разматрања улоге пољопривредно-прехранбеног сектора посебно је интересантан показатељ који мери однос између издвајања за аграр у укупном буџету и учешћа пољопривреде у укупној бруто додатој вредности. Допринос пољопривреде је виши у односу на учешће у расподели средстава из укупног буџета, који је у просеку нешто преко 4% у протеклој деценији. Просечна бруто додата вредност пољопривреде за исти период била је око 9%. Зато би било од значајног интереса повећати улагања у аграр, како би се остваривали мултипликовани ефекти на укупну производњу. На основу графичког приказа на слици 4.2, од 2009. године приметно је веће издвајање у апсолутном износу из године у годину. Осим преко потребног повећања средстава за аграр, неопходно је и правилно усмеравање тако повећаних средстава.

Слика 4.1 – Процент учешћа аграрног у укупном буџету Републике Србије

Извор: Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период од 2014-2024, 2014.

Слика 4.2 – Средства која се опредељују за сектор пољопривреде у Републици Србији

Извор: Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период од 2014-2024, 2014.

Са друге стране постоје и неке препреке које свакако коче овај развој. На првом месту постоји опасност од даље девитализације и напуштања руралних подручја. Старији земљорадници свакако нису мотивисани да примењују савремена техничко-

технолошка достигнућа (што је веома битно, јер постоји знатна застарелост механизације) уз то што поседују нижу продуктивност. Атомизирани произвођачи често нису способни да се организују и издејствују повољније услове код продаје, тако да једини који профитирају јесу монополисти.

Табела 4.2 - Продуктивност пољопривреде у одабраним земљама у УСД
(додата вредност по раднику)

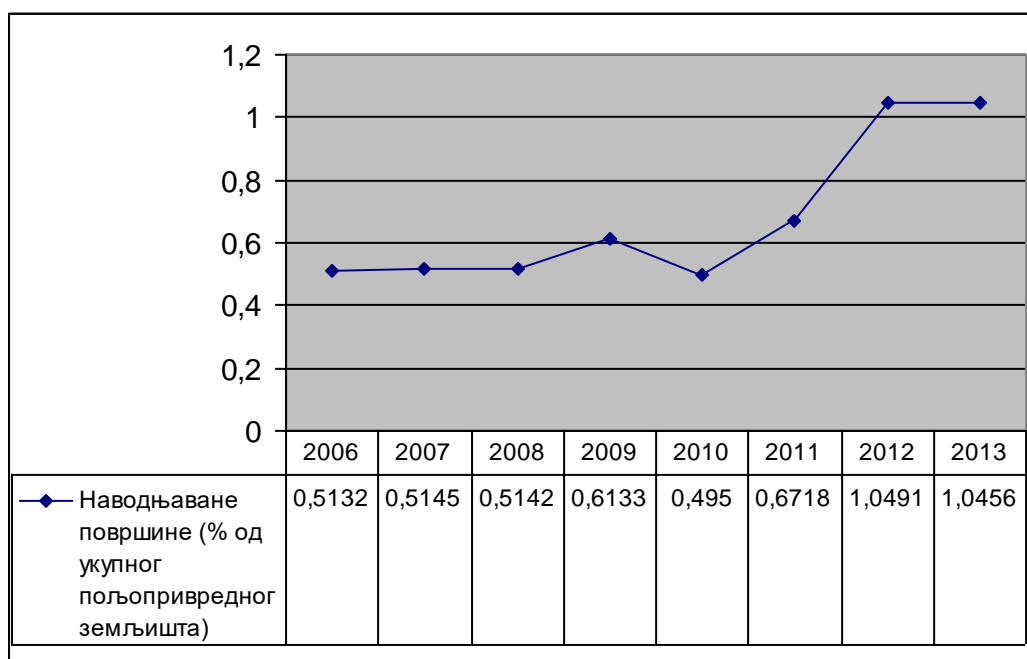
Земља	Продуктивност пољопривреде
Србија	6.790
Бугарска	22.807
Босна и Херцеговина	33.644
Македонија	16.099
Црна Гора	10.793
Румунија	15.570
Хрватска	32.166
Словенија	171.285
Француска	94.952
Холандија	76.674
Белгија	64.999

Извор: World Bank, 2017.

Према последњим подацима Светске банке за 2014. годину, Србија остварује продуктивност, која се израчунава као додата вредност пољопривреде по раднику, од 6.790 \$, што је најнижи ниво продуктивности у региону. Лидер у Европи је Словенија која остварује чак 171.285 \$. Данска (57.030 \$), Француска (94.952 \$), Холандија (76.674 %) и Белгија (64.999 \$) имају такође високу продуктивност. Ради се о земљама које бележе значајно учешће пољопривреде у укупном извозу. Да би се ниво продуктивности повећао, потребна је аграрна политика која ће иницирати структурне реформе и специјализацију у производњи, као и развој активности које стварају већу додату вредност. Ове активности јесу управо оне у којима је вукући фактор развоја

повећање продуктивности рада. Модернизација пољопривреде и бржи раст сточарске у односу на ратарску производњу, могу бити кључне детерминанте раста продуктивности у наредном периоду.

Уситњеност поседа онемогућава постизање ефеката економије обима тако да је производња на таквим парцелама нерентабилна. Посебна претња представљају обавезе које се намећу на путу чланства Србије у Светску трговинску организацију. У том случају може доћи до поплаве јефтинијих (генетски модификованих) производа, који би задовољавали тражњу становника са ниском куповном моћи. Утицај тих производа на људско здравље још увек у потпуности није испитан, а тренутно постоје велика размимоилажења научне заједнице по том питању. У принципу јасно је да се ради о производњи производа који ће бити високо продуктивни.

Слика 4.3 – Наводњаване површине у Републици Србији

Извор: World Bank, 2017.

Низак проценат наводњавања обрадивих површина још више повећава зависност од природних фактора. Према званичним подацима Светске банке, последњи податак о проценту наводњаваних површина од укупног пољопривредног земљишта говори да је он око 1%. Ради се о проценту који је међу најмањима у Европи.

Велики број пољопривредних газдинстава производи само за сопствене потребе, посебно у брдско-планинским подручјима. Обрадиве површине нису у потпуности искоришћене, док уситњеност парцела онемогућава остваривање ефеката економије обима, као и повећање продуктивности и економичности пољопривредне производње. Све то утиче на недовољно снабдевање индустрије инпутима из пољопривреде и непотпуно коришћење прерађивачких капацитета, што доводи у питање и развој прехранбене индустрије (Радукић, Марковић, Радовић, 2015). Непостојање дугорочне извозне политике, тежак положај примарних пољопривредних произвођача, недостатак обртних средстава, низак ниво подстицаја извоза, велики број ситних извозника, непознавање прописа и велика осцилација у квалитету производа, јесу основне препреке у развоју аграра као једног од најзначајнијих генератора привредног раста Србије (Стошић, Домазет, 2014, стр. 503).

Када се говори о развоју овог сектора, требало би размотрити и специфичан однос који постоји са трговинским сектором. Сектор трговине доприноси економској девастацији и фармерског и постфармерског сектора пољопривреде Републике Србије по два основа, и то (Томић, Шеварлић, 2010, стр. 40):

- релативно високим маржама на пољопривредно-прехранбене производе и
- непримерено дугим уговорним роковима и непоштовањем истих за исплату преузетих роба.

То заправо значи да су на тржишту Републике Србије у области трговине евидентне олигопсонске тржишне ситуације, које су неповољне примарно са становишта примарних произвођача, а потом и крајњих потрошача (олигополи). Ово тржишно стање (структура), присутно је углавном у мање развијеним земљама са недовољно развијеним тржиштем. Ниска конкуренција са становишта откупа производа и са друге стране, велики број малих, неорганизованих произвођача, резултирају знатно слабијом преговарачком моћи тих произвођача и наметањем услова њима (нпр. давање већих рабата). Наиме, предузећа у области трговине на велико (који иначе поседују високу тржишну моћ) откупљују робу од великог броја произвођача. Код таквих односа купци (трговинска предузећа на велико) могу значајно утицати на висину цена или на обим куповине путем међусобних договора (Радукић, Марковић, 2015, стр. 196). Додатни проблем који се јавља када понуду чине претежно ситни

пољопривредни произвођачи, јесте немогућност испуњавања одговарајућих стандарда квалитета, као и обима и континуитета испоруке.

Неорганизованост у српској пољопривреди огледа се кроз следеће чињенице:

- недовољна организованост пољопривредних произвођача кроз удружења, задруге, кластере;

- слаба развијеност кооперација и уговорне производње;

- нерегулисани услови откупа и откупне цене (углавном на штету примарних произвођача);

- откупљивачи (углавном) не поседују НАССР сертификат, њихова тражња је нестабилна (осцилаторна) и прилагођена сопственим потребама, а на штету примарних произвођача;

- систем плаћања је нерегулисан (дуг, неизвестан и на штету примарних произвођача); високо учешће прекупаца (посебно у откупу стоке);

- препуштеност робних произвођача суровим „ћудима“ тржишта и неизвесној судбини пословања (Пејановић, Цвијановић, Његован, Тица, Живковић, 2009, стр. 221).

Прерађивачи и трговци често диктирају услове произвођачима, а на тржишту финалне потрошње могу да злоупотребе свој положај услед ниског степена конкуренције (Радукић, Марковић, 2015, стр. 202). Тако они нижом откупном ценом девастирају пољопривреднике, док својом политиком цена угрожавају финалне потрошаче. Све то говори да је свако ограничење маржи (које је било у претходним навратима) делотворно једино на кратак рок, и то преко одрицања одређеног дела профита од стране трговаца. Зато се као будући (дугорочни) правци деловања издвајају повећање конкуренције, заговарање процеса удруживања произвођача и њихово повезивање у циљу постизања равноправности у преговарању и избегавања формирања врло високих маржи пре свега у области трговине на велико.

Атомизираност понуде, тј. постојање великог броја малих пољопривредних произвођача који пласирају производе који су „нестабилни“, имајући у виду и квалитет и квантитет, неповољно утиче на њихову преговарачку моћ (позицију) у односу на откупљиваче и прерађиваче. Такође, појавом модерних трговинских ланаца добављачи су све више изложени њиховим сложеним захтевима у погледу услова испоруке, као што су цена, количине, квалитет или одређивање рокова (Стратегија пољопривреде и

руралног развоја Републике Србије за период од 2014-2024, 2014, стр. 28). То је све последица њихове мале снаге и немогућности лобирања.

Обједињавање понуде и формирање јаких и функционалних удружења и задруга, које би партиципирале у власништву складишних и дорадних капацитета, предуслов је јачања преговарачке позиције малих произвођача у откупу и присуству извозним каналима и домаћим малопродајним ланцима (Поповић, Грујић, 2014, стр. 8). На тај начин би се спречиле негативне последице атомизованости понуде, односно монополизованости тражње са становишта откупа примарних производа.

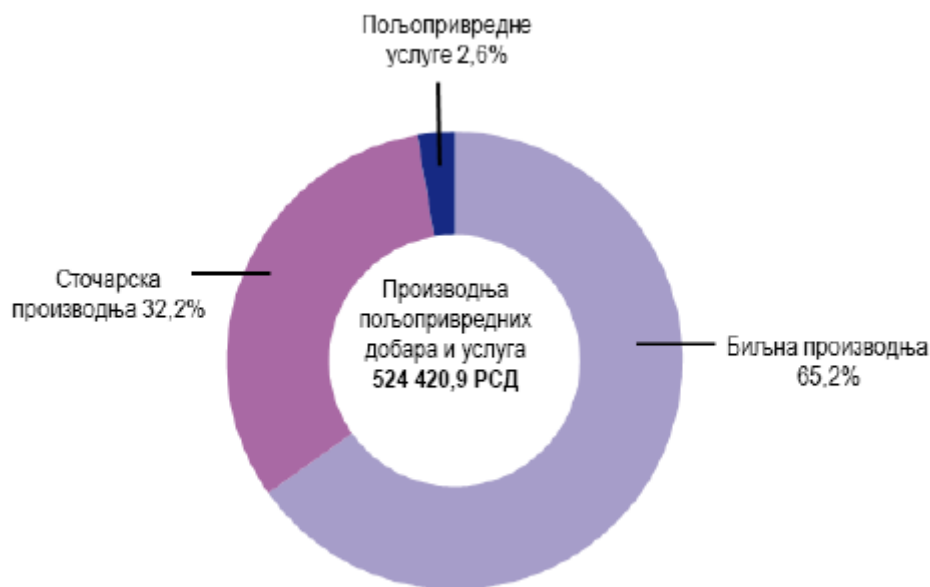
Из свега наведеног, трговински сектор може економски угрозити опстанак, развој и конкурентност произвођача пољопривредно-прехрамбеног сектора. Са друге стране, и индустријски сектор остварује одређени негативан утицај и то повећавањем цена инпута који налазе примену у аграрној производњи, као и ниским откупним ценама примарних пољопривредних производа (тзв. диспаритет цена индустријских инпута и пољопривредних производа).

Што се тиче сектора услуга и његовог негативног утицаја, посебно се издваја банкарски сектор, који свој утицај остварује ценом (каматном стопом) позајмљених извора финансирања. Висок ризик привређивања, спор обрт капитала и дуги производни циклус у овој делатности јесу фактори који се имају у виду приликом формирања цене банкарских ресурса. Сопствена средства у пољопривреди су оскудна, па тако банке морају прилагодити камату, услове финансирања, као и рок отплате пољопривредницима. Да би то учиниле, што ће свакако ићи у корист расту и развоју реалног сектора, морају бити подстакнуте да поред високопрофитног кредитирања потрошње значајније подрже и овај, по свему судећи, специфичан пољопривредно-прехрамбени сектор.

1.2. Анализа производне структуре пољопривредно-прехрамбене производње Републике Србије

У анализи структуре пољопривредне производње сагледаће се структура биљне и сточарске производње, као и основне тенденције у развоју производње органских и прехрамбених производа.

Приказана је, најпре, слика 4.4 показује структуру производње пољопривредних добара и услуга према последњим доступним подацима (2015. година). Биљна производња чини 65,2%, сточарска 32,2%, а преосталих 2,6% одлази на пољопривредне услуге. У периоду од 2007. до 2015. године, просечно учешће биљне производње било је 66,5%, сточарске 31%, а пољопривредних услуга 2,5% (Републички завод за статистику, 2016).

Слика 4.4 – Структура аутпута пољопривреде Републике Србије у 2015. години (у милионима РСД)

Извор: Републички завод за статистику, 2016.

Табела 4.3 говори о структури вредности производње само пољопривредних добара за одабране године. Према подацима Републичког завода за статистику, биљна производња више него двоструко надмашује сточарску, посебно у 2011. години. Последње анализирани године приметно је поновно повећање вредности сточарске, у односу на биљну производњу, тако да сада на сточарску производњу отпада 33,10%, а на биљну производњу 66,90%. У земљама Европске уније, као најразвијеније интеграције земаља, ситуација је потпуно обратна. Око 70% вредности пољопривредних добара потиче из сточарске производње, која је по својој природи интензивнија грана пољопривреде и по правилу, остварује веће учешће са повећањем

нивоа развијености земље. У односу на регион, једино Македонија има више учешће биљне производње у укупној пољопривредној производњи од Србије (Гајић, Зекић, 2013, стр. 77; Према: FAO, 2013).

Табела 4.3 – Производња пољопривредних добара, текуће цене, Република Србија
(у мил. РСД)

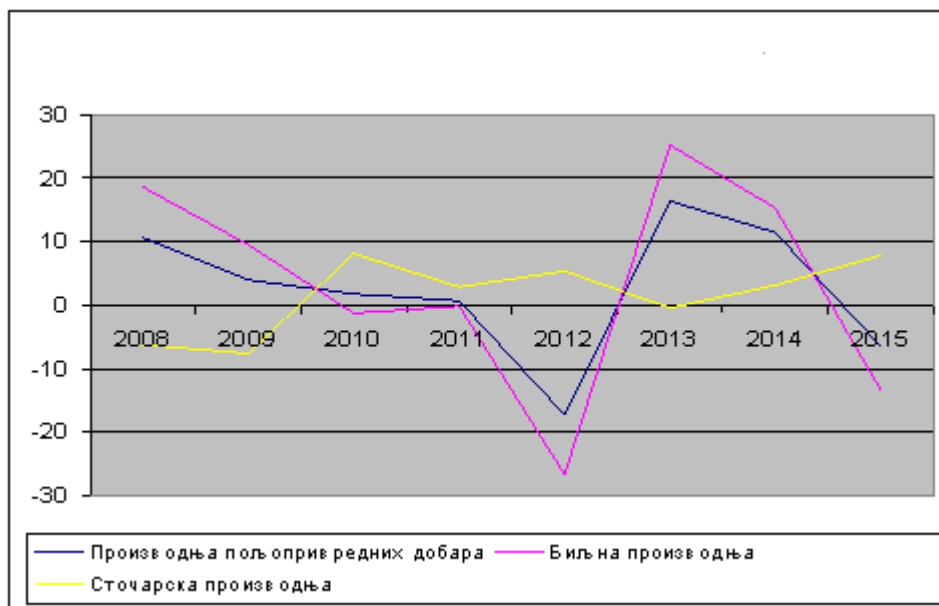
Производња пољопривредних добара	2007.		2011.		2015.	
	Вредност	Учешће	Вредност	Учешће	Вредност	Учешће
Биљна производња	217.274	67,74%	359.103	70,53%	341.733	66,90%
Сточарска производња	103.482	32,26%	150.022	29,47%	169.046	33,10%
УКУПНО	320.756	100%	509.125	100%	510.779	100%

Извор: Републички завод за статистику, 2016.

Производна структура пољопривреде Србије се у малој мери иновира и то у дужем временском периоду имајући у виду да се сетвена структура, расни састав и сортимент споро мењају (Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020, 2010), што заједно са смањеном употребом репроматеријала утиче на низак обим и ниску вредност производње (Веселиновић, 2014, стр. 70). Криза у сточарству присутна је чак и у Војводини, у којој број стоке перманентно опада из године у годину. Ово је веома лош податак, имајући у виду да је развијеност сточарске производње управо главни индикатор развијености пољопривредне производње. Аграрно развијене земље јесу оне земље које у структури укупне пољопривредне производње имају већински удео сточарске производње, која важи за капитално интензивнију грану пољопривреде. Ова грана, дакле, захтева значајнија капитална улагања у односу на биљну производњу (нпр. изградња објеката у сточарству).

Када се говори о кретању пољопривредне производње приметна су већа колебања вредности биљне производње углавном услед неповољних климатских прилика. Сточарска производња у том смислу показује знатно мање осцилације, тако да физички обим пољопривредне производње превасходно варира услед промена

аутпута биљне производње, која чини 2/3 укупне пољопривредне производње Републике Србије. То је још један разлог зашто је потребно побољшавати структуру у корист сточарске производње. Стопе промене производње укупних пољопривредних добара, биљне и сточарске производње, односно графичка експликација наведених чињеница, дата је на слици 4.5. Значајнији падови укупне производње били су 2012. и 2015. године и то за 17,2% и 6,5% респективно.

Слика 4.5 – Стопе промене вредности биљне, сточарске и производње пољопривредних добара у Републици Србији

Извор: Приказ аутора на основу података Републичког завода за статистику, 2016.

Лоше спроведена приватизација се најчешће помиње као фактор који је девастирао пољопривреду Србије у смислу тако постигнуте лоше структуре производње, застарелости механизације, као и већег броја мањих пољопривредних газдинстава. Свакако да повећање примарне производње и задовољење домаћих потреба, а посебно повећање извоза пољопривредних производа, захтева модернизацију и обнављање производње, механизације и инпута за пољопривреду (Мићић, 2016, стр. 196). Зато је потребно да се активно ради на привлачењу и стварању повољније климе за инвеститоре.

1.2.1. Биљна производња

Као што је већ истакнуто, у Србији доминантно место у структури пољопривредених добара (према вредности остварене производње) заузима биљна производња са учешћем од 66,90% (2015. година), док у самој структури биљне производње највеће учешће остварују жита са преко 40%. У односу на просек за период од 2007. до 2015. године, 2015. године забележено је веће учешће аутопута из воћарства за 3,5% и незнатно индустријског биља, док је производња жита мања за 3,40% у односу на исти просек. То је релативно добра тенденција (уколико се занемари пад производње вина, што је резултат промене климатских услова и смањења површина под виноградима). Имајући у виду постојећу структуру производње, требало би имати у виду и потенцијалну опасност од губитака тржишта неких производа (и смањења вредности извоза), што може компензовати позитивне трендове услед побољшања извозне структуре.

Детаљна структура биљне производње дата је у табели 4.4. Подаци показују да доминантно учешће током целокупног периода остварује категорија жита, са нешто преко 40%, што српску пољопривреду сврстава у сам европски врх. Такође, види се да је структура производње (тј. учешћа) врло стабилна, осим пада вредности код производње вина.

Табела 4.4 - Структура вредности биљне производње за одабране године, текуће цене,
Република Србија, милиони РСД

Опис	2007.		2011.		2015.	
	Вредност	Учешће	Вредност	Учешће	Вредност	Учешће
Жита (укљ. и семе)	90.749	41,77%	175.221	48,79%	139.565	40,84%
Индустријско биље	26.549	12,22%	46.655	12,99%	48.501	14,19%
Крмно биље	12.761	5,87%	17.184	4,79%	17.553	5,14%
Поврће и производи хортикултуре	22.585	10,39%	27.246	7,59%	36.977	10,82%
Кромпир (укљ. и семе)	8.318	3,83%	17.870	4,98%	12.631	3,70%
Воће	33.929	15,62%	50.860	14,16%	63.115	18,47%
Вино	21.796	10,03	23.713	6,60%	22.795	6,67%
Маслиново уље	-	0%	-	0%	-	0%
Остали биљни производи	587	0,27%	354	0,10%	595	0,17%
УКУПНО	217.274	100%	359.103	100%	341.733	100%

Извор: Републички завод за статистику, 2016.

Биљна производња је део пољопривреде који носи са собом повећани ризик по основу испољавања негативних климатских фактора. Највећи део ове производње у Републици Србији обавља се на отвореном простору (веома мали део је обухваћен стакленицима и пластеницима), те је стога претежно екстензивног карактера. Дејство града, суше, поплава, утиче на нестабилност ове производње, од чега индиректно зависи и вредност сточарске производње. Низак ниво и непотпуна примена агротехничких мера у биљној производњи, мали проценат наводњаваних површина, недовољан генетички потенцијал и неизбалансирана исхрана стоке, имају знатне последице на осцилације у биљној и сточарској производњи (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024., 2014, стр. 21). Таква колебања честа су појава у самим гранама биљне пољопривредне производње. Ово јер

свака година фаворизује одређену сорту. У складу са тим, како би се извршила диверзификација ризика, мора да у самој сетвеној структури постоји више сорти биљака.

Раст цена жита на светском тржишту определио је произвођаче за преоријентацију на производњу кукуруза, чије су се засејане површине последњих година повећале за око 10%, док су површине под пшеницом половином прошле деценије по први пут опале на испод 500 хиљада хектара (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024., 2014, стр. 22). Без обзира на то што се производња житарица не убраја у области производње која може да донесе већу додатну вредност, Србија би свакако требало даље да повећава и апсолутну вредност производње жита (кукуруз, пшеница, јечам).

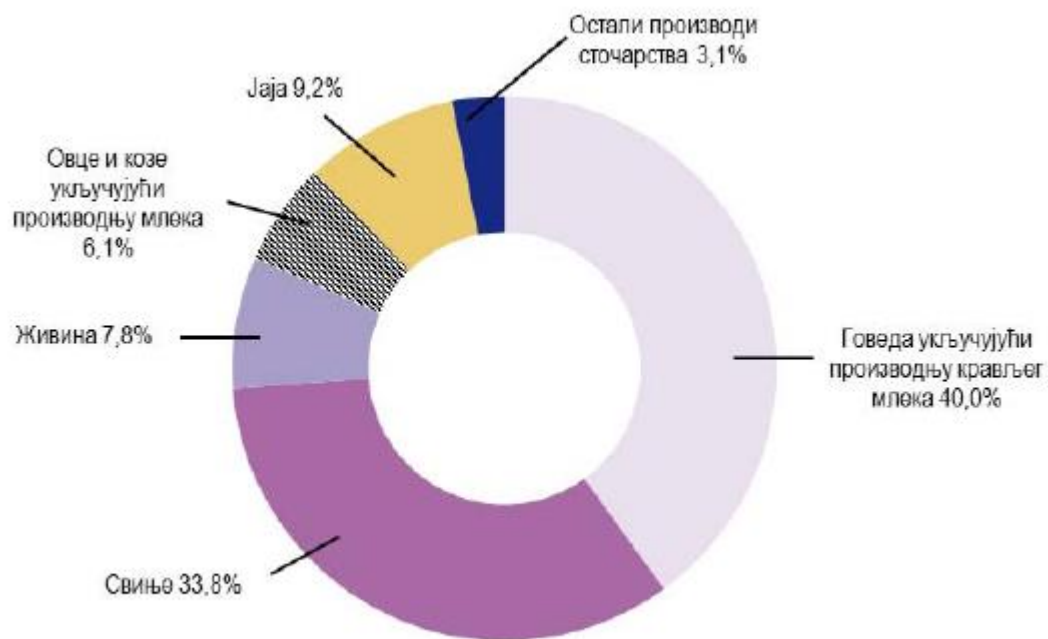
1.2.2. Сточарска производња

Развој сточарске производње је од изузетног значаја јер она може допринети у већој мери оживљавању укупне производње. Истовремено, она вуче развој и биљне производње, као грану пољопривреде која им обезбеђује неопходне инпуте. Зато се каже да без развоја сточарства нема ни развоја укупне аграрне и прехранбене производње.

Физички обим сточарске производње падао је 2008, 2009. и 2013. године за 6,3%, 7,5% и 0,3%, респективно, а 2010, 2011, 2012, 2014. и 2015. забележене су стопе раста од 8,1%, 2,8%, 5,3%, 3,3% и 8%, респективно (Републички завод за статистику, 2016).

У периоду од 2007. до 2015. године, у структури вредности сточарске производње просечно узгој стоке учествује са 68,7%, а производи сточарства са 31,3% (Републички завод за статистику, 2016). Када се разматра детаљнија структура сточарске производње за одабране године, види се да је вредност производа свињарства, као гране пољопривреде, највећа. Такође, ту постоји и позитиван тренд. Осим тога и производња млека, која представља други најважнији производ сточарства у Републици Србији, остварује високу вредност и учешће, али са тенденцијом

константног пада учешћа у оквиру структуре производње сточарства. Остатак структуре приказан је на слици 4.6 и у табели која следи (табела 4.5).

Слика 4.6 - Структура сточарске производње Републике Србије у 2015. години

Извор: Републички завод за статистику, 2016.

Табела 4.5 – Структура вредности сточарске производње за одабране године, текуће цене, Република Србија, милиони РСД

Опис	2007.		2011.		2015.	
	Вредност	Учешће	Вредност	Учешће	Вредност	Учешће
Говеда	21.439	20,72%	29.059	19,37%	31.703	18,75%
Свиње	32.955	31,85%	48.768	32,51%	57.098	33,78%
Коњи	128	0,12%	61	0,04%	77	0,05%
Овце и козе	6.524	6,30%	9.315	6,21%	8.971	5,31%
Живина	7.954	7,69%	15.572	10,38%	13.163	7,79%
Остала стока	-	0%	-	0%	-	0%
Млеко	25.352	24,50%	34.212	22,80%	37.310	22,07%
Јаја	8.288	8,01%	10.810	7,21%	15.507	9,17%
Остали производи сточарства	842	0,81%	2.226	1,48%	5.216	3,09%
УКУПНО	103.482	100%	150.022	100%	169.046	100%

Извор: Републички завод за статистику, 2016.

Судећи по попису пољопривреде из 2012. године, највећи је број живине – 26.711.220, затим свиња – 3.407.318, оваца – 1.736.440, говеда – 908.102 и на крају коза – 231.837 (Републички завод за статистику, 2012). У циљу побољшања производне структуре, неопходно је фаворизовање узгоја говеда (заједно са производњом крављег млека).

На лоше стање и на кретања у сточарству велики утицај има његов екстензиван карактер, ниска специјализација и комбинација сточарске и биљне производње, пропадање задругарства, приватизација и пропадање пољопривредних комбината, али и кланица и млекара (Мићић, 2016, стр. 199). Екстензивно сточарство не подразумева гајење квалитетних раса стоке и примену савремених зоотехничких мера. Такво стање се у међувремену одразило и на извоз производа ове гране пољопривреде. Наиме, Република Србија остварила је највећу вредност извоза производа сточарства 2008.

године, од скоро 140 милиона УСД, после чега долази до континуираног пада, да би извоз у 2012. години износио свега 40 милиона УСД (Мићић, 2016).

1.2.3. Органска производња

У стратегијама развоја пољопривредног сектора земаља посебно се помиње раст производње органских и прехранбених производа. Ради се о деловима пољопривредно-прехранбеног сектора који у развијеним државама заузимају све значајније место, јер је њихова улога управо да промене, тј. побољшају структуру производње и извоза аграра. Осим тога, у оквиру ових делова тежи се перманентном повећању степена финализације производа. На тај начин, могу се користити за стицање и те како неопходне препознатљивости на светском тржишту.

Органска производња има троструки ефекат због чега би је требало фаворизовати:

- омогућава продукцију здравствено исправне и безбедне висококвалитетне хране,
- пружа економске користи у виду већих девизних прихода по основу извоза, захваљујући вишој тржишној вредности, што је најважнији ефекат имајући у виду предмет истраживања,
- води рачуна о еколошкој одрживости, јер се заснива на употреби обновљивих извора енергије и природних средстава за заштиту.

Држава би требало да препозна интерес развоја органске производње и да је дефинише као један од основних развојних циљева (Бировљев, Ковљенић, 2015, стр. 121). Ово из разлога што се ова врста производње сматра перспективом у области пољопривредне производње. Она је због ниског стандарда становништва често и неприступачна домаћим потрошачима, па је стога далеко више усмерена ка иностраном тржишту.

Органска производња поседује следеће користи за читаво друштво:

- производња здраве и висококвалитетне хране,
- заштита и очување животне средине,
- стабилнији и квалитетнији приноси,

- већи приходи и могућност остварења веће зараде произвођачима,
- подстицање агробиодиверзитета,
- апсорбовање незапослене женске радне снаге у руралним пределима.

Такође, могуће је остварење веће вредности извоза и задовољење иностране тражње, пре свега, високоразвијених земаља у којима је развијена свест о свим предностима коришћења хране која потиче из органске производње и у којима становништво остварује у просеку високе зараде. Како је већ напоменуто, половина извоза пољопривредно-прехранбених производа већ се усмерава на тржиште Европске уније, које спада у тржишта чији становници остварују висок доходак, што значи да и органски производи могу да нађу прођу у овим земљама, где је српски извоз хране већ присутан. Највећи потрошачи органске хране у Европи јесу Немачка, Француска, Италија, Велика Британија, Данска, Швајцарска и Аустрија (Симић, 2016, стр. 39). Осим тога, требало би имати у виду и следећу чињеницу, а то је да се производи све више диференцирају на оне јефтине, доступне широким слојевима становништва, и на скупље који се пласирају богатијима. Ова диференцијација је у складу са чињеницом да постоји озбиљно раслојавање друштва на сиромашне и на оне екстремно богате појединце, којима ће се углавном ови производи и нудити.

Повољност постоји и ако се искористе могућности производње производа заснованих на културном наслеђу и биодиверзитету. Тако се освајају нова тржишта и стварају услови за останак на истим. Србија поседује изванредне предиспозиције за даљи развој ове производње, а као посебна предност истиче се могућност стварања брендова који ће бити препознатљиви на светском тржишту. Ово је нарочито корисно са становишта остваривања већег девизног прилива, имајући у виду да је цена ових производа и по неколико пута виша од хране из тзв. конвенционалне производње.

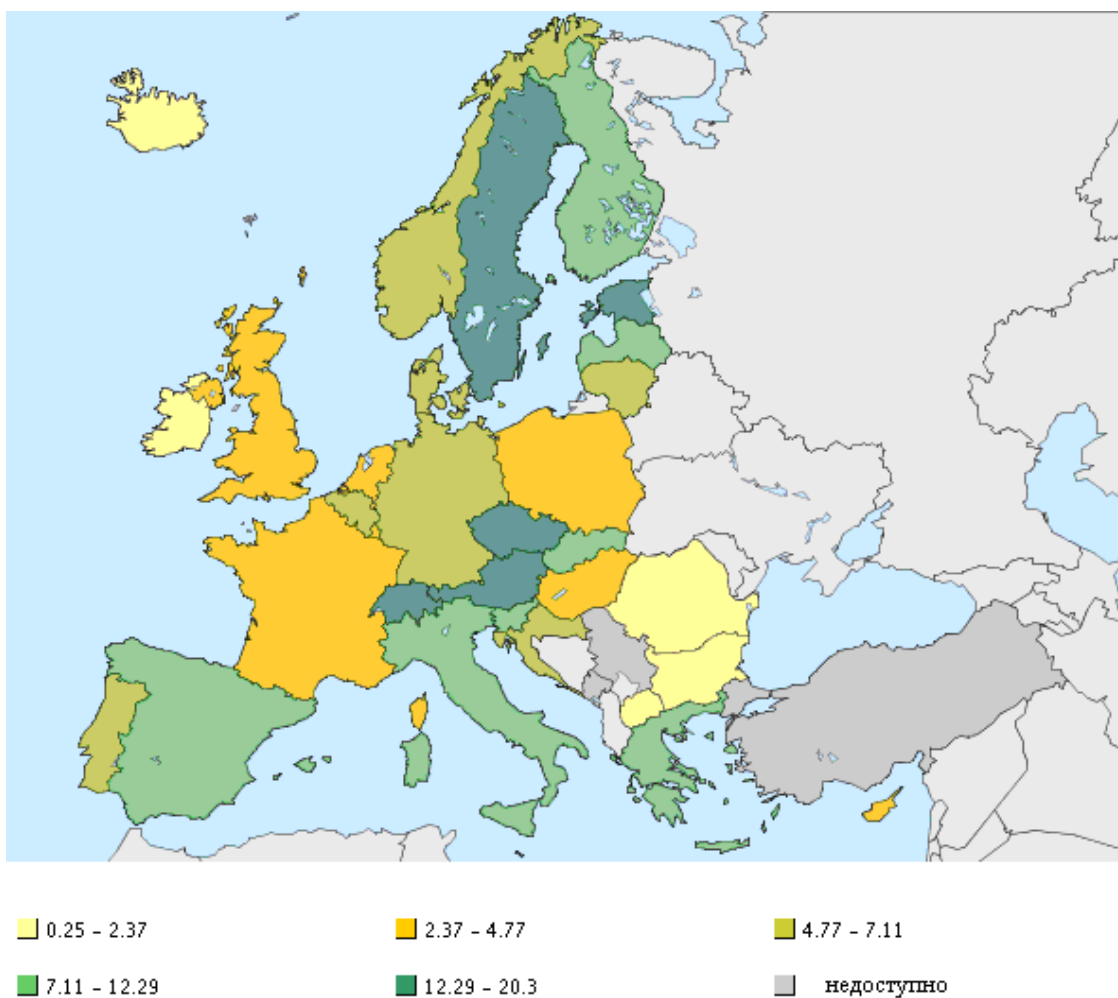
У табели 4.6 приказале се укупне површине под органском производњом у Републици Србији. Позитивно је то што постоји несумњиви позитиван тренд увећавања ових површина, посебно од 2013. године.

Табела 4.6 - Укупне површине под органском производњом у Републици Србији

Година	Укупне површине под органском производњом (у хектарима)
2010	5.855
2011	6.335
2012	6.340
2013	8.228
2014	9.548
2015	15.298

Извор: Симић, 2016.

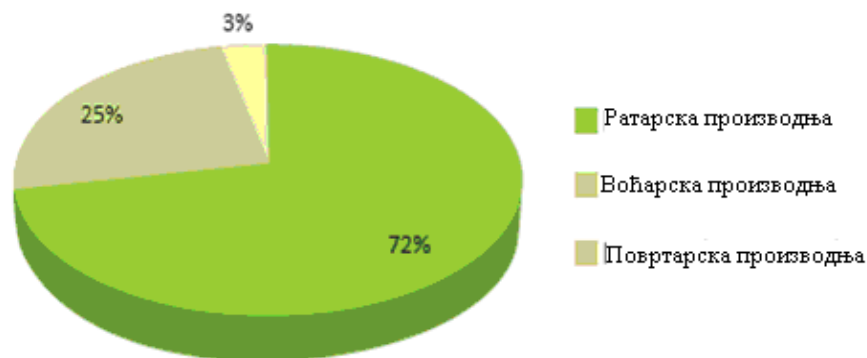
Међутим, подаци говоре да је учешће површина под органском производњом у укупном коришћеном пољопривредном земљишту свега 0,44%. Према неким проценама, земља мора имати преко 3% ових површина како би се квалификовала као земља са развијеном органском пољопривредном производњом. На слици 4.7 дат је приказ површина под органском производњом у Европи (у процентима) за 2015. годину. На врху листе (од оних земаља чији су подаци доступни у базама Евростата) су Аустрија, Швајцарска, Чешка и Шведска, а на зачељу Бугарска, Румунија и Македонија. Тржиште органске производње је у порасту и у свету где је све већи број специјализованих продавница које нуде ове производе.

Слика 4.7 – Површине под органском производњом у земљама Европе, 2015 (у %)

Извор: Eurostat, 2017а.

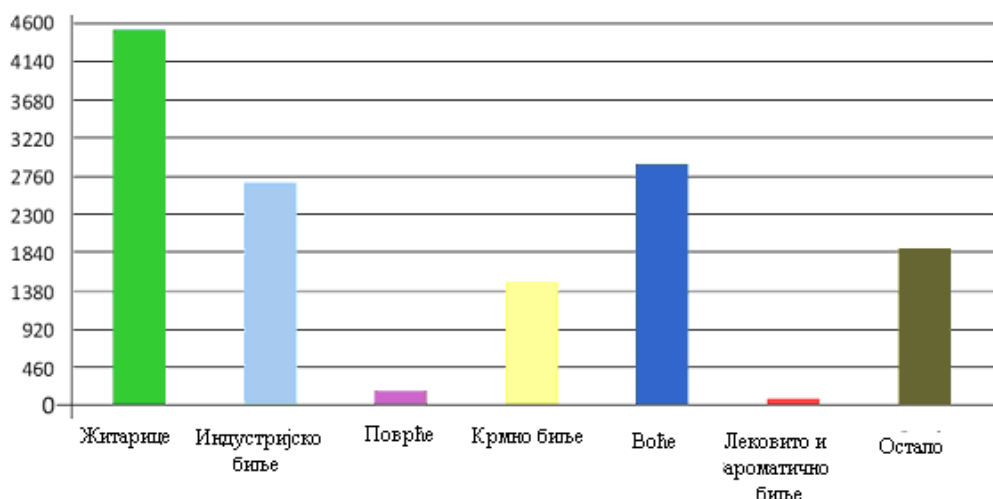
Што се тиче саме структуре површина под органском производњом у Републици Србији, доминантно место заузима ратарска производња са 72%, затим воћарска и на крају повртарска производња са свега 3% учешћа. Ова структура приказује се путем слике 4.8.

Слика 4.8 - Структура органске биљне производње у Републици Србији (2014)

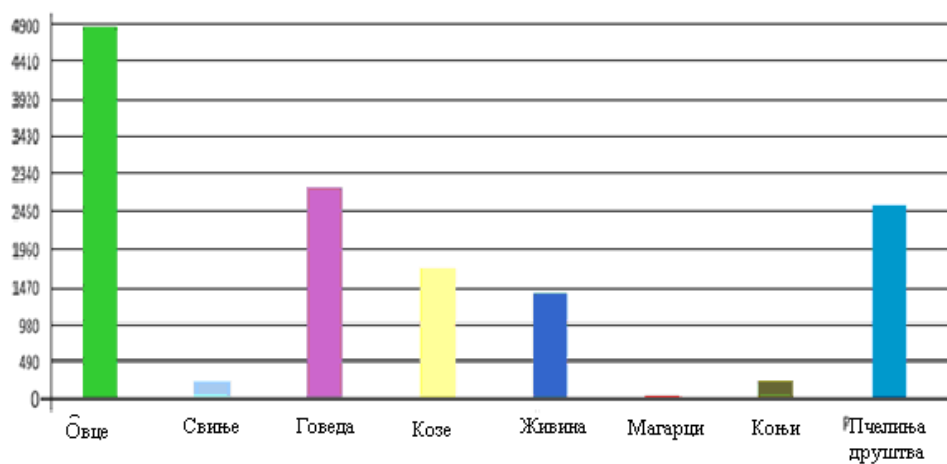
Извор: Калентић, Стефановић, Симић, Маерз, 2014.

Када се говори о органској биљној производњи, најзаступљеније су житарице и воће, док код органске сточарске производње доминирају овце и говеда (графикони у наставку имајући у виду обрадиве површине). Најзаступљеније биљне врсте које се гаје применом метода органске производње јесу кукуруз, пшеница, соја, шљива, јабука и малина (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014, стр. 24).

Слика 4.9 – Органска биљна производња у Републици Србији (у хектарима, обрадиве површине, 2015)

Извор: Симић, 2016.

Слика 4.10 - Органска сточарска производња у 2015. години у Републици Србији

Извор: Симић, 2016.

Географска структура извоза органских производа дата је у оквиру табеле 4.7. Структура прати и укупну структуру извоза пољопривредно-прехранбених производа, тако да је и у овом случају најзначајнији трговински партнер Републике Србије са становишта извоза Европска унија (преко 70% укупног извоза органских производа), потом следе САД и земље потписнице ЕФТА споразума (Швајцарска, Норвешка и Исланд).

Табела 4.7 – Извоз органских производа Републике Србије по земљама у 2015. години

Земља	Вредност извоза (у ЕУР)	Учешће
Европска унија	13.787.417	70,4%
САД	4.269.38	21,8%
ЕФТА	724.198	3,7%
Остало	596.866	3,0%
СЕФТА	195.519	1,0%
Укупно	19.573.389	100,0%

Извор: Симић, 2016, стр. 41, Према: Управа царина.

Од 2013. године бележи се значајан пораст вредности извоза органских производа у односу на претходне године. Несумњиво је да ће се овај тренд наставити и наредних година.

Табела 4.8 – Вредност извоза органских производа Републике Србије (у милионима ЕУР)

Година	Вредност извоза (у милионима ЕУР)
2012	3,74
2013	10,7
2014	11,2
2015	19,6

Извор: Симић, 2016, стр. 41, Према: Управа царина.

Посматрано по групама производа, у 2015. години најзаступљеније групе у извозној структури органских производа убедљиво чине воће (свеже, односно смрзнуто) са 87,27%, па затим и прерађевине од воћа са нешто преко 10%. Њихова вредност, као и удео у укупној извозној понуди органске производње, приказује се табелом 4.9.

Табела 4.9 – Извоз органских производа Републике Србије по групама производа у
2015. години

Р. бр.	Група производа	Вредност (у ЕУР)	Учешће (у %)
1	Воће, свеже или смрзнуто	17.082.205	87,27%
2	Прерађевине од воћа (концентрати, пиреа, сушено)	2.115.178	10,81%
3	Печурке, смрзнуте или сушене	172.239	0,88%
4	Зачини (млевена паприка)	62.570	0,32%
5	Прерађевине од поврћа	55.315	0,28%
6	Лековито и ароматично биље	32.200	0,16%
7	Сирће	20.027	0,10%
8	Производи од житарица	16.381	0,08%
9	Сокови	9.789	0,05%
10	Индустријско биље (мак)	4.240	0,02%
11	Намази	3.072	0,02%
12	Уља	173	0,00%
Укупно			100,00%

Извор: Симић, 2016, стр. 42; Према: Управа царина.

Промовисање и подстицање развоја органске производње у Србији захтева веће ангажовање свих расположивих субјеката у мрежи друштвених актера аграрног и руралног развоја (Бировљев, Ковљенић, 2015, стр. 122). Промоција и могуће повећање обима и вредности ове производње полази од чињенице да се ради о грани пољопривредно-прехрамбеног сектора, која пролази кроз потпуну контролу „од њиве до трпезе“, а обезбеђује уједно и природну равнотежу и значајне економске бенефите. Кроз развој институција за подршку, као и уз помоћ едукативних публикација и маркетинга, може се утицати на свест потрошача о свим предностима које са собом носи органска производња. Активним деловањем свих субјеката (Министарства, удружења и организација, универзитета и факултета, института) и државном

буџетском подршком могу се постићи претходно поменути циљеви и то изградњом неопходних капацитета.

1.2.4. Прехрамбена индустрија

Прехрамбена индустрија представља део прерађивачке индустрије која обухвата производњу прехрамбених производа, пића и дувана. Поред пољопривреде, саставни је део сектора пољопривредно-прехрамбених производа. Бави се прерадом хране која се користи за исхрану становништва. За разлику од пољопривреде, прехрамбена индустрија је сконцентрисана у већим областима (центрима потрошње) и производи и извози производе више фазе прераде. Такав извоз даје изузетан допринос трансформацији производно-извозне структуре и самим тим, повећању вредности производње и девизног прилива, те је стога потребно и адекватно подстицање овог дела индустрије.

Развој прехрамбене индустрије у земљама у развоју интензивирао је од последње деценије двадесетог века, на шта су утицале структурне промене целокупног агробизнис сектора (комплекса) (Herison, Cranfield, 2009, стр. 18). За развој сектора прехрамбених производа битна је подршка како аграрне, тако и саме индустријске политике. Аграр и овај део индустрије су узајамно повезани. Као што развој примарне пољопривредне производње утиче на повећање искоришћености и развоја у прерађивачкој индустрији, тако ће и оснаживање прехрамбене индустрије (агроиндустрије) са своје стране подстаћи развој (примарне) пољопривреде. Са друге стране, кретања и развојни трендови на макро нивоу имају доминантну улогу у одређивању степена (нивоа) конкурентности у прехрамбеном сектору (Wigier, Wielicyko, 2014).

Као кључне предности које погодују развоју прехрамбене индустрије Србије истичу се:

- добра сировинска база услед изнадпросечних површина обрадивог земљишта по становнику,
- постојање добре динамике иностране тражње,
- ценовна конкурентност,

- висока тражња на домаћем тржишту.

Са друге стране, као главни недостаци издвајају се:

- још увек производња производа нижег степена финализације у односу на друге европске земље,

- слаба подршка примарној пољопривредној производњи,

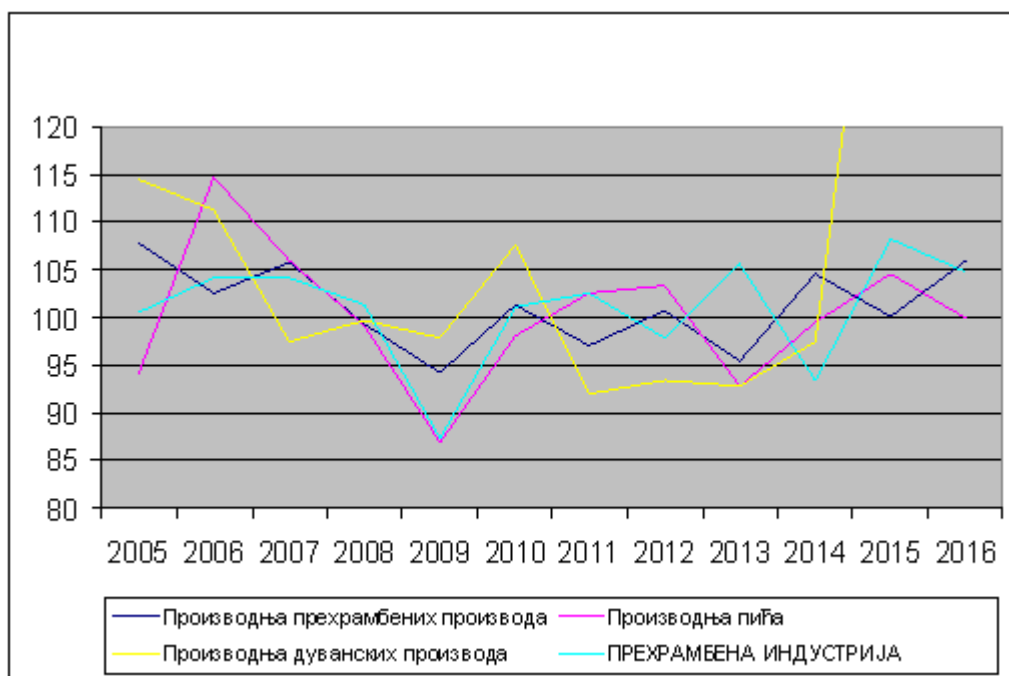
- низак степен (ис)коришћења прерађивачких капацитета.

Посебан значај за пољопривреду Републике Србије има унапређење конкурентности прерађивачког сектора, који би требало да буде што више заснован на домаћим сировинама и постизању што више додате вредности, како би расла извозна конкурентност (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2020, 2014, стр. 70). Паралелно са тим, неопходно је и повећање извозног потенцијала прехранбене индустрије. Као основне развојне могућности наводе се оне гране производње прехранбених производа које се заснивају на млеку, воћу и појединим житарицама, као и целокупна индустрија пића и дувана.

Нарочито је неопходно радити на измени и диверзификацији производне структуре према производњи високофиналних и висококвалитетних производа, како би се задовољиле потребе домаћег тржишта и истовремено смањио увоз и повећао извоз, што се посебно односи на прераду меса, воћа и поврћа (Мићић, 2016, стр. 200-201). Развој ових грана пружа солидну основу за повећану производњу и извоз производа целокупног комплекса пољопривредно-прехранбених производа.

Уз то, требало би повећати степен употребе прерађивачких капацитета. Индустрије са већим степеном искоришћености капацитета су индустрија меса, шећера и млека, док прерада чаја и кафе, пива и минералних вода и безалкохолних пића, користе постојеће капацитете од 75 до 85% (Мићић, 2016, стр. 201). Према истом извору, по степену коришћења производних капацитета најзначајнијих области и грана прехранбене индустрије Републике Србије, најлошије стоје производња готове хране за животиње, производња вина од грозђа и прерада и конзервирање меса и производа од меса.

На наредној слици биће приказани базни индекси прехранбене индустријске производње укупно, и посебно по делатностима (2010. година - базна година).

Слика 4.11 – Кретање базних индекса прехранбене индустрије Републике Србије по делатностима од 2005. до 2016. године

Извор: Републички завод за статистику, 2017.

На основу података примећује се да највећу стабилност производње има производња прехранбених производа, да је највиши раст остварен 2015. године и то код делатности производње дуванских производа и да је укупна вредност прехранбене индустрије највише опала 2009. године услед ефеката кризе. На основу овога види се да је за разлику од осталих делова прехранбене индустрије (а посебно у односу на производњу дуванских производа, која је остала на приближно истом нивоу), производња пића мање имуна на шокове из окружења – тадашњи први ефекти светске економске кризе на смањење производње.

Модернизација и веће коришћење постојећих капацитета, јачање производне повезаности произвођача сировина и прерађивача, као и диверзификација производње, нужни су како би се у већој мери искористиле компаративне предности пољопривреде, повећала високофинална производња, обезбедила прехранбена самодовољност и значајније повећала домаћа понуда, посебно прерађевина меса, воћа и поврћа (Мићић, 2016, стр. 207). Кооперацијом на вертикалном нивоу обезбедиће се неопходни инпути

за употпуњавање капацитета у прехранбеној индустрији и створити услови за несметано повећање производње пољопривредно-прехранбеног сектора.

1.3. Структурне промене у пољопривредно-прехранбеном сектору Републике Србије

Проблеми структурне трансформације сврставају се у ред сложенијих макроекономских проблема јер чине срж развоја привреде. Осим тога, директно су повезане са привредним развојем, који представља мултидимензионални макроекономски феномен. Дакле, промене у структури јесу неопходне не само за извозну експанзију, већ и због самог развоја пољопривредно-прехранбеног комплекса.

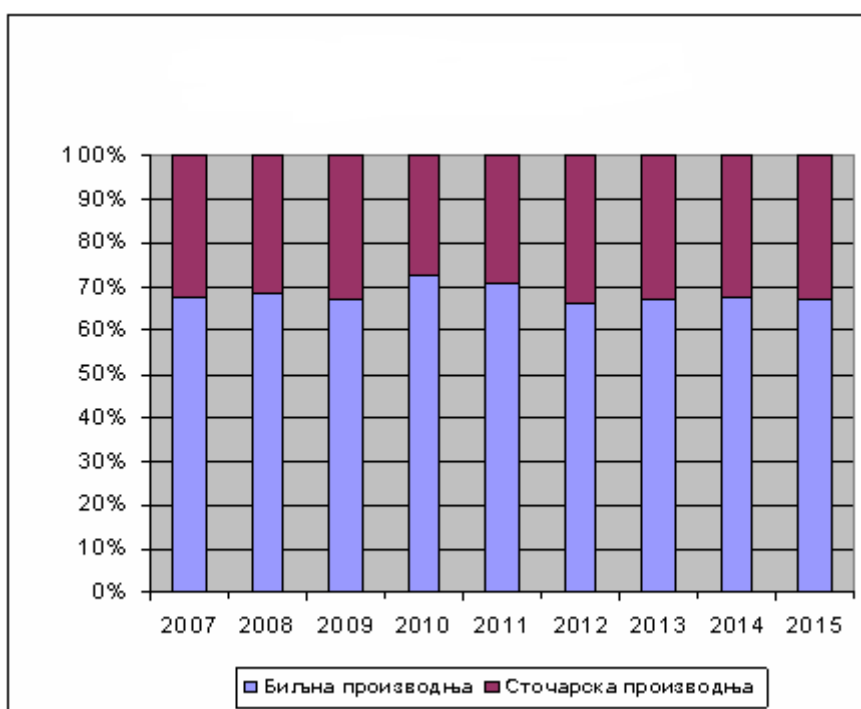
Када се посматра пољопривредно-прехранбени сектор, под структурним променама подразумева се бржи развој одређених грана, односно већи удео одређених грана у укупној пољопривредној производњи. Имајући у виду да српска привреда има изразит аграрни карактер, неопходно је извршити одређене структурне промене у циљу развоја производње пољопривредно-прехранбених производа и повећања њене конкурентности на иностраном тржишту.

Раст вредности извоза, као што је више пута истакнуто, подразумева неминовне структурне реформе у корист производа са већом додатом вредношћу, те изискује значајније промене у извозној структури. То ће допринети како динамизирању привредног раста, тако и бржој отплати главнице и камата спољног дуга. Садашњу структуру чине претежно примарни пољопривредни производи тј. они нижих фаза прераде.

Дакле, као кључни циљ намеће се прерада пољопривредних сировина у квалитетније производе, тј. производе више фазе обраде (храна и пиће). Агроиндустријализација, која се доводи у непосредну везу са структурним реформама, поред промена у производној структури, подразумева читав сет промена као што су институционалне, организационе, технолошке, као и промену тржишне структуре (Reardon, Barrett, 2000).

У структури пољопривредне производње Републике Србије, биљна производња има (пре)високо учешће. 2010. и 2011. године то учешће прелазило је 70%. Последњих

неколико година се стабилизовало на око 67% од укупне вредности производње пољопривредних добара. Највеће учешће сточарске производње забележено је 2012. године и то само услед лоших временских прилика које су се директно одразиле на пад физичког обима биљне производње. Овакво стање одраз је производње екстензивног карактера, у којој се ратарски производи не валоризују кроз производњу меса, млека и других производа сточарства (Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, 2011). Кључан фактор екстензификације производне структуре јесте ниско учешће сточарске производње, а једна од основних детерминанти која онемогућава интензификацију јесте неадекватност капацитета прерађивачке индустрије.

Слика 4.12 – Структура вредности производње пољопривредних добара у Републици Србији од 2007. до 2015. године

Извор: Републички завод за статистику, 2016.

Када се посматра структура укупне пољопривредне производње, Републику Србију карактерише смањени удео сточарства. То је очигледан индикатор неразвијености српске пољопривреде. У условима кризе, коју карактерише смањење

платежно способне тражње, повећање учешћа сточарске у укупној производњи је неоствариво. Већа заступљеност сточарства обезбеђује (Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020, 2010, стр. 209):

- бољу валоризацију радних и производних потенцијала,
- остваривање веће добити (по грлу стоке, по хектару и по запосленом),
- одржавање и побољшање плодности земљишта и
- јачање извозне оријентације агроиндустријске производње.

Поред екстензивности, озбиљан недостатак српске пољопривреде са становишта развоја и увећања извоза је и натуралност производње (мада је сваштарење кључ егзистенције мањих пољопривредних произвођача и њиховог опстанка у појединим руралним деловима). У српској пољопривреди преовладава ситан посед и висока натурална потрошња, односно низак ниво тржишности (Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020, 2010). Као главни узроци овоме наводе се низак степен специјализације производње, као и ниски приноси.

У укупној површини коришћеног пољопривредног земљишта пољопривредна газдинства преко 100 хектара остварују учешће од 23,6%. Након те категорије, следећа газдинства по површини јесу она од 5 до 10 хектара. Табела 4.11 показује да у Србији поседи од 0 до 5 хектара чине 77,7%, док у Луксембургу 72,8% јесу поседи преко 10 хектара. Слично је и у Данској и Великој Британији, где је ово учешће 75,6% и 70,7% респективно. Посматрано по земљама региона једино је Румунија лошија, односно има мању просечну величину газдинстава. Све то говори о великој уситњености поседа у односу на земље региона, као и у односу на земље Европске уније.

Табела 4.10 – Структура пољопривредних газдинстава према површини коришћеног пољопривредног земљишта (према Попису пољопривреде из 2012. године) у Републици Србији

Посед у хектарима	Површина коришћеног пољопривредног земљишта	
	ха	%
0	0	0%
> 0-< 2	273.622	8%
2-<5	596.052	17,3%
5-<10	617.281	18%
10-<20	435.499	12,7%
20-<30	185.846	5,4%
30-<50	203.666	5,9%
50-<100	314.096	9,1%
100 и више	811.362	23,6%
УКУПНО	3.437.423	100%

Извор: Републички завод за статистику, 2015б.

Табела 4.11 – Упоредни приказ структуре пољопривредних поседа у Србији, Луксембургу, Холандији, Данској, Француској и Великој Британији

Земља/Посед	0-5 хектара	5-10 хектара	преко 10 хектара
Србија	77,7%	14,1%	8,2%
Луксембург	17,2%	10,0%	72,8%
Холандија	29,2%	13,9%	43,1%
Данска	4,8%	19,6%	75,6%
Француска	27,0%	26,9%	46,1%
Велика Британија	16,0%	13,3%	70,7%

Извор: Вехапи, Шаботић, 2015, Према: Eurostat.

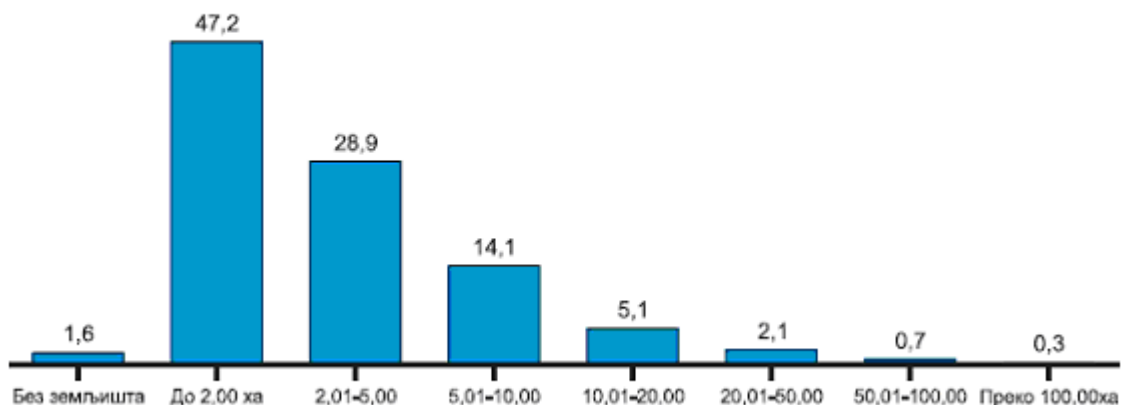
Подаци говоре да у Србији постоји велики број мањих, распарчаних и међусобно неповезаних парцела (Мићић, 2016). Ради се о директној последици деобе парцела између наследника, што се једним делом може решити процесима комасације и арондације земљишта. Готово све земље у окружењу имају већи просечни посед од Србије чији је просечни посед 5,4 хектара. Поређења ради, Бугарска располаже са чак 18,3 хектара по пољопривредном газдинству, док је на самом зачељу међу посматраним државама Румунија. То говори о отежаном постизању ефеката економије обима код таквих земаља са атомизираним поседима.

Табела 4.12 – Упоредни приказ величине просечног поседа у Републици Србији и земљама окружења

Земља	Број пољопривредних газдинстава	Просечна величина у хектарима
Србија	631.552	5,4
Бугарска	254.410	18,3
Румунија	3.859.040	3,4
Мађарска	576.810	8,1
Хрватска	233.280	5,6
Словенија	72.380	6,7

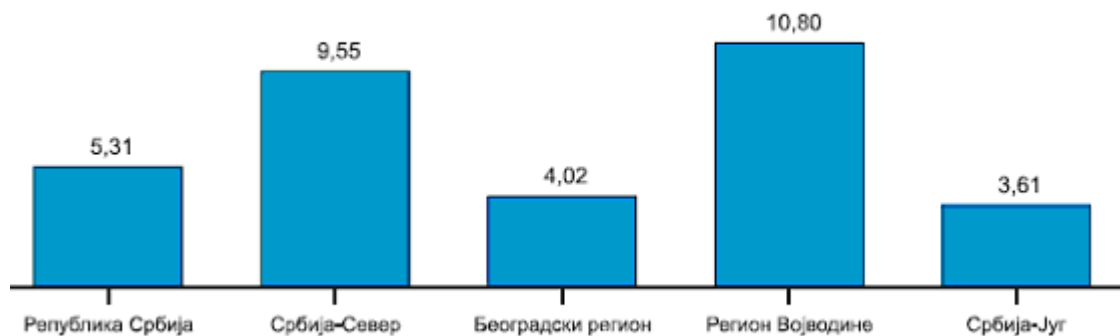
Извор: Мићић, 2016, Према: Eurostat.

На наредним сликама 4.13 и 4.14 дати су графички прикази структуре газдинстава, као и обрадиво коришћено земљиште за Србију укупно, и сва четири њена региона. Према подацима Републичког завода за статистику (2015б) највећи број пољопривредних газдинстава, 298.286, јесу газдинства до 2 хектара, што чини чак 47,2% од укупног броја. Преко 100 хектара има свега 1.851 газдинство, односно само 0,3% од укупног броја. На основу приказа указује се да је на територији Војводине присутна најмања уситњеност парцела, док је иста највиша на југу Србије.

Слика 4.13 – Структура пољопривредних газдинстава према величини коришћеног земљишта у Републици Србији

Извор: Републички завод за статистику, 2015б.

Слика 4.14 – Просечна величина обрадивог коришћеног пољопривредног земљишта у Републици Србији по регионима

Извор: Републички завод за статистику, 2015б.

Захваљујући биљној производњи, вредност укупне производње се и даље повећава. Међутим, без развоја сточарства, српска пољопривреда ће остати извозник јефтених сировина, што је са аспекта потребе развоја прехранбене индустрије

неприхватљиво решење (Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020, 2010, стр. 32).

Република Србија би требало да усмери мере аграрне политике на даљем повећању вредности производње житарица. Међутим, упоредо са тим, потребно је имати у виду аргумент да је могућност реализације додатне вредности у тој производњи поприлично ограничена, те стога поклонити пажњу и алтернативним, односно боље речено, гранама биљне производње са већом додатом вредношћу.

У оквиру биљне производње, циљ је да производња воћа и поврћа задржи доминантно место и да се, по могућству, унапреди. Варирања у обиму воћарске производње су велика, јер је сектор још увек на релативно ниском технолошком нивоу, а производња подложна утицају временских прилика (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024., 2014, стр. 22). Ради се о делу биљне производње чија се производња обавља искључиво на отвореном простору што га чини мање резистентним на спољне (временске) утицаје.

Цела ова анализа указује да би раст извоза требало да буде по основу радикалне структурне интензификације (Милановић, 2013). Такође, битно је напоменути да се тиме не шаље порука да би вредност биљне производње требало да се смањује, већ да стопа раста вредности сточарске производње буде већа. Сточарска производња је и знатно стабилнија и мање осетљива на неке факторе у односу на биљну. За развој сточарске производње, поред промена у самој производњи и адекватних мера аграрне политике (пре свега остварење стабилног и предвидивог система подстицаја), неопходно је и повећање куповне моћи становништва.

Структурне промене у пољопривреди Србије се споро одвијају услед спорог техничко-технолошког прогреса и ниске продуктивности. Генерално, све ове промене требало би да иду у корист сточарске производње, прехранбених производа што вишег степена финализације и производње висококвалитетне органске хране. Ови делови пољопривредно-прехранбеног сектора могу обезбедити одржавање плодности земљишта, свеукупну интензификацију производње а представљају најбољу основу за извозно оријентисани развој овог комплекса. Интензификација ће обезбедити и боље производне резултате: приноси ће бити већи, више земљишта ће бити наводњавано и постати обрадиво (Alexandratos, 1995). Наравно, све ове промене морају да уважавају

захтеве домаћег, али и иностраног тржишта, јер се управо промене у производној структури морају одвијати у правцу повећања удела производње за извоз.

Адаптација производне структуре условима домаћег, па и светског тржишта се не може одвијати у кратком року, због дугог производног циклуса у пољопривредној производњи. Ово је нарочито присутно у сточарској производњи.

Период кризе са собом намеће бројне изазове. Императив је да се у тим околностима повећа извоз прерађених производа, јер њихова цена у периоду привредне рецесије опада знатно спорије од цена сировина и других пољопривредних производа нижег степена обраде. Са друге стране, у периоду привредног просперитета, такође је од изузетног значаја да земља у извозној понуди има такве производе, јер њихова цена у том периоду знатно брже расте. Не само да су цене сировина из биљне производње нестабилније, већ су углавном склоне опадању.

На структурне промене у пољопривредно-прехрамбеном сектору највише се може утицати мерама аграрне политике и делом мерама индустријске политике. Мора се истаћи да је то дуготрајни процес и да представља дугорочни циљ развоја сваке економије.

1.4. Мере аграрне политике у функцији развоја српске пољопривреде и прехрамбене индустрије

Развој пољопривреде и структурне промене у овом сектору, све мање зависе од ендогених услова и фактора у самом сектору, већ од секторских политика, и шире укупне макроекономске политике (Wigier, Wielicko, 2014, р. 9). Од секторских политика највећу улогу и утицај остварује аграрна политика. Аграрна политика обухвата инструменте и мере које носиоци економске политике имплементирају, како би омогућили развој пољопривредне производње и преко тога остварили друге развојне циљеве, међу којима се у првом реду истиче раст производње и извоза. Оправданост интензивне примене ових мера, налази се и у самој чињеници да је пољопривреда са једне стране високо ризична делатност, а са друге обезбеђује прехрамбену сигурност становништва, па тако представља основу за живот и рад људи и битну детерминанту здравственог стања становништва. Осим тога, мере могу бити

усмерене у правцу стабилизације понуде и тражње (тржишта), као и развоја целокупних руралних подручја.

Мере аграрне политике углавном обухватају три групе мера (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014):

1) мере тржишно-ценовне подршке (интервентна куповина, извозни подстицаји) и мере директне подршке производњи (директна плаћања, премије, субвенционирање инпута);

2) структурне мере и мере руралног развоја (подршка руралној економији, унапређење конкурентности);

3) подршка општим мерама и услугама у пољопривреди (контрола безбедности хране, истраживања, експертске и саветодавне услуге).

Удео мера тржишно-ценовне подршке у укупном аграрном буџету перманентно је опадао – са 32% у 2004. години на само 0,2% у 2011. години (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014). Након 2011. године финансирање ових мера је прекинуто и замењено директним подстицајима. Претходни начин финансирања није био у складу са тржишним принципима пословања и деловао је протекционистички на трговинску размену међу земљама, што у савременим условима либерализације светске трговине није било могуће.

Један од циљева аграрне политике Републике Србије, јесте изградња одрживог и ефикасног пољопривредног сектора који ће моћи да се такмичи на светском тржишту, доприносећи порасту националног дохотка (Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, 2006, стр. 118). Мере аграрне политике морају бити такве да у сваком смислу подрже произвођаче и извознике пољопривредно-прехранбеног сектора. Конкурентни сектор ће створити услове за сопствени, али и могућности за целокупан привредни развој. Да би се то остварило, потребно је убрзати, интензивирати и финансијски адекватно подржати активности на подручју (Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020, 2010, стр. 33):

- изградње стабилног и одрживог аграрног сектора, који би био конкурентнији на домаћем и међународном тржишту и допринео расту бруто домаћег производа и извоза,

- структурног унапређења сектора које је постављено као дугорочан циљ и чије ће остваривање умногоме зависити од раста запослености и брзине реструктурирања других делова привреде,

- успостављања ефикасног законодавног и институционалног оквира, усклађеног са међународним стандардима и захтевима процеса европских интеграција.

Основне предности пољопривреде Србије јесу: површина обрадивог земљишта, традиција и учешће пољопривредног становништва у укупном броју становништва, као и инсталирани производни капацитети, док се у примарна ограничења убрајају учешће малог процента крупних поседа и неискоришћени производни капацитети, што доводи до ниске продуктивности која има највећи утицај на конкурентност производа (Томић, Томић, 2011). Осим тога, Република Србија се може похвалити добрим могућностима за развој органске производње, као основног облика одрживе пољопривреде, као и високо квалитетне конвенционалне производње.

Мултифункционална, одржива пољопривреда има значајну функцију у заштити природних ресурса, обезбеђењу тржишне конкурентности и успешној диверзификацији активности што гарантује избалансиран економски раст (Томић, Поповић, Субић, 2009). Када се дода претпоставка да је одрживи развој пољопривреде једна од главних детерминанти укупног развоја привреде, ова чињеница још више добија на значају. Осим тога, поједини аутори чак подвлаче знак једнакости између концента одрживог економског развоја и одрживог развоја пољопривреде (Nwaiwu, Ohajiana, Orebisi, Eze, Ibekwe, 2013).

Парадоксално, иако на макро нивоу значајно финансира спољни дуг, дефинитивно да је основни проблем пољопривреде на микро нивоу недостатак сопствених средстава акумулације, Аграрни сектор, по правилу, није способан да се финансира из сопствених извора. Многи фактори утичу на то: дуги производни циклус, ниска продуктивност, слаба акумулативна способност итд. Поготово мала породична газдинства су у немогућности да користе свој скроман доходак за развој производње. Зато је потребно редефинисање постојеће политике финансирања у смислу доступнијих и јефтиних кредита и то за целокупни пољопривредно-прехранбени сектор. Банкарски сектор може и те како помоћи у томе. Проблем је што су каматне стопе високе услед повећане ризичности пословања што произилази из самих карактеристика пољопривредне производње (спор обрт капитала, неповољни

климатски услови и сл.), тако да су ти кредити или скупии или недоступни великом броју пољопривредника. Од посебног значаја могу бити дугорочни кредити који се користе за веће инвестиције и куповину земљишта, као и инвестиције у сточарској производњи, где су потребна значајна улагања у циљу обнове сточног фонда. Број говеда и свиња последњих деценија перманентно опада услед неодмереног увоза меса.

Велико руско тржиште и неискоришћени потенцијали за пласман на тржиште Европске уније, као и процес супермаркетизације домаћег тржишта, отварају простор за повећање инвестиција у овом сектору (Поповић, Грујић, 2014, стр. 8). Захваљујући ширини тржишта, Руска Федерација мора постати све значајније одредиште српских производа (нпр. воће и поврће). Незаобилазни процес супермаркетизације, који се доводи у везу са тим да потрошачи све мање остварују директан контакт са произвођачима и купују претежно у трговинским ланцима упаковане и стандардизоване производе, може бити импулс за даљу интернационализацију малопродаје.

За разлику од осталих привредних сектора, пољопривреда није атрактиван сектор за стране директне инвестиције. У табели 4.13 се приказује структура страних директних инвестиција у Републици Србији у којој пољопривреда учествује са само 0,29% у 2012. години, односно 0,7% у просеку за анализирани период од 2005. до 2012. године. Највиши удео у укупним инвестицијама остварен је 2008. године, од када постоји све слабији интерес страних инвеститора за инвестицијама у овом сектору.

Табела 4.13 – Стране директне инвестиције у сектор пољопривреде Републике Србије од 2005. до 2012. године

Показатељ	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Стране директне инвестиције у пољопривреди (у хиљадама УСД)	11.578	11.345	20.970	57.908	29.288	14.556	13.657	1.030
Удео у укупним инвестицијама	0,72%	0,21%	0,53%	1,61%	1,17%	0,96%	0,44%	0,29%

Извор: Јововић, Стојадиновић-Јовановић, Дашић, 2014.

За развој прехранбене индустрије, једнако су важне и домаће и стране инвестиције, док је пољопривреда, као стратешки сектор, знатно осетљивија нарочито када су у питању директна инострана улагања (куповина земљишта, бања, извора воде). Прерађивачка индустрија представља највећи потенцијал када се говори о улагању, било домаћем или страном. Међутим, за повећање користи Србије од страних директних инвестиција битно је, пре свега, привлачење нових (енг. *greenfield*) продуктивних инвестиција у прехранбени сектор, са извозном оријентацијом (и нето девизним ефектом), заснованих на новим технологијама, које ће дати потребан замах привредном развоју, када по коначном завршетку приватизације изостану стране директне инвестиције које су везане за овај процес (Капор, 2009, стр. 239).

У пољопривредно-прехранбеном сектору, стране директне инвестиције су углавном у области прехранбене индустрије (Hawkes, 2005). Слично, и у Републици Србији су биле знатно присутније у прехранбеној индустрији, и то неколико пута више у односу на пољопривреду (посебно у 2009. години), судећи по подацима из табеле 4.14.

Табела 4.14 – Стране директне инвестиције у сектор прехранбене индустрије Републике Србије од 2005. до 2012. године

Показатељ	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Стране директне инвестиције у прех. индуст. (у хиљадама УСД)	65.132	78.370	133.688	147.944	335.974	71.167	85.687	2.807
Удео у укупним инвестицијама	4,03%	1,44%	3,41%	4,11%	13,45	4,68%	2,74%	0,79%

Извор: Јововић, Стојадиновић-Јовановић, Дашић, 2014.

Од 2010. године, стране директне инвестиције су и у овом сектору у стрмоглавом паду. Ради се о врло неповољној чињеници, зато што недостатак инвестиција утиче на перманентно смањење продуктивности у овом сектору и стагнацију у производњи (Hallam, 2009).

Будући развој пољопривреде требало би да буде заснован на оптималном коришћењу производних капацитета, повећању обима и нивоа квалитета пољопривредне производње (Богавац-Цветковић, Илић, Милићевић, 2010, стр. 165). Уместо претежног извоза примарних пољопривредних производа, тежиште би требало ставити на њихову прераду сопственим прерађивачким капацитетима и на побољшање структуре и у самој прехранбеној индустрији. На дуги рок, само повећање извоза „сложенијих“ производа може омогућити већу стопу привредног раста.

2. Стратешки правци и политика унапређења извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије

Стратегија развоја обухвата основне начине за остваривање постављених циљева, полазећи од основних компаративних предности националне економије. Свака стратегија садржи стратешке циљеве, правце развоја, као и основне политике које ће бити у фокусу приликом реализације развојних циљева. Као основни стратешки циљ у стратегијама скоро свих земаља јесте побољшање животног стандарда становништва, уз стварање услова за динамичан и одрживи развој. Дисертација полази од тога да је повећање извоза (пољопривредно-прехранбеног сектора) један од основних (парцијалних) стратешких циљева, тесно повезан са процесима повећања конкурентности и реструктурирања извоза.

Након дефинисања циља, неопходно је издвојити и главне стратешке правце повећања извоза пољопривредно-прехранбеног сектора Републике Србије, као што су:

- промена структуре извоза пољопривредно-прехранбених производа,
- унапређење конкурентности производа и квалитета производног процеса,
- промоција извоза уз стварање брендова,
- усвајање нове стратегије повећања извоза са јасном детерминацијом места пољопривредно-прехранбеног извоза,
- формирање кластера,
- повећање аграрног буџета,
- примена стандарда у производњи,
- афирмација институција за подршку извозу,

- усаглашавање домаћег законодавства са прописима Европске уније.

Према природним и демографским ресурсима, пољопривреда Републике Србије је потенцијално извозна делатност, што би требало да буде стратешко опредељење у конципирању српског аграрног развоја (Шеварлић, Томић, Бугарин, 2008). То пре свега обезбеђују повољни климатски фактори и природни и људски ресурси. Реализација стратегије развојно и извозно оријентисане пољопривреде, уз континуирани раст квалитета, може обезбедити значајне економске резултате (Стефановић, Брочић, 2012, стр. 267). У складу са тим, неопходно је сагледавање тржишне позиције Србије у светским оквирима и доношење и имплементирање адекватних мера аграрне политике у подстицању развоја овог сектора. Поред тога, потребно је стално разматрање могућности за повећање извоза, полазећи од промена на светском тржишту пољопривредно-прехрамбених производа и стања у домаћој производњи.

У циљу повећања конкурентности српске пољопривреде предлаже се следеће: (Петровић, Јовановић, Петровић, Берјан, 2013):

- раст учешћа већих газдинстава у структури укупне пољопривреде, како би се истовремено повећала и продуктивност сектора аграра,

- реорганизација тржишта пољопривредних производа у функцији смањења монопола на страни тражње, а у циљу обезбеђења ценовне стабилности и извозне конкурентности,

- повећање аграрног буџета са много већом партиципацијом субвенција.

Од есенцијалног значаја је да се у пуној мери користе компаративне предности овог сектора, пре свега, кроз повећање производње и прелазак на производњу виших фаза прераде примарних производа (Стефановић, Обрадовић, Брочић, 2012, стр. 376). Полазећи од резултата мерења компаративних предности извоза појединих одсека, неопходно је фаворизовати одређене гране у циљу постизања још значајнијег нето ефекта. Такође, имајући у виду да се тренутно такви производи претежно извозе у Руску Федерацију, требало би применити и одређене мере за повећање извоза на то тржиште.

Конкурентност извоза повећаће се структурним прилагођавањем извоза, али и саме производње, при чему сами пољопривредни произвођачи и прерађивачке компаније морају ставити нагласак на унапређење производње. Предлаже се и проширење асортимана у корист ових прерађених прехрамбених производа. Такође,

потребно је да пољопривредни произвођачи повећају продуктивност и економичност у производњи, обезбеде задовољавајући квалитет сировина и да поред традиционалних производа понуде и производе из еколошких система производње (Игњатијевић, Бабовић, Ђорђевић, 2012, стр. 1789).

Иако су раније емпиријске студије показале значај индустријског развоја за дугорочан привредни раст, модернизација пољопривреде је, такође, суштинска за динамичну трансформацију и раст (Марјановић, 2015, стр. 65). За то је неопходно да се повећа ефикасност пословања путем осавремењавања производње, а осим тога и реструктурирање пољопривреде. То подразумева развој система за наводњавање којима ће се обухватити што већа површина обрадивог земљишта и спровођење механизације и хемизације и сходно томе, стимулисање техничко-технолошког прогреса. Уз то, хладњаче и остале складишне капацитете би требало унапредити како би се производи чували у њима и продавали тек онда када постоји њихов недостатак на тржишту како би се остварила што виша тржишна вредност. Тако би се избегло сезонско снижење цена.

Да би се у наредном периоду повећао извоз, домаћа пољопривредно-прехранбена индустрија требало би да унапреди квалитет производње и производа, технологију прераде и примени неопходну стандаризацију (Стефановић, Броћић, 2012). Стандардизација производње је окренута ка порасту ефикасности пословања и елиминацији евентуалних проблема. За пораст извоза неопходно је посебно усмерити пажњу на интернационалне стандарде међу којима су најважнији HACCP, стандарди серије ISO, KOSHER, HALAL и други.

Промоција извоза уз стварање светски признатог система квалитета, као и развој брендова могу помоћи унапређењу извоза. Кроз промоцију брендова може се обезбедити виши ниво конкурентности домаће пољопривреде. Истраживање тржишта, интензивирање финансирања производње за извоз и подстицање хоризонталне и вертикалне интеграције компанија у области агробизниса се све више истичу као предлози за даље деловање (Игњатијевић, 2014).

Доношењем нове стратегије повећања извоза, као и конкретнијим дефинисањем улоге пољопривредно-прехранбеног сектора у стратегији развоја пољопривреде и руралног развоја, директно ће се допринети остварењу полазног стратешког циља.

Од велике важности јесте формирање извозних кластера, посебно за овај сектор коме је од изузетног значаја велика количина извезене робе ради снижења трошкова и могућности пласмана на велика тржишта. Повезивањем предузећа у кластере смањују се трошкови извоза и стварају претпоставке за повећање степена прераде производа, чиме се отварају могућности за повећање извозних цена, а тиме и вредности извоза (Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године, 2006, стр. 31). Једном речју, стварају се прилике за повећање конкурентности како на нивоу предузећа, тако и на националном нивоу, као и могућности да група повезаних предузећа буде препознатљива на међународном нивоу.

Циљеви формирања кластера могу се систематизовати на следећи начин:

- пораст конкурентности,
- повећање квалитета,
- развој примарне пољопривредне производње,
- формирање довољно велике понуде производа за извоз,
- праћење стања на светском тржишту, а нарочито карактеристика тражње земаља увозника хране.

Поред тога, предности кластера проистичу из разноврсности технолошких инпута и елемената технолошког процеса (Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, 2011). Кроз формирање кластера долази и до раста продуктивности, услед размене информација и технологија између њихових чланица чиме се стварају иновације, које су у сектору пољопривредно-прехранбених производа слабо заступљене. Такође, кластери су погодни у области пољопривреде када постоје ситни произвођачи на страни понуде са малом економском снагом, као што је случај у Србији.

Посебна интенција мора бити ка државном буџету, као једном од извору финансирања. Аграрни буџет мора бити развојно оријентисан, у циљу развоја пољопривреде и повећања аграрног извоза, а не схваћен као подршка социјално угроженим категоријама становништва (Петровић, Јовановић, Петровић, Берјан, 2013, стр. 1358). Субвенције и друга давања требало би наменски користити и то на начин да се њима унапреди производња. Поред субвенција најважнији буџетски извори финансирања јесу премије и регреси. Премије се дају за производњу пољопривредних производа од општег интереса. Неретко у пракси постоје случајеви када се

произвођачима не исплати одређена производња (нпр. производња млека), а постоји друштвени интерес такве, те на том подручју премије остварују свој значај. Регресима врши се повраћај одређених средстава које произвођачи употребљавају за развој производње, као што су трошкови осавремењавања производње, куповине нове технологије и сл. На тај начин произвођачи пољопривредних и прехранбених производа постају конкурентнији.

Развијена примарна пољопривредна производња, као и висок технолошки ниво опремљености капацитета прехранбене индустрије, јесу добра претпоставка за већу извозну експанзију овог сектора (Аранђеловић, 2008, стр. 168). За повећање извоза требало би користити компаративне предности земље у производњи биолошки исправне хране, хране високог квалитета, као и хране са географским пореклом и оне добијене на традиционалан начин. Ове врсте производа могу остваривати и до неколико пута вишу тржишну вредност од конвенционалних.

За све ово потребно је да постоји и институционална подршка. Неопходно је да постоје више, добро повезане институције које би биле задужене за промоцију извоза. Привредна комора Србије, Развојна агенција Србије, као и активности надлежних министарстава, јесу кључне институције у овом процесу. Носиоци економске политике морају активно радити ка подстицању инвестиција у извозно оријентисане секторе какав је пољопривредно-прехранбени сектор, затим на развоју одговарајућег система квалитета и доношењу адекватних закона и других позитивних правних прописа. Осим тога, битна је и афирмација међународних стандарда, као и развој транспортне инфраструктуре.

Повећање конкурентности је неопходан услов за редукацију дефицита платног биланса Србије. Уз то, и боље структурирање извоза моћи ће да допринесе повећању извоза и то кроз повећање јединичних цена извоза. Основни правац будућег развоја пољопривреде и прехранбене индустрије је оптимално коришћење и очување расположивих капацитета, изградња нових, повећање обима пољопривредне производње, измене производне структуре у корист интензивних видова производње намењених извозу, и производња висококвалитетних и пре свега здравих производа (Ануфријев, Дашић, 2012, стр. 153). Осим тога неопходно је извршити постепену специјализацију производње и извоза пољопривредно-прехранбеног сектора. Она

означава прелазак на производњу веће количине одређених производа након достизања одређене фазе развоја. Користи које се при том могу реализовати јесу:

- виши приноси и зараде пољопривредних произвођача,
- остварење ефеката економије обима,
- потпуније искоришћење прерађивачких капацитета,
- превазилажење добро познатог проблема натуралности производње,
- повећање вредности извоза.

Да би се реализовали циљеви, потребне су одређене акције. Акције спроводи држава у фази имплементације стратегије, тако да се оне могу назвати и политикама (Аранђеловић, 2008). У оквиру економско-развојних политика посебно се истичу монетарна, фискална и политика девизног курса. Сва разматрања која су наведена у другом поглављу, а која су се тичала улоге ових политика у повећању извоза, важе и за извоз пољопривредно-прехрамбеног сектора. Дакле, стабилност цена и девизног курса у функцији одржања стабилности финансијског система, као и вођење фискалне политике у циљу постизања фискалне одрживости, и на овом пољу су приоритети. Од осталих политика издвајају се политика заштите конкуренције (ради сузбијања монопсонских ситуација при октупу агро-сировина) и политика стандардизације производа о чему се већ говорило приликом разматрања стратешких праваца развоја.

Пољопривредна политика јесте једна од најважнијих секторских јавних политика. Заправо, представља део економске политике у области аграра, док такође спада у групу економско-развојних политика. Базични стуб аграрне политике, јесте тржишно-ценовна политика. Политика унапређења извоза смештена је управо у оквиру овог стуба и прецизније, у оквиру подршке произвођачима преко подршке тржишту. Циљ ове политике јесте побољшање трговинског и платног биланса. Као кључни извозни стимуланси за повећање конкурентности извоза издвајају се: директне извозне субвенције, повраћај плаћених царина и прилагођавање међународним стандардима и специфичним прописима. Ови инструменти морају да уваже потребе домаћег тржишта. У супротном, може се стимулисати извоз до те мере да на домаћем тржишту дође до пораста цена услед мањка понуде (одређених) производа. У савременим аграрним политикама скоро свих земаља фаворизују се неке друге мере, јер се тежи да аграрна политика буде што „тржишнија“ и да се смањи ниво директне подршке пољопривредним произвођачима. То значи да се акценат ставља на мере руралног

развоја, структурне мере ради унапређења конкурентности пољопривредног сектора, истраживање и развој, очување животне средине и сл.

У извозно оријентисаном развоју пољопривредно-прехранбеног сектора место налази и индустријска политика. Она директно утиче на прехранбену индустрију, а свој ефекат испољава делом и на саму пољопривреду. Мора бити постављена на тај начин да не омета развој пољопривреде, као и спровођење циљева аграрне политике. Кроз историју, увек је долазило до преливања акумулације у сектор индустрије кроз диспаритет цена агро-сировина и производа индустрије.

Круцијални задатак јесте да се одржи и побољша тренутни позитивни салдо спољнотрговинског биланса Републике Србије у домену сектора пољопривредно-прехранбених производа. У циљу даљег динамизирања извоза, акценат би требало ставити на развој конкурентности целокупног сектора, а не само компаративних предности одређених одсека. Ово из разлога што је предуслов за спровођење стратегије развоја убрзана економска интеграција са окружењем, што управо подразумева пораст конкурентности националне економије (Богавац-Цветковић, Илић, Милићевић, 2010, стр. 163).

Осим доприноса повећању укупног извоза и смањењу дугорочно присутног дефицита трговинског биланса што делује на стабилизацију макроекономских трендова у земљи, овај сектор представља важну компоненту укупног друштвено-економског развоја и остварења социјалне стабилности. Такође, приметан је и значај са становишта руралног развоја и еколошке одрживости. Све то говори о повећаној одговорности креатора економске политике приликом доношења и примене одлука и мера које се односе на наведени сектор. Осим тога, ти исти креатори морају да хармонизују законодавство у овој области са прописима Европске уније, као интеграције којој Република Србија тежи. О томе ће бити више речи у следећем поглављу.

3. Изазови сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије на путу ка Европској унији

Агропривреда Републике Србије сусреће се са интерним и екстерним притисцима. Притисци „изнутра“ углавном се везују за чињеницу да постоје ограничена средства (посебно у садашњим условима високог јавног дуга и захтева за редукацијом буџетског дефицита) и често међусобно супротстављени, конфликтни интереси између Министарстава у чијем домену су разне економско-развојне и секторске политике. Са друге стране, постоје одређени притисци који долазе са стране. Ради се тзв. екстерном окружењу, чији је утицај очигледан и неспоран у условима глобализације светске привреде, која доводи до отварања тржишта, али и исто тако на неки начин „омета“ регулаторну улогу државе. Конкретно, ради се о вођењу националне аграрне политике (нарочито у области финансирања и заштите домаће пољопривредне производње) и имплементацији инструмената и мера који су у складу са правилима Светске трговинске организације и других међународних институција, као и Европске уније, као интеграције којој приступа Република Србија. Од осталих фактора који остварују свој утицај истичу се: климатске промене, растућа конкуренција на глобалном нивоу, глобализација светске економије, промена увозне структуре тражње, индустријализација итд. С једне стране, пораст тражње за пољопривредним производима, посебно у азијским земљама са растућим дохотком, отвара простор за раст извоза, док је на другој страни (услед раста цена нафте и других енергената – инпута у пољопривредној производњи – допунио М. М.) порастом трошкова производње додатно угрожена ионако ниска ефикасност и продуктивност пољопривреде Републике Србије (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период од 2014-2024, 2014, стр. 57). С обзиром да дејство спољних фактора укључује читав сет процеса који утичу на пољопривреду, неопходно је адекватно управљати интеграцијом у глобалну економију, истовремено креирајући услове за социјалну и економску сигурност (Ристић, 2016, стр. 225).

Један од приоритетних циљева који је предвиђен Стратегијом развоја пољопривреде Републике Србије, јесте припремање пољопривреде за интеграцију у Европску унију. На путу ка Европској унији Србија ће се суочити са многим изазовима у домену адаптације сопствене пољопривредне политике. Ово прилагођавање захтева

велике напоре свих учесника у процесу. Посебна пажња биће посвећена испуњавању и примени ветеринарских, фитосанитарних и санитарних захтева Европске уније. Акцент мора бити стављен и на решавање неких проблема који отежавају ефикасно укључивање у међународно тржиште агроиндустријских производа, као што су (Аранђеловић, 2008, стр. 169):

- сиромашан асортиман прехранбених производа, нарочито у односу на савремену понуду на светском тржишту,
- непотпуно коришћење капацитета у пољопривредној и прехранбеној производњи,
- јако колебање квалитета производа,
- споро прилагођавање тржишним условима привређивања и критеријумима пословања,
- амбалажа и паковање производа,
- непостојање чврстог и дугорочног уговорног односа између прехранбене индустрије и произвођача примарних пољопривредних производа, односно сировина.

Осим тога, постоји латентна опасност да ће велики произвођачи „угушити“ оне слабије. Зато се предлаже формирање великих породичних комерцијалних газдинстава. Уз то, потребно је извршити индустријализацију пољопривреде, која подразумева повећани обим инвестиција, висок степен специјализације, као и примену модерних технолошких решења. Ово јер само софистицирана пољопривреда, снабдевена савременом техником и технологијом, може Србију довести у ред развијених земаља, односно земаља које имају развијену производњу пољопривредно-прехранбених производа. Из овога се види да се уједно ради и о есенцијалним проблемима не само извоза, него и развоја саме производње пољопривредно-прехранбеног сектора Србије. Иначе, овај процес представља једну од главних структурних трансформација у земљама у развоју (Mellor, 1986).

Аграрна политика Републике Србије мора бити усклађена са принципима и мерама аграрне политике Европске уније у циљу прилагођавања и смањења заостатака у развоју. Акцент ће бити на повећању квалитета извозног асортимана како би се ојачала конкурентност аграра. Унапређење конкурентности националне економије на путу стварања тржишне, извозно оријентисане економије, свакако је један од битнијих предуслова интеграционих процеса (Параушић, Цвијановић, 2006).

Поред тога, битно је обезбедити стандардизацију квалитета услед присутног колебања квалитета производа. Такође, и на овом плану важно је фаворизовати развој сточарске производње, која, ангажовањем природних и људских ресурса, може да створи знатно већу додату вредност за разлику од биљне производње (Маџар, 2014). Мали произвођачи традиционално примењују ниско (односно радно) интензивне производне системе што, у овом тренутку, са аспекта процеса европских интеграција Републике Србије, представља једну од главних препрека прилагођавању пољопривредне политике Републике Србије Заједничкој пољопривредној политици Европске уније (Маџар, 2014, стр. 134).

Од јануара 2009. године, Србија је постепено укидала царине на увоз из Европске уније. Изузетак јесу одређени „осетљиви“ производи као што су поједини пољопривредни производи: цигарете, кисело млеко, дуван итд. Просечна царинска стопа у 2008. години износила је 20,76%, а 2014. године само 3,72% што је смањење више од пет пута (Вехапи, Шаботић, 2015). Либерализација тржишта довела је до раста спољнотрговинске размене пољопривредним и прехранбеним производима, па ће у том контексту унапређење конкурентности домаће пољопривредне производње и прерађивачке индустрије повећањем продуктивности, ефикасности, као и целисходнијом применом технолошких стандарда производње, представљати основу за одржавање и побољшање позитивног спољнотрговинског биланса у сегменту пољопривредно-прехранбених производа (Бировљев, Матковски, Ћетковић, 2015). Са друге стране, Европска унија одобрила је Републици Србији укидање свих квантитативних рестрикција, царина и дажбина на сопствени увоз пољопривредних производа и производа рибарства из Републике Србије, осим неких изузетака: жива мушка телад и „бејби биф“, шећер и вино (Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024, 2014).

Интеграција Србије у Европску унију подразумева и прилагођавање националне аграрне политике Заједничкој аграрној политици ове економске интеграције. То са собом носи одређене предности, али и недостатке. Као предности истичу се:

- стабилност производње,
- веће и доступније тржиште,
- већи квалитет производа који ће бити доступан потрошачима,

- имплементација међународних стандарда у производњи хране и поштовања еколошких принципа,

- побољшање положаја (стандарда) пољопривредника по основу већег буџета и активнијих мера аграрне политике.

Европска унија, такође, помаже земљама у интеграционом процесу првенствено значајним фондовима. Та средства користе се у процесу реструктурирања (и развоја у глобалу) пољопривреде земље кандидата.

Сви ови фактори добра су претпоставка за већу извозну експанзију сектора пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије. Прилагођавање ће допринети повећању продуктивности рада, као и конкурентности како на иностраном, тако и на домаћем тржишту.

Са друге стране, постоје и одређени недостаци које прате ово прилагођавање и који се претежно односе на чињеницу да домаћа пољопривреда још увек није постала продуктивна и висококонкурентна. Ово јер интеграције подразумевају већу, оштрију, али и „здравију“ конкуренцију међу произвођачима. Уз то европско тржиште постаје све захтевније. Зато се они у том смислу морају што боље припремити. На тај начин отварају се могућности за достизање нето позитивних ефеката прилагођавања, као што су то имале Пољска, Летонија или Литванија. Било како било, постоји уверење, али и многе студије које говоре о томе, да се користи за све, дакле и за произвођаче и потрошаче, очекују у дугом року односно да ће најтеже бити на самом путу ка Европској унији.

Од свих преговарачких поглавља Србије са Европском унијом, на сектор пољопривреде односе се три, и то:

- поглавље број 11 – пољопривреда и рурални развој,

- поглавље број 12 – безбедност хране, ветеринарска и фитосанитарна контрола

и

- поглавље број 13 – рибарство.

У процесу приступања као основни циљ намеће се прилагођавање законодавства у области пољопривреде са европским нормама (*Acquis communautaire*). Постоји велики број позитивних правних прописа које је потребно ускладити у оквиру

ових поглавља до коначног уласка у Европску унију, што свакако сведочи о важности овог сегмента привреде у процесу интеграције.

Средства аграрног буџета ће у укупном обиму остати на приближно истом нивоу, али више ће бити усмерена ка структурним променама и подршци руралном развоју и очувању животне средине. Тежиће се да у што већој мери буде заступљено тржиште и тржишни услови привређивања. Због свега тога је неопходно да аграрна политика буде опредељена ка развоју предузетништва, малих и средњих предузећа у области агробизниса и подстицању структурних, својинских и менаџерских трансформација.

ЗАКЉУЧАК

Закључна разматрања, између осталог, имају за циљ да дају одговор односно, у овом случају потврде постављене хипотезе дате у уводним напоменама и интерпретирају битне резултате полазећи од циљева истраживања. Прва гласи да је *повећање извоза кључно дугорочно решење за остварење макроекономске стабилности Републике Србије*. Дефицит робне размене са иностранством јесте главни фактор формирања дефицита биланса текућих трансакција и раста спољне задужености. Зато је очигледно да је перманентни робни дефицит економски неодржив. Иако представљају један од првих извора тј. начина покрића, дефицит платног (текућег) биланса не може се бесконачно дуго финансирати узимањем краткорочних и дугорочних позајмица из иностранства и смањењем девизних резерви (продаја девиза). По својој природи ради се о краткорочним, привременим средствима за тренутну стабилизацију. Девизне резерве јесу лимитиране, док се задуживањем доводи у питање могућност да се тако повећани јавни дуг финансира у будућности.

Српска привреда се константно суочава са дефицитом текућег биланса који углавном настаје услед негативног салда у робном билансу. Основни узрочник овог дефицита је висока увозна зависност, услед лоше структуре привреде, која се темељи углавном на производњи и извозу сировина. Стога је јасно да без раста извоза Република Србија не може остварити своје основне економске циљеве, а посебно стабилне и одрживе стопе раста бруто домаћег производа. Зато се каже да је повећање извоза главна потреба српске привреде, која је од стратешког значаја за одрживи економски раст. Услови који су неопходни за то јесу повећање производње и инвестиција, и то како страних, тако и домаћих. То ће омогућити несметано финансирање дефицита без потребе за додатним задуживањем. Поред тога држава мора да ограничи раст тј. контролише ниво јавне потрошње.

Након задовољења потреба националне економије и становништва, производња мора бити фокусирана ка извозу, што доприноси, у крајњој инстанци, развоју целокупне привреде и обезбеђењу економске равнотеже (стабилности) Републике Србије. Пораст извоза утиче на спољну, али и на унутрашњу равнотежу, јер стабилизује девизни курс и инфлацију истовремено омогућујући раст производње. Са друге стране, кроз ефекат повратне спреге, ова стабилност ће омогућавати даљи развој

овог сектора, јер ће на тај начин и аграрна, али и уопште целокупна економска политика, бити стабилна и конзистентна.

Како је повећање извоза главни фактор прилагођавања платног биланса, све мере економске политике морају се усмерити ка реализацији овог циља. У периоду кризе и пада тражње на извозним тржиштима, неоствариво је експанзију извоза очекивати имплементацијом мера експанзивне фискалне и монетарне политике. Будући да цене нису одлучујући фактор конкурентности код пољопривредних и нестандартних производа, ни депресијација националне валуте неће утицати у значајнијој мери на вредност извоза већ једино на пораст цена (због високог преноса девизног курса на инфлацију), пад реалног девизног курса и повећања увоза код неких извозно оријентисаних сектора као што су „Машине и транспортна средства“ (који представља највећи део сектора индустрије) за које не постоје домаћи супститути. Зато се као приоритети истичу стабилност цена, политика стабилног девизног курса и умерено рестриктивна фискална политика.

Уколико је извоз на незадовољавајућем нивоу и нису створени предуслови за његово динамизирање, носиоци макроекономске политике морају применити мере рестриктивне политике у функцији смањења агрегатне тражње и обезбеђења економске стабилности. Међутим, решења која укључују редукцију агрегатне тражње неодржива су на дуго рок. Осим тога, ради се о непопуларним мерама са друштвеног и развојног аспекта. Зато се морају идентификовати тржишно пропульзивни сектори који би у кратком року могли да допринесу повећању извоза.

Реални сектор је углавном оријентисан на инострано тржиште и обухвата тзв. разменљива добра, тако да се не може рећи да се бруто додата вредност и тренутни привредни раст у већој мери темељи на извозно оријентисаном моделу развоја, јер примарно место у развоју српске привреде заузима услужни сектор. Без развоја (што мање увозно зависног) реалног сектора није могуће одрживо смањење дефицита текућег биланса, већ само његово финансирање путем иностраног капитала. Имајући у виду високу зависност сектора индустрије од увоза, у извозно оријентисаном развоју Републике Србије посебна пажња мора се поклонити пољопривредно-прехранбеном сектору који већ заузима значајно место у структури извоза и поседује добре предиспозиције за развој.

Имајући у виду природне и демографске ресурсе, пољопривредно-прехрамбени сектор располаже солидним производним могућностима и сматра се веома значајном извозном делатношћу. Како је индустријски сектор високо увозно зависан, а реформе у оквиру истог не могу дати ефекте у неком кратком временском периоду, потребно је истаћи да Република Србија нема алтернативу у погледу базе за повећање извоза на краatak рок. И поред високог просечног учешћа у укупном извозу од преко 20%, повећање извоза овог сектора је и даље могуће и јесте идеални извор девизног прилива који је неопходан за постизање макроекономске стабилности Републике Србије, пре свега захваљујући позитивном нето девизном ефекту.

Сектор пољопривредно-прехрамбених производа Србије претежно је извозно оријентисан па тако игра битну улогу у националној економији. Посебно се истиче потенцијал за повећање извоза високофиналних производа из овог сектора. Ради се иначе о делу реалног сектора који остварује знатно више стопе раста извоза од увоза и значајан нето извоз од око 1,8 милијарди ЕУР у последњој години анализе (при чему је највиши у трговини са земљама СЕФТА споразума и то од скоро 800 милиона ЕУР). Од почетка анализе бележи се већи извоз од увоза, коефицијент извоза је све већи, а просечна покривеност увоза извозом око 180%, па се зато каже да је извоз пољопривредно-прехрамбених производа од стратешког значаја за српску националну економију. Тиме је потврђена друга хипотеза која истиче да *сектор пољопривредно-прехрамбених производа има значајну улогу у повећању извоза и смањењу дефицита робног биланса српске привреде.*

Конкурентност представља способност привредних субјеката, региона или држава да се такмиче са конкуренцијом. На макро плану конкурентност означава способност националне економије да извози (пласира) производе на међународном тржишту. Једном речју, она је индикатор ефикасности земље на светском тржишту. Најчешће се сагледава у уделу производа у реализацији на страним тржиштима. Основни циљ политике конкурентности у овом смислу, јесте повећање стопе раста производње пољопривредно-прехрамбених производа и извоза. Тако се обезбеђује допринос који се огледа у виду јачања националне економије, али и у утицају на животни стандард становништва. Требало би радити симултано на повећању и ценовне и неценовне конкурентности. Без повећања конкурентности није могуће да се оствари динамичан извоз. Оцена конкурентности пољопривредно-прехрамбеног сектора

Републике Србије вршена је на основу поређења извозних и увозних цена производа, као и анализом спољнотрговинског биланса и степена покривености увоза извозом.

Један од најпримењиванијих алата за мерење конкурентности на националном нивоу јесте RCA индекс који се заснива на концепту отворених компаративних предности. Судаћи по овом индикатору, у 2016. години 13 од 18 одсека пољопривредно-прехрамбеног сектора имају индекс који је већи од нуле, чиме је практично потврђена и трећа хипотеза да *већина одсека у оквиру сектора пољопривредно-прехрамбених производа остварује компаративну предност на иностраном тржишту*, што чини 80% извоза ових производа, при чему се посебно истиче одсек „Житарице и производи на бази житарица“ (захваљујући производњи и извозу кукуруза као најзначајнијег производа овог одсека) са екстремном вредношћу од 0,79. Овај одсек и према осталим показатељима у дисертацији (укупна покривеност, интрааграрна покривеност увоза извозом), налази се на самом врху по реализованој компаративној предности, а представља други по реду заступљени одсек у укупном извозу сектора са просечним учешћем од 24%, што свакако представља повољну чињеницу. Географски посматрано, највиши RCA индекс (0,70 – 2016. година) присутан је код извоза у земље СЕФТА споразума, а посматрано у односу на укупну привреду (модификовани RCA индекс), највиши ниво компаративне предности остварује се пласманом на тржиште Руске Федерације. Овај индекс показује тренд раста и за укупну привреду, али је и даље у зони негативних вредности (-0,13), за разлику од пољопривредно-прехрамбеног сектора где се бележи вредност од 0,39.

Проучавање компаративних предности пољопривреде и прехрамбене индустрије у директној је вези са изучавањем потребних структурних промена у производњи и извозу овог сектора. Са просечном ценом извоза од 2,26 и увоза од 2,55 УСД по тони за целокупан период истраживања (2005-2016. година) потврђена је четврта хипотеза да је *просечна јединична цена извоза мања од просечне цене увоза пољопривредно-прехрамбеног сектора, што овај сектор квалификује као произвођача и извозника сировина*. При таквој ситуацији, пољопривредно-прехрамбени сектор остварује у глобалу ценовну конкурентност. Такође, све је већи број одсека код којих је присутна конкурентност ценама и њихова вредност обухвата тренутно преко 50% извоза наведеног сектора. Са једне стране позитивно је то што број одсека и вредност извоза истих расте из године у годину, али долази и до погоршања у смислу да се

током периода истраживања повећало учешће одсека у извозу са ценовном конкурентношћу у односу на оне који квалитетом доприносе конкурентности. Ово дефинитивно иде у прилог чињеници да је неопходно хитно ући у вишу фазу конкурентности (иновативна фаза). При овом разматрању, најповољнија ситуација јесте код одсека „Поврће и воће“, који остварује једну од најнижих просечних јединичних цена увоза, конкурише квалитетом, а уједно је и најзаступљенији одсек у извозу пољопривредно-прехранбеног сектора. Највеће јединичне цене извоза остварују се пласманом у Руску Федерацију, тако да је од посебног интереса даља експанзија извоза у ову земљу у којој тренутно одлази само 9% укупног извоза.

Иако је највећи степен интеграције према *Grubel-Lloyd*-овом индексу забележен са земљама Европске уније, где се усмерава близу 50% извоза посматраног сектора, најповољнија структура извоза ипак јесте у Руску Федерацију, са више од два пута вишом ценом извоза. Исто тако, највиши нето извоз бележи се у земљама СЕФТА споразума (све то према подацима за последњу годину истраживања – 2016. годину), али са 2,23 УСД по тони представља неповољно тржиште у смислу извозне структуре.

Последња хипотеза гласи да је *унапређење производне структуре пољопривредно-прехранбеног сектора* *нужан услов за развој производње, пораст извоза и остварење већих и стабилнијих девизних прихода*, те ће у наставку уследити теоријска потврда на основу истраживања које је спроведено и изложено у највећем делу четвртог поглавља. Структура пољопривредне производње је таква да две трећине чини биљна, а преостала трећина одлази на сточарску производњу. Од изузетне је важности да структура мора бити окренута ка интезивирању, односно повећању сточарске производње, што је карактеристика високо развијених земаља са развијеном пољопривредном производњом. Требало би повећати и биљну производњу, али фаворизовати бржи развој сточарства како би у средњерочном периоду реализовао веће учешће од биљне производње у укупној производњи пољопривредних добара. То је неопходно, јер је сточарска производња у стању да створи знатно већу додатну вредност за разлику од биљне (а уз то остварује и мање осцилације у производњи), па тако представља окосницу (носиоца) развоја овог комплекса.

Када се говори о биљној производњи, указује се на проблем натуралности и варијабилности ове гране пољопривреде. Нестабилност производње непосредно утиче на немогућност континуираног задовољавања иностране тражње. Анализом индекса

укупне пољопривредне производње долази се до закључка да су цикличне вредности (стопе раста) резултат неповољних, екстремних временских прилика у току последње деценије, које значајно утичу на биљну производњу, као доминантни облик пољопривредне производње у Републици Србији. Ово значајно кочи извоз производа имајући у виду потребу да се перманентно задовољава тражња одређених трговинских партнера.

Главни фактори повећања извоза јесу повећање производње и степен ефикасности мера економске политике, које су усмерене ка њеној стабилизацији. На том путу потребно је побољшати производну структуру која се у Републици Србији углавном заснива на биљној производњи, што је показатељ неразвијености домаће пољопривреде и директно утиче на екстензификацију структуре спољне трговине. Такође, долази до опадања техничко-технолошког нивоа сточарске производње, који представља још један у низу проблема са којима се суочавају креатори аграрне и укупне економске политике.

Раст извоза требало би да се заснива на структурним променама у производњи и извозу, производима који већ показују значајну конкурентност на међународном тржишту и такође мора бити у складу са захтевима и променама светске тражње. Опште правило је да је на кратак рок пожељно фаворизовати извоз производа који су већ доминантни у структури извоза (у овом случају примарни и прерађени пољопривредни производи као што су житарице, шећер, биљне масти и уља). На нивоу производа чију би производњу и извоз даље требало подстицати и тако извршити потребну специјализацију налазе се дуван (цигарете), који остварује све веће учешће, као и малине. На дужи рок паралелно са овим потребно је интензивирати и извоз сложених техничких производа, и то јачањем домаће производње и смањењем увоза како би се избегла зависност од увоза улазних инпута за ову производњу и сходно томе, негативни нето девизни ефекат.

Осим повећања извоза, циљ је извршити и његово преструктурирање и диверзификацију како би дошли до изражаја и неценовни фактори конкурентности. Тиме се осигуравају растуће и стабилне стопе раста извоза у будућем периоду. Екстензивна производња, која се у Србији одвија на уситњеним пољопривредним газдинствима, директно за последицу има ниже приносе, као и низак ниво продуктивности који доводи Србију на зачељу листе како земаља тако и земаља

Европске уније тако и оних у окружењу (мерено додатом вредношћу по раднику). Нижа продуктивност јесте и последица технолошког заостајања у пољопривредној производњи, недовољне примене агротехничких мера и коришћења високоприносних сорта. Битно је напоменути да је промена структуре извоза, као и подизање конкурентности дуготрајан процес и да захтева иновативни приступ који подразумева иновације и производа и процеса.

Извозна оријентисаност пољопривредно-прехрамбеног сектора захтева интензиван развој производње и одговарајуће мере аграрне, индустријске и свеукупне економске политике у подстицању извоза. Атомизираност парцела, веома ниско учешће наводњаваних површина, недостатак страних директних инвестиција, неконзистентна аграрна политика, слаба преговарачка моћ пољопривредника, криза у сточарској производњи, непостојање дугорочне извозне политике, представљају битна ограничења у том развоју. Уколико се овај сектор не трансформише, може доћи до стагнације услед продора јефтинијих и конкурентнијих европских производа. Као потенцијал за развој истиче се производња производа виших фаза прераде који дају знатно већи допринос порасту вредности извоза. Поред производа сточарске производње, нагласак се ставља на органску производњу и производњу прехрамбених производа. Производњом органских производа привреда је у стању да оствари солидне економске користи по основу извоза и вишег девизног прилива. Ова производња у Србији је у расту, углавном су то производи воћарства, 70% се усмеравају ка земљама Европске уније, а упркос учешћу од 0,44% у укупном коришћеном земљишту остварује близу 20 милиона ЕУР вредности извоза у 2015. години захваљујући високој тржишној вредности који ови производи због свог квалитета и здравствене безбедности остварују. Стабилни приноси и могућност веће зараде утичу да се све већи број пољопривредника опредељује за ову производњу. Прехрамбена индустрија по својој природи важи за капитално интензивнији део пољопривредно-прехрамбеног сектора и може снажно профилисати и утицати на побољшање производне и извозне структуре, а као кључни потенцијали истичу се прерада меса, воћа и поврћа.

У погледу даљих праваца развоја истиче се да би најпре требало искористити компаративне предности, а затим радити на јачању тј. развоју конкурентских. Овај проблем није само економски и национални приоритет Србије, већ главна преокупација свих економија. Улазећи у токове либералне трговине и постепеним

прикључењем европској заједници земаља, Србија мора подићи ниво конкурентности производа у погледу квалитета производа и поштовања различитих стандарда у производњи хране. У том циљу може помоћи формирање кластера као специфичних видова удруживања привредних субјеката који заједничким деловањем остварују синергијски ефекат и заједнички развој.

Јачање извозне оријентације пољопривредно-прехрамбеног сектора свакако да доприноси повећању искоришћености пољопривредних и прерађивачких капацитета и ресурса. Од кретања перформанси у самој пољопривреденој производњи зависиће, у крајњој инстанци, и резултати у прехрамбеној индустрији, укупни извозни резултат и спољнотрговинска позиција. Извоз, са своје стране, мора бити стимуланс за развој производње пољопривредно-прехрамбених производа. Како се привредни развој на дуги рок заснива управо на финалним производима, неопходно је развити органску пољопривреду (развојем свести потрошача о позитивним ефектима на здравље ова производња полако добија на значају), повећати степен примене савремене технологије и искористити све прерађивачке капацитете.

Сасвим је јасно да повећање (конкурентности) извоза представља један од основних захтева целокупне српске привреде, а самим тим и пољопривредно-прехрамбеног сектора. Динамичан и добро структуриран извоз требало би да динамизира привредни раст и убрза структурне промене у наредном периоду, што ће утицати и на смањење дефицита спољнотрговинске размене који представља хроничан проблем српске привреде.

Истраживање је јасно показало да је изузетна улога пољопривредно-прехрамбеног сектора у повећању извоза Републике Србије. Према RCA индексу, у односу на укупну привреду показује знатно виши степен конкурентности. Међутим, све ово никако не сме постати алиби за занемаривање високо акумулативних сектора привреде попут индустријске производње највишег степена обраде и услуга заснованих на савременој технологији као што су нпр. компјутерске и информатичке услуге. На дуги рок, потребно је обезбедити раст извоза који ће се базирати на инвестицијама и процесу реструктурирања привреде. Ово из разлога што само извоз примарних производа тј. производа ниже фазе финализације не може допринети одрживом расту укупног извоза. Заправо, раст заснован на таквом извозу се може врло лако исцрпети у неком средњем року. Са друге стране, није пожељно ни запостављати

ове секторе, већ их је потребно стално усмеравати на раст производње и развој ка вишим фазама производне финализације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Agrawal, P. (2014). The Role of Exports in India's Economic Growth. *IEG Working Paper No. 345*. India: Institute of Economic Growth, University Enclave, University of Delhi.
2. Aksoy, M. A. & Beghin, J. C. (Eds.). (2004). *Global agricultural trade and developing countries*. Washington: World Bank Publications.
3. Alexandratos, N. (Ed.). (1995). *World agriculture: towards 2010; an FAO study*. Food & Agriculture Org.
4. Ануфријев, А. и Дашић, Г. (2012). Компаративне предности пољопривреде Србије и одрживи развој. *Socioeconomica*, 1(2), 143–154.
5. Аранђеловић, З. (2008). *Национална економија*. Ниш: Економски факултет.
6. Balassa, B. (1965). *Trade liberalisation and revealed comparative advantage*. Manchester: The Manchester School of Economics and Social Studies Journal, 33(2), 99–123.
7. Бировљев, Ј. и Ковљенић, М. (2015). Шансе и ограничења развоја органске производње. *Нови економист – часопис за економску теорију и праксу*, 9(2), 117–122.
8. Бировљев, Ј., Матковски, Б., и Ћетковић, Б. (2015). Конкурентност пољопривредно-прехранбених производа Србије на тржишту земаља региона. *Анали Економског факултета у Суботици*, 33, 61–78.
9. Бировљев, Ј., Ћетковић, Б. и Вукмировић, Г. (2013). Prospects of improving the competitiveness of Serbian agriculture in (re)industrialization process. *Економика предузећа*, 5–6, 354–372.
10. Богавац-Цветковић, Н., Илић, В. и Милићевић, В. (2010). Глобализација и конкурентност аграрног сектора Србије. *Економске теме*, 48(2), 159–167.
11. Богданов, Н., Родић, В. (2015). Пољопривреда и пољопривредна политика у Србији. У: Волк, Т., Ерјавец, Е., Мортенсен, К. (приређ.): *Пољопривредна политика и европске интеграције у Југоисточној Европи*, Будимпешта: Организација за пољопривреду и храну (ФАО).
12. Војнес, Š. & Ferto, I. (2009). Agro-food trade competitiveness of Central European and Balkan countries. *Food Policy* 34(5), 417–425.

13. Бошковић, Г. (2011). Нужност извозно оријентисане стратегије реиндустријализације Србије. *Економске теме*, 49(2), 235–249.
14. Бранковић, А. (2015). *Извозна конкурентност привреде Републике Србије под утицајем транзиционих промена*. Доступно на: <http://ebooks.ien.bg.ac.rs/11/>
15. Бркић, С. (2010). *Теоријски модели и емпиријски аспекти интра-индустријске трговине: Примјер Босне и Херцеговине*. Докторска дисертација. Сарајево: Економски факултет Универзитета у Сарајеву.
16. Бугар, Д. и Благојевић-Папић, Н. (2009). Конкурентност агробизнис сектора Србије у функцији побољшања спољнотрговинске размене. *Школа бизниса*, 6(3), 43–48.
17. Câmara, A. & Vernengo M. (2004). *Contemporary Post Keynesian Analysis*, Randall Wray and Mathew Forstater (eds.), Edward Elgar, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA, *Allied, German and Latin perspectives on inflation*, 172–184.
18. Clark, C. (1940). *The Conditions of Economic Progress*. London: Macmillan.
19. Van Berkum, S. & Bogdanov, N. (2012). *Serbia on the Road to EU Accession - Consequences for Agricultural Policy and the agro-food Chain*, CAB International, Oxfordshire, UK.
20. Веселиновић, П. и Деспотовић, Д. (2008). Неопходност дефинисања нове конкурентске стратегије националне економије. *Економске теме*, 46(2), 51–62.
21. Веселиновић, П. (2014). Извозни потенцијал привреде Србије у новим глобалним условима. У Ковачевић, М., Гречић, В. (редактори.): *Стање и перспективе економско-финансијских односа са иностранством*, (стр. 63–82). Београд: Научно друштво економиста Србије са Академијом економских наука и Економски факултет у Београду.
22. Вехапи, С., Шаботић, З. (2015). The state and problems of Serbian agriculture. *Economics of Agriculture*, 62(1), 245–258.
23. Влаховић, Б., Томић, Д. и Кузман, Б. (2011). Спољнотрговинска размена агроиндустријских производа Републике Србије и Хрватске. *ТРАНЗИЦИЈА – часопис за економију и политику транзиције*, 13(27), 1–8.
24. Волк, Т., Реднак, М. и Ерјавец, Е. (2015). Анализа пољопривреде и пољопривредне политике земаља Југоисточне Европе у поређењу са Европском унијом. У Волк, Т., Ерјавец, Е., Мортенсен, К. (приређивачи): *Пољопривредна*

- политика и европске интеграције у Југоисточној Европи, (стр. 14–48). Будимпешта: ФАО.
25. Гајдобрански, А. (2012). Утицај спољне трговине (извоза – увоза) на производњу на примеру неких пољопривредних производа. *Агроекономика*, 56, 89–98.
 26. Гајић, М. и Зекић, С. (2013). Development characteristics of agricultural sector in Serbia. In Škorić, D., Tomić, D., Popović, V. (Eds.): *AGRI-FOOD SECTOR IN SERBIA - STATE AND CHALLENGES* (pp. 73–90). Belgrade: Serbian Association of Agricultural Economics.
 27. Goşa, V. & Feher, A. (2011). Inflaţia şi preţul produselor agricole, *lucrări ştiinţifice, seria I*, 13(3): 5–12, Romania.
 28. Graham, B. (1983). Should Developing Countries Use Currency Depreciation as a Tool of BOP Adjustment? A Review of Theory and Evidence, and a Guide for the Policy Maker, *Journal of Development Studies*, 19 (July 1983), 461–484.
 29. Grubel, H. G. & Lloyd, P. J. (1975). *Intra-Industry Trade: The theory and measurement of international trade in differentiated product*. Wiley, London: MacMillan.
 30. Dornbusch, R. (1996). Latin Triangle. Massachusetts Institute of Technology.
 31. Драгин, С., Милошевић, М., Стегић, М., Миловановић, М. и Ивков, И. (2010). Агропривреда Србије на мапи пута придруживања Европској унији. У: Шеварлић, М., Томић, Д. (ур.): *Тематски зборник - Агропривреда Србије и европске интеграције*, (стр. 9–26). Београд: Друштво аграрних економиста Србије и Привредна комора Војводине.
 32. Ђекић, С. (2010). *Аграрни менаџмент*. Ниш: Економски факултет.
 33. Ђорђевић, М. и Стоиљковић, С. (2013). Економска политика и јавни дуг у време глобалне кризе: препоруке водећих економиста данашњице. У Лековић, В. (Ур.): *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, (стр. 243–258). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
 34. Ђурић, Д., Ристић, Ј. и Ђурић, Д. (2016). Foreign Direct Investments in the Role of Strengthening the Export Competitiveness of the Serbian Economy. *Economics of Agriculture*, 63(2), 531–546.
 35. Eurostat (2017). *Statistical databases*. Доступно на: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. Приступљено: 29/01/2017.

36. Eurostat (2017a). *Areas under organic production*. Доступно на: <http://ec.europa.eu/eurostat/eurostat/tgm/mapToolClosed.do?tab=map&init=1&plugin=1&language=en&code=tsdpc440&toolbox=legend> Приступљено: 13/04/2017.
37. FAO (2013). FAOSTAT. World Agriculture Statistics Database. Доступно на: <http://faostat.fao.org>.
38. Furton, W.H. & Holzman, J.J. (2004). The Effect of FDI on Agriculture and Food Trade: An Empirical Analysis 1987-2001, *Agricultural and Rural Working Paper Series, Working Paper No. 68*.
39. Hallam, D. (2009). Foreign investment in developing country agriculture – issues, policy implications and international response. In: Organisation for economic development and cooperation. 8th *Global Forum on International Investment*, (pp. 7-8) December 2009. OECD.
40. Hawkes, C. (2005). The role of foreign direct investments in the nutrition transition. *Public health nutrition*, 8(4), 357–365.
41. Herison, S. & Cranfield, J. (2009). *Building the Political Case for Agro-industries and Agribusiness in Developing Countries*. Rome, FAO, UNCTAD and CAB International.
42. Закић, З. (2001). *Аграрна економија*. Београд: Економски факултет.
43. Зекин, С., Тошин, М. и Кресоја, М. (2014). Спољнотрговинска размена пољопривредно-прехрамбених производа Србије. У М. Шеварлић и Д. Томић (ур.), *Агрпривреда Србије и европске интеграције*, (стр. 95–102). Београд: Друштво аграрних економиста Србије.
44. Игњатијевић, С., Бабовић, Ј. и Ђорђевић, Д. (2012). Баласа индекс у одређивању компаративних предности пољопривредних производа у извозу. *Теме – часопис за друштвене науке*, 36(4), 1783–1800.
45. Игњатијевић, С. (2014). Measurement of Comparative Advantages of Processed Food Sector of Serbia in the Increasing the Export. *Economics of Agriculture*, 61(3), 677–693.
46. Јанковић, Н. и Станишић, Н. (2012). Проблем избора адекватног режима девизног курса у Србији. *Економске теме*, 50(3), 391–414.
47. Јанковић, Н. и Станишић, Н. (2013). Дефицит текућег биланса као ограничавајући фактор привредног развоја Републике Србије. У Лековић, В.

- (ур.): *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, (стр. 225–242). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
48. Јевтић, С., Станковић, В. и Вучковић, С. (2007). Извозне перформансе пољопривреде Србије у периоду од 2000. године до данас. *Тржиште, новац, капитал*, бр. 3, Београд: Привредна комора Србије.
49. Јововић, Д., Стојадиновић-Јовановић, С. и Дашић, Б. (2014). Agricultural trade and financing through FDI. *Economics of Agriculture*, 61(2), 455–469.
50. Калентић, М., Стефановић, Е., Симић, И. и Маерз, У. (2014). *Organic Agriculture in Serbia - At a glance 2014*, Belgrade: National Association Serbia Organica.
51. Kamin, B. (1988). Devaluation, external balance, and macroeconomic performance: a look at the numbers. *Princeton Studies in International Finance*, Princeton, New Jersey: Department of Economics, Princeton University.
52. Капор, П. (2009). Стране директне инвестиције у пољопривреди. *Економика пољопривреде*, 56(2), 231–243.
53. Latruffe, L. (2010). *Competitiveness, productivity and efficiency in the agriculture and agri-food sectors*.
54. Лазић, Б., Бабовић, Ј. и сар. (2008). *Органска пољопривреда*. Нови Сад: Институт за ратарство и повртарство.
55. Марјановић, В. (2008). The Analysis of Serbian Economy Competitiveness under the Conditions of Global Economy. In Radenković-Jocić, D., & Stanković, Lj. (eds.): *International Scientific Conference: Competitiveness in conditions of a global economy*, (pp. 171–178). Niš: Faculty of Economics.
56. Марјановић, В. (2015). *Структурне промене и привредни развој*. Ниш: Економски факултет.
57. Марковић, И. (2010). Improvement of Serbian export competitiveness. *Facta universitatis, Series: Economics and Organization*, 7(3), 271–278.
58. Марковић, И. и Марковић, М. (2014). Утицај трансмисионог механизма девизног курса на конкурентност извоза Србије. *Економске теме*, 52(2), 205–221.
59. Марковић, М. (2014). Улога Народне банке Србије у постизању монетарне стабилности. *Економика*, 60(1), 192–200.
60. Марковић, М. (2015). Adjustment of EU agricultural policy to the new environment. *Economics of Agriculture*, 62(4), 1031–1044.

61. Марковић, М. (2016). Значај пољопривредно-прехранбених производа у спољној трговини Републике Србије. In International Scientific Conference: *ERAZ 2016 – knowledge based sustainable economic development*, (стр. 406–412). Belgrade: Association of Economists and Managers of the Balkans - UdЕкоМ Balkan.
62. Марковић, М. и Веселиновић, И. (2015). Развој производње пољопривредно-прехранбених производа у циљу повећања извоза Србије. У Аранђеловић, З. (ред.) и Маринковић, С. (ур.): XX Међународни научни скуп: *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, (стр. 265–275). Ниш: Економски факултет Универзитета у Нишу.
63. Марковић, М. и Марковић, И. (2015). Increasing exports – the condition for achieving external and internal macroeconomic balance of the Republic of Serbia. *ТЕМЕ – Journal for social sciences*, 39(4), 1183–1198.
64. Маџар, Л. (2014). Значај и извозни потенцијал привреде Републике Србије са посебним освртом на стање сточног фонда. *Школа бизниса*, 11(2), 124–140.
65. Mellor, J.W. (1986). *Agriculture on the road to industrialization*. International Food Policy Research Institute; Washington.
66. Милановић, М. (2013). Long-term structural changes in the agrarian market in Serbia (1990-2010): Cyclicity of production, oligopolistic of demand, extensive growth of export. In Шкорић, Д., Томић, Д., Поповић, В. (Eds.): *AGRI-FOOD SECTOR IN SERBIA - STATE AND CHALLENGES* (pp. 119–142). Belgrade: Serbian Association of Agricultural Economics.
67. Милановић, М., Стевановић, С. и Вићентијевић, С. (2013). Конкурентност и потенцијали аграрне спољне трговине Србије. *ТЕМЕ – часопис за друштвене науке*, 37(1), 297–317.
68. Миљковић, Д. и Вучковић, В. (2006). Serbian Foreign Trade, Competitiveness and Exchange Rate Policy. *Agora Without Frontiers*, 12(2), 13.
69. Министарство финансија Републике Србије (2017). Билтен јавних финансија Министарства финансија, бр. 148, децембар 2016. Доступно на: www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/bilten%20javne%20finansije/2017/Bilten%20148%20SRB%200203.pdf Приступљено: 09/04/2017.
70. Митровић, Б. и Стефановић, З. (2007). Институционалне претпоставке повећања конкурентности привреде Србије. *ТЕМЕ – часопис за друштвене науке*, 31(2), 263–272.

71. Мићић, В. (2013). Структурне промене и специјализација прерађивачке индустрије Републике Србије. У Лековић, В. (Ур.): *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, (стр. 209–223). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Економски факултет.
72. Мићић, В. (2015). Поновна индустријализација и структурне промене у функцији економског развоја Републике Србије. *Економски хоризонти*, 17(1), 15–31.
73. Мићић, В. (2016). Изазови развоја агропрехрамбене индустрије Републике Србије. У Лековић, В. (ред.): Научни скуп: *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Републике Србије*, (стр. 191–209). Крагујевац: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.
74. Mundell, R. (1962). The Appropriate Use of Monetary and Fiscal Policy for Internal and External Stability, *Staff Papers, IMF*, Vol. 9, pp. 70–79.
75. Народна банка Србије (2016). Меморандум Народне банке Србије о циљаним стопама инфлације до 2018. године. Доступно на: www.nbs.rs/internet/latinica/30/memorandum_ciljevi_do_2018.pdf Приступљено: 10/03/2017.
76. Народна банка Србије (2017). Статистика. Доступно на: <https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/index.html> Приступљено: 10/05/2017.
77. Народна банка Србије (2017а). Статистички билтен – фебруар 2017. Доступно на: https://www.nbs.rs/static/nbs_site/gen/latinica/90/statisticki/sb_02_17.pdf Приступљено: 11/04/2017.
78. Национална стратегија привредног развоја Републике Србије од 2006. до 2012. године (2006). Влада Републике Србије. Доступно на: www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 Приступљено: 15/05/2016.
79. Newall, J.E. (1991). *The challenge of competitiveness*. Winnipeg.
80. Nwaiwu, I.U.O., Ohajiana, D.O., Orebiyi, J.S., Eze, C.C. & Ibekwe, U.C. (2013). Determinants of Agricultural Sustainability in Southeast Nigeria – The Climate Change Debacle. *Global Journal of Agricultural Research*, 2(1), pp. 1–13.
81. Параушић, В. и Цвијановић, Д. (2006). Значај и улога кластера у идентификацији извора конкурентности аграрног сектора Србије. *Индустрија*, 1-2, 81–90.

82. Пејановић, Р. (2009). Развојни проблеми пољопривреде Републике Србије. *Агроекономика*, 41-42, 5–23.
83. Пејановић, Р. (2010). Ефекти актуелне глобалне финансијске кризе на (агро)привреду Републике Србије. *Агроекономика*, 47-48, 5–25.
84. Пејановић, Р., Цвијановић, Д., Његован, З., Тица, Н. и Живковић, Д. (2009). Проблеми пољопривреде Републике Србије и мере за превазилажење кризе. *Економика пољопривреде*, 56(2), 221–230.
85. Петровић, Ј., Јовановић, Д., Петровић, Д., и Берјан, С. (2013). The impact of Serbian agriculture exports on its trade deficit. *Fourth International Scientific Agricultural Symposium "Agrosym" 2014*, (стр. 1356–1362). Јахорина (Босна и Херцеговина): Пољопривредни факултет Универзитета Источно Сарајево.
86. Петровић-Ранђеловић, М. и Марјановић, В. (2010). The Main Trends and Prospects of the Agricultural Development in Serbia. *Facta Universitatis, Series: Economics and Organization*, 7(4), 373–384.
87. Поповић, В. и Грујић, Б. (2014). Робна и регионална структура извоза пољопривреде и прехранбене индустрије Србије. *Агроекономика*, 43 (63-64), 1–12.
88. Посткризни модел економског раста и развоја Србије 2011-2020. (2010). USAID и Фонд за развој економске науке. Доступно на: <https://www.frenorg.rs/node/120> Приступљено: 10/12/2016.
89. Радукић, С. и Марковић, М. (2015). Limitation of trade margins as a measure of food price controls: Experience of Serbia. *Economics of Agriculture*, 62(1), 193–205.
90. Радукић, С., Марковић, М. и Радовић, М. (2015). The Effect of Food Prices on Inflation in the Republic of Serbia. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 4(2), 23–36.
91. Reardon, T. & Barrett, C.B. (2000). Agroindustrialization, globalization, and international development: an overview of issues, patterns and determinantes. *Agricultural Economics*, 23(3), 195–205.
92. Републички завод за статистику (2012). Попис пољопривреде 2012. године у Републици Србији – коначни резултати. Доступно на: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=2106> Приступљено: 15/06/2014.

93. Републички завод за статистику (2015). Ревизија временских серија статистике пољопривреде. Београд.
94. Републички завод за статистику (2015а). Методолошки материјали. Београд.
95. Републички завод за статистику (2015б). Статистички годишњак Републике Србије – 2015. Београд. Доступно на: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Aktuelnosti/StatGod2015.pdf>
Приступљено: 08/05/2017.
96. Републички завод за статистику (2016). Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2007-2015, бр. 96. Доступно на: http://www.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Nacionalni/Dokumenta/RD_96_EkonomskiRacuniPoljoprivrede.pdf. Приступљено: 18/03/2017.
97. Републички завод за статистику (2017). База података Републичког завода за статистику. Доступно на: www.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportView.aspx
Приступљено: 10/05/2017.
98. Ристић, Ј. (2016). Спољни изазови развоја аграра Републике Србије. У Лековић, В. (ред.): Научни скуп: *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Републике Србије*, (стр. 211–229). Крагујевац: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.
99. Ристић, Ј. и Обрадовић, С. (2015). Могућности и ограничења извоза аграрних производа Републике Србије на тржиште ЕУ. У Јакшић, М., Стојановић-Алексић, В. и Мимовић, П. (ред.): Зборник радова: *Економско-социјални аспекти прикључивања Србије Европској унији*, (стр. 93–103). Крагујевац: Економски факултет Универзитета у Крагујевцу.
100. Савић, Јб. (2010). Извозно оријентисана индустријализација као основа новог модела развоја. *Економске теме*, 48(2), 313–327.
101. Савић, Јб., Бошковић, Г. и Мићић, В. (2016). Serbian Agro-Industry Potentials and Perspectives. *Economics of Agriculture*, 63(1), 107–122.
102. Samuelson, P. & Nordhaus, W. (2005). *Economics*, Eighteenth Edition. New York: McGraw-HM Irwin.
103. Sidney, S.A. (1952). Effects of a Devaluation on a Trade Balance. *Palgrave Macmillan Journals on behalf of the International Monetary Fund*, 2(2), 263–278.
104. Симић, И. (2016). *Органска пољопривреда у Србији 2017*. Нови Сад: Национално удружење за развој органске производње Serbia Organika.

105. Стефановић, Р. и Броћић, З. (2012). Квалитет као детерминанта раста извоза пољопривредно-прехранбених производа Републике Србије. *FQ2012 – Фестивал квалитета*, А267–А273.
106. Стефановић, Р., Обрадовић, С. и Брочић, З. (2012). Перспективе и развојни изазови предузетништва у пољопривредно-прехранбеном сектору Републике Србије. Тафра, В. (ур.) *Учење за предузетништво*, (2), 371–382.
107. Стошић, И. и Домазет, И. (2014). Анализа конкурентности пословања и потенцијали раста привреде Србије у периоду светске кризе. *ТЕМЕ – часопис за друштвене науке*, 38(2), 491–506.
108. Стратегија повећања извоза Републике Србије за период од 2008. до 2011. године (2008). Влада Републике Србије. Доступно на: www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 Приступљено: 13/11/2016.
109. Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период од 2014-2024. (2014). Влада Републике Србије. Доступно на: <http://uap.gov.rs/wp-content/themes/uap/STRATEGIJA%202014-2020%20.pdf> Приступљено: 15/04/2015.
110. Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године (2011). Влада Републике Србије. Доступно на: <https://www.scribd.com/document/325763724/423-Strategija-i-politika-razvoja-industrije-Republike-Srbije-od-2011-do-2020-doc> Приступљено: 29/10/2016.
111. Тодоровић, М. и Марковић, И. (2013). *Међународна економија*. Ниш: Економски факултет.
112. Тодоровић, М. и Марковић, М. (2016). Утицај депресијације националне валуте на трговински биланс Републике Србије. *ТЕМЕ – часопис за друштвене науке*, 40(1), 139–154.
113. Томић, Д. и Његован, С. (2013). Agriculture of the western balkan countries in globalisation and liberalisation processes. In Škorić, D., Tomić, D. & Popović, V. (Eds.): *AGRI-FOOD SECTOR IN SERBIA - STATE AND CHALLENGES*, (pp. 9–30). Belgrade: Serbian Association of Agricultural Economics.
114. Томић, Д., Поповић, В. и Субић, Ј. (2009). The Role of Agriculture in the Sustainable Territorial Development, *BULETINUL Universității Petrol – Gaze din Ploiești: Seria Științe Economice*, 61(3), 1–10.

115. Томић, Р. и Томић, Д. (2011). Производни потенцијали агропривреде Србије – фактор унапређења конкурентности. *Школа бизниса*, 8(3), 1–10.
116. Томић, Д. и Шеварлић, М. (2010). Стање и перспективе пољопривреде Србије у условима кризе. *Школа бизниса*, 7(2), 39–44.
117. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2015). *Statistical databases*. Доступно на: <http://www.unece.org/stats/econ.html> Приступљено: 01/02/2015.
118. UNCTAD (2014). *Handbook of Statistics 2014*. New York: UN.
119. Управа царина. (2017). Доступно на: <https://www.upravacarina.rs/cyr/Stranic/Default.aspx> . Приступљено: 18/05/2017.
120. Цветановић, С. (2007). *Макроекономија*. Ниш: Економски факултет.
121. Цеферсон институт (2003). Конкурентност привреде Србије. Београд: Цеферсон институт. Доступно на: www.tvojinovac.nbs.rs/internet/latinica/90/90_0/konkurentnost_privrede_srbije.pdf Приступљено: 08/01/2017.
122. Цеферсон институт (2006). Конкурентност привреде Србије: Дијагноза раста. Београд: Цеферсон институт. Доступно на: [www.jeffersoninst.org/sites/default/files/KONKURENTNOSTWEB\(1\).pdf](http://www.jeffersoninst.org/sites/default/files/KONKURENTNOSTWEB(1).pdf) Приступљено: 09/02/2017.
123. Wigier, M. & Wieliczko, B. (2014). *The CAP and competitiveness of the Polish and European food sectors* (No. 236647). Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute (IAFE-NRI).
124. World Bank Group (2017). A World Bank Group Flagship Report, January 2017, *Global Economic Prospects*. Доступно на: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25823/9781464810169.pdf> . Приступљено 10/04/2017.
125. World Bank (2017). World Bank Indicators. Доступно на: <http://wdi.worldbank.org/table/3.3> Приступљено: 20/02/2017.
126. World Bank (2017a). World Bank Indicators. Доступно на: <http://wdi.worldbank.org/table/3.2> Приступљено: 20/05/2017.
127. World Economic Forum (2017). What is competitiveness? Доступно на: <https://www.weforum.org/agenda/2016/09/what-is-competitiveness/> Приступљено: 16/05/2017.

128. Шеварлић, М., Томић, Д., и Бугарин, Ђ. (2008). Критички осврт на прилагођавање аграрне политике ЗАП-у. *Аграрна и рурална политика у Србији*, (стр. 9–18). Београд: Друштво аграрних економиста Србије.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Милан Марковић је рођен 29. октобра 1989. године у Нишу. Основну школу и средњу Економску школу завршио је у Нишу са максималним успехом. Добитник је дипломе „Вук Караџић“ за изузетан општи успех у школовању. Економски факултет Универзитета у Нишу уписао је 2008, а завршио 2012. године са просечном оценом 10,00, као студент генерације. Мастер студије на истом факултету завршио је 2013. године такође са просечном оценом 10,00. Школске 2013/2014. уписао је докторске академске студије на Економском факултету у Нишу на модулу Макроекономија. Положио је све испите на овом нивоу студија са просечном оценом 10,00.

Током студија више пута је био награђиван за постигнуте академске резултате: Сребрни знак Универзитета у Нишу, Светосавска награда - плакета најбољем студенту Града Ниша, награда најбољем дипломираном студенту основних академских студија од стране Економског факултета у Нишу. Корисник је стипендија: Министарства просвете, Фонда за младе таленте и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У склопу неформалног образовања био је полазник многих радионица организованих од стране Центра за каријерно вођење и саветовање младих талената. Поседује напредно знање рада на рачунару, ЕЦДЛ сертификат 5.0 за све положене модуле, као и одлично знање енглеског језика. Био је ангажован на следећим пројектима: „Ореп IT“ у организацији студентске организације „Aiesec“, „Активни потрошачи“ у организацији Центра за заштиту потрошача ФОРУМ из Ниша, а као истраживач-стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије распоређен је на пројекту под називом „Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција у процесу европских интеграција Србије“.

Члан је Удружења економиста и менаџера Балкана. Бави се искључиво макроекономским проблемима, а као посебне области интересовања истиче економску политику, економику пољопривреде и међународну економију. Активно тражи посао у настави полазећи од претходно наведених области истраживања.

Универзитет у Нишу
Економски факултет

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом **УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА У ПОВЕЋАЊУ ИЗВОЗА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**, која је одбрањена на Економском факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да ову дисертацију, ни у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са ауторством и добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 17. 11. 2017. године

Аутор дисертације – **Милан П. Марковић**

Потпис аутора дисертације _____

Универзитет у Нишу
Економски факултет

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора: **Милан Марковић**

Наслов дисертације: **УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА
У ПОВЕЋАЊУ ИЗВОЗА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

Ментор: **Проф. др Владислав Марјановић**

Изјављујем да је штампани облик моје докторске дисертације истоветан електронском облику, који сам предао/ла за уношење у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу.

У Нишу, 17. 11. 2017. године

Потпис аутора дисертације _____

(Милан П. Марковић)

Универзитет у Нишу
Економски факултет

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом: **УЛОГА ПОЉОПРИВРЕДНО-ПРЕХРАМБЕНОГ СЕКТОРА У ПОВЕЋАЊУ ИЗВОЗА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.**

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском облику, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да подвучете само једну од шест понуђених лиценци; опис лиценци дат је у наставку текста).

У Нишу, 17. 11. 2017. године

Аутор дисертације – **Милан П. Марковић**

Потпис аутора дисертације